

Монтељеви огледи (одабране стране), 1922.

Садржај

О Монтељу, студија од г. Д. Фртунића

Монтељеви огледи (одабране стране)

Читаоцу

Славни порази

О тузи

Наше нас афекције пребацују и заносе

О Доколици

О Страху

Само после смрти треба судити о срећи

Филозофирати значи научити мрети

Добитак једног, штета је другог

Јачина наше маште

Моћ навике

О Васпитању или како се постаје човек

Блаженство праве самоће

О Пријатељству

Канибали

Будимо јаки према болу

Домаће трзавице и Монтељев епикуризам

Треба ли желети да се умре међу својима

Вештина живљења

Лична слобода и закони

О сељаку и природи

О трпељивости

Човек и његово знање

Монтењ на путовању

Париз

Библиографија

Реч на крају

Errata

821. 133. 1-

УД

МОНТЕЊЕВИ ОГЛЕДИ

(ОДАБРАНЕ СТРАНЕ)

MONTAIGNE

19

~~САВЕНО ИЗВЕШНО ВЕЩЕ
ОСТАВА И ИНФОРМАЦИОНУ И
ДОКУМЕНТАЦИОНУ И РЕЛАТНОСТ
Inv. br. 452
SIGN.~~

МОНТЕЊЕВИ
≡ ОГЛЕДИ ≡

(ОДАБРАНЕ СТРАНЕ)

ПРИРЕДИО.
с једном студијом о Монтењу,
Д. ФРТУНИЋ.

СКОПЈЕ, 1922.
ИЗДАЊЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ ЗЕКМАНОВИЋА И КОМП.

Инвент.

~~1013/47~~

Лис. бр.
38568

1012⁵

Штампарија и Књиговезница »Стара Србија«
Кеј Војводе Путника бр. 20. — Телефон бр. 18.

Моме РАДМИЛУ,
и свима својим ученицима, кад им буде
двадесет година.

Д. Ф.

МОНТЕЊ
ЊЕГОВ ЖИВОТ, КАРАКТЕР
И ЊЕГОВО ДЕЛО

од
Д. ФРТУНИЋА

МОНТЕЊ

Његов живот, карактер и његово дело.

Приредивши за наш свет бар ово мало страна од онога огромнога на чему се огледао, — како тачно Фаге каже, — »један од најбољих учитеља људске мудрости....., кога би требало читати у двадесетим годинама свога живота да би научили како треба живети. ...«, држим да није наодмет упознати што ближе и његов живот, и његове идеје, и његово дело. То је, мислим, потребно у толико више, што мени није познато да се Монтењ, икада до сада, ма у ком виду, појављивао у нашем народу, на нашем језику.

Мишел Екен де Монтењ (или де Монтањ, како се онда изговарало) родио се у замку Монтењ у Перигору (данашњи округ Дордоњ), 28 фебруара 1533 г., у старој трговачкој породици из Бордоа, која је била пореклом из Енглеске и која се одликовала трговачким поштењем и пословном довитљивошћу. Оженио се 1565 г. и у браку је имао шест кћери, од

којих му је само једна остала у животу. Мајка му је била покрштена португалска Јеврејка, и није баш обично што је Монтењ, упркос помињања свега и свачега, у својим *Огледима* никако не помиње. — Био је члан парламента у Бордоу, а ради успомене на свог оца, како сам каже, бивао је и председник општине у Бордоу. — Одлазио је често у Париз и посећивао је двор. Карло IX проузвео га је за племића и подарио му титулу витеза Св. Михаила. Имао је и неке дипломатске мисије, али све почасте које је добијао нису га нимало дирале и, изгледа, нису му ни мало импоновале. Својим врло јасним погледима на овоземске ствари, он је сваки оваки успех приписивао пуком случају, то јест »залуталој заслуги«. — Године 1570 даје оставку на сва своја звања и почести и повлачи се на своје имање Монтењ, где проводи дане у једној старој кули и у својој књижици, које помиње у својим *Огледима*. — Пријатељством је нарочито био везан са Пјером Кароном и Ла Беотијем. — Већ готово стар, пропутовао је Немачку, Швајцарску и Италију. Рим му је подарио и титулу римског грађанина. — Почео је писати око своје 39. године и прво издање његових *Огледа*, од којих сада има четири позамашне свеске, изашло је у Бордоу 1580 г.

— Био је врло доброг здравља целог свог живота, сем што се, при крају тужно понекад на камен у бешици. Физionoмија му је била тако изразита да је сама пре проговарала неголи његова уста. Најчешће је живео на свом имању, а оженио се просто из обичаја. У браку

није осетио ни велике радости, као ни велике жалости, а можда се кајао само у толико у колико би се кајао да се и није оженио, судећи по речима античких мудраца, његових узора, да ма шта се учинило у питању женидбе, кајање ти предстоји увек. Умро је 1592. год.

Дакле, Монтењ се родио средином XVI века, усред пуне снаге и врења Ренесанса и у пуној бесној грађанских ратова у Француској: Васпитан је у култу и у духу античке литературе. Био је одличан латинац и пре него што је научио добро свој матерњи језик. Са тим знањем научио је и све оно што се тада могло знати на том језику. — Својим имањем није знао управљати и често је путовао. Видео је Рим који га је, као што видесмо, поштовао, а врло је често долазио у Париз који је он сам обожавао. — Волео је нова лица, неуобичаване нарави, чудне обичаје и разговоре са путницима и непознатим пролазницима. Волео је да ћерета, па чак, врло ретко, и да се пренире на свој начин. Није био ни мало упоран у својим мишљењима и није га мрзело да каткад поткрени неким податком и мишљење свога противника. Шетња по свету служила му је да обогати свој дух, али много више да га изоштри. Кад је бивао на свом имању, он је и тамо, на један други начин, путовао: путовао је кроз књиге у својој библиотеци која се налазила у једној старој кули његова замка Монтења.

Ни мало се не интересујући према грађанском рату који је пламтио нарочито на југу

и западу Француске, Монтењ је уживао благу мирноћу сеоског племића у XVI веку. Врло живога духа, безбрижан и осигуран, посматрао је људе, посматрао је себе, размишљао је, разговарао се, и после био способан да из сваке чињенице извуче по једну идеју. На тај начин, он је створно читав реви свих мишљења, свих предрасуда, свих веровања готово свих векова људске цивилизације. — У дубини његове природе почивала је нека стална и вечита радозналост, само радозналост мирна и без страсти. Он је живео да би знао, али се није журио ни да зна, нити да живи. — У тој радозналости има људи који иду правом линијом, а има их и таквих који иду у кругу. Једни мрзе друге, али за Монтења би се могло с правом рећи да је, не мрзећи прве, био учитељ других. Као сваки човек који зна много он је држао да ништа не зна или да је поборавно оно што је научио. Тако је он увек на ново отпочињао и прелазио већ пређене путеве, налазећи нарочитог уживања што их понова тачно проналази. — Тако се завршио Монтењев живот и тако се завршила и његова књига, што је у овом случају једно исто. *Огледи* су двадесет година проведених у снажном и мушком размишљању, цео један интелектуални живот, скупљен у обичном и природном разговору. То је књига која адекватно одговара њеном великом писцу, и он је у њој и телом и душом. *Огледи* су као што и Монтењ сам каже, искрена, добронамерна књига, књига без икаквих задњих намера. Тако исто и његов је живот био искрен, добронамеран и без задњих на-

мера, живот који је проведен у непрестаном истраживању да о себи пружи рачуна, да објасни право и разложно своје постојање, да се потчини разуму, да стекне одмереност, хладнокрвност, увиђавност, резигнацију. И ако је истина да је »његова једина слава на коју он полаже то, што је проживео тихо и мирно«, Монтењ је, умирући, могао слободно рећи да није ни мало рђаво извршио то своје животно опредељење.

* * *

Оно што се брзо даје приметити на *Огледима*, то је одсуство сваке композиције. Монтењ је свесно избегавао сваку мајсторију и знао је шта, како и зашто тако даје. Он је врло добро познавао како своју јачину тако и своју слабост, и просто је тежио своме једином циљу да га свет упозна у његовој књизи, а књигу у њему. У потанкој психолошкој анализи лежи сва вредност *Огледа* и сва философија њихова. Он признаје да има мајмунску особину и да прима утисак и печат свега што пажљиво посматра. Тако су Плутарх, Сенека и Лукреције оставили видног и неизгладивог трага у његовој души, али Монтењ је ипак остао Монтењ и целом књигом провејава његова отворена, лична и особита осетљивост.

Монтењ, како се види, никада није нарочито намеравао да пише и напише књигу. Писао је, не мислећи да пише књигу и, пишући, питао се често: зашто то ради? Никада није дао себи тачног рачуна и тачног одговора на то питање. Дао је више одговора, али

како по свему изгледа, ниједан тачан и баш сасвим веран. Највероватнији и најобичнији разлог лежи, чини нам се, баш у томе што није могуће читати и студирати у оноликој мери, у коликој је он то чинио, а да се после бар мало не пише. Исто онако као што се дешава да неке будале, размишљајући врло мало, пишу врло много, дешава се, да интелигентан човек, размишљајући много, мора бар мало писати. Ово последње случај је Мишела де Монтења. Сем тога, имајући на уму његово сјајно класично образовање, он је, мора бити, налазно и уживања у писању, исто онако као што су га налазили и његови узорци. Истина, он врло често оставља потпуно на вољу саме перу, али исто тако често види се у *Огледима* човек који пише страницу да је, после, са задовољством прочита. Дивно је то наслеђе од античких учитеља, који су писали исто онако као што би сликар сликао, из укуса према лепом према добром, и осећања према успеху, јер — има много лепога, много доброга и много осећања успеха у мислима поређаним по реду, у реченицама које се лепо нижу једна за другом, у добро пробраним речима које дају тачну слику и тачан тон ствари! И Монтењ је с разлогом волео ову племениту игру можда више него нико: он је, по своје рођењу, мислилац и писац и с тога је ма како лењ био морао писати. И он је писао, писао одмерено и увиђавно.

Монтењ је писао уопште о природи човека. Он нам у својим *Огледима*, говорећи о себи, говори о нама самим; он нас исповеда, исповедајући се сам; он нас води, тражећи и сам

пута и излаза. Монтењ је, гледајући једнако у себе самог, пронашао нешто више него што је он сам, пронашао је уопште човека. — Основа његовог карактера била је радозналост, љубопитство, и то не научно и метафизичко љубопитство, већ чисто морално и историско-етичко. и он је проучавао човека на сваком месту и у свакој прилици. Он га је истраживао и по књигама, и у људима и у самоме себи, и, при крају свога живота, нарочито и поглавито у самоме себи. Тако је почео уображавати да слика самога себе, и то баш самога себе, ма да је његово дело једна опсежна анкета целокупном човечанству. Дошав до уверења да се и сам не може довољно и успешно упознати, ако не гледа и ван себе, он је пошао од суседа до суседа, од Гасконца до Француза, од Француза до Немца, до Италијана, до Американца и дивљака, и тако дошао до целог човечанства. Он је лутао и истраживао свуда, заузет тиме и телесно и душевно. У његовом делу имате и његов сопствени портрет, и студију античког човека, и студију човека из Ренесанса, и анкету о дивљаку, и портрете Немца, Италијанца, Шпањолаца и много, врло много размишљања о човеку уопште, о човеку какав би требао да буде.

По Монтењу, човек је уопште животиња, и то животиња која се разликује од осталих својих другарица једино једном чудноватом и скоро невероватном еластичношћу. Ни осетљивост, ни разум, ни говор не уздижу човека над осталим животињама, пошто поменута својства постоје, на неки начин, и код њих.

Човек је супериорна животиња само по томе што је неограничена животиња. Друге, остале животиње су као уоборене, ограђене и уоквирене самом својом природом, то јест ограничене су самим својим инстинктивним потребама за исхраном и рађањем. Њихов је домен одређен, јасан, и оне из њега и не могу и не желе излазити. Човек, пак, нема прописане границе, *нема свога закона*, који он тражи непрестано; зато човек осећа да је његов највиши задатак у животу да неуморно истражује тај закон. То вечито колебање, та, тако да се изразимо, *стална несталност*, — то је, управо, човекова природа. Отуда толика неједнакост, отуда толика разноврсност у самом човеку. Сваки је човек и према самоме себи неједнак: час је велик и узвишен, час ситан и низак; час је енергичан и јак, час мекушан и слаб; час је увиђаван и скроман, час поносит и горд. Још су несталније, још су огромније разлике између човека и човека: постоје на овоме свету и свеци, и хероји, и осредња бића, и груби, љигави гмизавци. Човек из средњег региона човечанства, (Монтењ држи да је и он ту), састављен је из величине извесних јаких душа и из ништавила оних других. За то је тај тип човека час велики, час мали, час осредњи. — Неоспорно и очевидно је да је ова разноврсност права и једина поуздана карактеристика човека уопште. Отуда историја човека, историја ове разноврсности, историја метаморфоза и човекових потреса. Отуда уредбе и закони, као покушаји да замене осуство природних закона, које имају

остале животиње и који баш овим својим појавама, доказују да човек нема свој природни закон. Отуда и религија као покушај да се избегне ова вечита и страховита анархија у човеку, као покушај да се утврди један вечан и једноставан ред који човек, не налазећи у себи, претпоставља негде над собом.

Идући тако, Монтењ је увидео и дошао на то да се људи не слажу ни у чему и да ни о чему ништа не знају. У свачему народи демантују народе, векови векове; у свима се питањима обични људи свађају, а научари забављају сањаријама и будалаштинама. Чак и најутанчанији човеков ум није могао досада пронаћи сталну истину, нити је пак човеков различит и пливајући инстинкт могао утврдити општи облик живота. Свуда општи хаос разних система и разних практика, из којих вири човек, не познавајући ни своју душу, ни своје тело, ни свет у наоколо, нити пак Бога! И пошто је, на овај начин, човек само једна животиња ничим апсолутним ограничена, ничим одређена, за то, истовремено, човек и није сигуран ништо.

Али, тако исто, ако је човек неодређен, непостојан и несталан, он је баш за то врло савитљив и гибак. Човеково тело је погодно за све климате, оно се повија за свима природним околностима, навикава се на невероватне оскудице и грубости. Човек је, једном речи, отпорнији у сваком случају од сваке друге животиње. Како телом, човек је и душом још више такви. Некад тако слаба и мекучна људска душа изненади нас врло често

Фрушић, Монтењеви Огледи

ИНВЕНТ. БР. 452

ПОНИШТЕНО

чудноватом енергијом и јачином. Душа се повија по примерима, по законима, по расуђивањима, по традицијама; она је пријемљива, послушна и поводљива према једној унутарњој сили, сили врло чудноватој, врло необјашњивој, а међутим неоспорној и непобитној, сили коју називамо воља, т. ј. појам сасвим индивидуалне моћи и која се налази само код човека. Душа се понекад, у овоме пење до божанског хероизма.

И ето, ову ванредну и врло чудновату животињу, што се називље човек, треба проучавати просто за то што је најзанимљивија. Сем тога, то проучавање тиче се и нас самих, јер човека сретамо свуда кудгод сврнемо поглед. Јер, пошто се све ствари виде само кроз нашу мисао, то и сваки предмет, прожет човековом мишљу и постојећи за нас само тако ако је прошао кроз ту мисао, на крају крајева, јесте сâм човек. Наука пад наукама је, дакле наука о човеку.

И ту науку Монтењ је врло добро познавао. Он је убеђен да нема чудноватости која није људска и која не би била природна. За њега је уопште човек чудноват и то је једно од његових најглавнијих уверења.

Него, описујући само људске чудноватости, које је волео и лепо уочавао, он би нам дао неверну и донекле празну и непотпуну слику човека уопште. За то је Монтењ, поред тога, поред тих тражених крајности, описао и дао и средињу област, човека *осредњег*, човека *између двога*. Тај *осредњи* човек, то је сам Монтењ, и он заузима највише места у њего-

вом делу. Истражујући код историчара занимљиве и чудновате појединости, одводећи, на тај начин, читаоца у удаљене и непознате пределе људске природе, он, врло често, сврне поглед и на самога себе, као на човека *средњег* стања, *осредње* природе, да би тако пружио *вероватну* средину између крајњих граница целокупног човечанства. — Очигледно историја је причање великих криза и живописна слика анормалних људи, анормалних било по добру, било по злу. Историја нормалних, мирних становника ове наше планете, није оставила никаква трага у историји човечанства. *Осредње* људство није забележено у историји, и с тога би морални историчар, етичар, био неверан, нетачан и непотпун, када би гледао само на писану историју. Јер, и ако нам та историја пружа истине, она нам ипак даје само изванредности у истини.

Монтењ је то инстинктивно осећао и за то се потрудио да нам у својим *Огледима* пружи један, ако не потпун, оно бар бескрајно простран, бескрајно разноврстан, врло поучан, стално нови, сваког тренутка проналазачки и живи етички биоскоп, један сјајни и величанствени портрет човека уопште, који је јединствен и најприближнији своме моделу из природе. Тај му је модел уопште човек; описујући себе, себе као *осредњег* човека и дајући нам оно што може само најоштрији, најнепристраснији и најпроницљивији поглед да уочи, он је често, заморен обичним, задовољавајућим врлинама и *осредњим* пороцима тога *осредњег* човека, ишао у лов, ишао у истраживање ван-

редних занимљивих и чудноватих случајева, па отуда доносио богати плен најређих, најфинијих и најдрагоценијих запажања.

И тако, на овај двојни начин, добили смо Монтењеве *Огледе*, у којима је читав свет најдирљивијих и најтананијих мисли и опажања; јаких и грациозних, живих и врло дубоких идеја; духовитих, оштроумних, узвишених и генијалних опажања, — која иду једно за другим, навиру и куљају као из тек пронађеног и пробијеног извора. Те префињене и крилате мисли бачене су као случајно, без реда и метода, и баш зато нам изгледају *Огледи* лепо, несравњено и оригинално лепо, исто онако као што је лепа ливада када је, с пролећа, мајка Природа прошара најразноврснијим свељепшим и лепшим цвећем.

* * *

После свега овога што смо казали о Монтењу, човек се мора запитати, да ли је Монтењ скептик. Јер, напоследку, шта је он казao и у шта је веровао? Чему је учио овај свет за који се тако заинтересовао и, у неку руку, жртвовао; које је и какво његово уверење о тој чудноватој, неограниченој и еластичној животињској врсти што се зове именом човек?

Опште је мишљење да је Монтењ скептик који, као писац, забављајући на првом месту себе, забавља и друге. То је проналазак Паскалов, и то су мишљење, после, прихватили и подгрејали философи из 1840. г. (као Виктор Кузен и др.) За Паскала није ништа лакше него бити скептик. Довољно је бити само млади

хришћанин или и не бити искључиво хришћанин, а по некад бога ми не бити и рансенист. А од овога свега Монтењ је био врло мало или ни мало.

Философској школи из 1840. год. била је освештана догма оно што су они звали »Универзалан разум« или »безличан разум«, тојест заједнички разум, разум један исти за целокупно и разноврсно човечанство, неопходно *вјерују* за цело људство. И сваки који није слепо веровао у ову догму, био је скептик. Монтењ, је, међутим, баш у ову догму нарочито и одлучно побирао, јер њему ништа индивидуалније и ништа ређе није изгледало него баш тај разум; и људи, у својој разноврсности осећања, разноврсности веровања, мишљења и главних идеја, изгледали су му бескрајно далеко од сваке једнодушности у ма каквој идеји. С тога је, по Паскалу и по овој школи, Монтењ осуђен као апсолутни скептик, па чак и као пирониста.

Међутим, Монтењ то није; и кад би морало бити речи о његовом скептицизму, он би остао само као трансцендентални скептик. Јер не може бити скептик онај који пише читаве две главе, врло брижљиво документоване, о *васпитању деце*; не може бити скептик онај који се клања и одушевљено диви *људској врлини*, коју глорификује и којом већ унапред одбија од себе све Ларошфукое, Шамфоре, Вовнарге и све оне добросрећнике који истражују и труде се да врлину објасне свачим другим, али само не њоме самом; није, на крају, скептик онај човек који нам обилно и неште-

димице пружа савете. Не, већ ево у чему је ствар: Монтењ, иако у сржи стојички озбиљан, поред тога је и врло духовит, а то баш не може бити његова кривица, што обични људи не сматрају духовите људе за озбиљне. Једино његова одсудна одвратност према императивном догматизму могла је преварити и навести људе да се он прогласи за скептика. Напротив, Монтењ је, просто на просто, један паметни и трезвени *пробалист*. За њега би само могла постојати једна опасност што се може држати да је он и сувише убеђен у оно, што нам каже, да је и сувише уверен да има разлога за своја веровања, т.ј. што овако или онако каже. Али, међутим, одмах се даље увиђа да он то што каже држи само за разумну и врло вероватну хипотезу.

За Монтења су метафизичке истине непостижине и његов трансцендентални скептицизам није ништа друго до *агностицизам*. Пошто су те истине непостижине, он држи да је врло потребно често потсећивати човека на његову ништавност. Према томе, за њега је мудрачев задатак да поучи човека понизности и скромности и да пошто-пото обори човекову гордост. Пригрлити драговољно и свесно, пригрлити зналачки незнање, *вратити се првобитном незнању помоћу знања*, само онда кад си већ покушао да то знање упознаш, то је за Монтења врховна и права мудрост. — Има три врсте незнања: *азбукско*, — незнање оних који баш ништа незнају; *научно*, — т.ј. духовно стање оних који држе да знају штогод, и, на крају, *незнање мудрачево* које се стиче после науке,

незнање које само знање и наука рађа, незнање свесно и које се хтелo и тражило, незнање зналачко и промишљено оних који већ довољно знају. — Прво је добро, каже Монтењ, друго је одвратно, а треће, треће је ванредно. — Стечено, зналачко незнање придаје природном незнању извесну свест о самом себи, даје му извесно сазнање и чини да оно разуме само себе, да одобрава само себе, да воли само себе и да самом себи прибегава.

Монтењ исповеда да томе знању или незнању треба тежити. Средина је и одвратна и опасна. Њему су, каже, најдосаднији баш они који хоће да седну између два седла. Човек треба да буде радознао, да проучава и да зна сваку ствар да би баш тиме постигао то *философско незнање*, које је човеку природом опредељено као крајњи циљ. Човек се, дакле, учећи тако, научи да *не зна* добро, на добар начин. Ово је и потребно и спасоносно, јер повраћа човека његовој сопственој природи, смештајући га и ограничавајући га у његове сопствене способности и околности. Човеков је задатак да истражује стално, да истражује увек, и да никада не нађе потпуно и дефинитивно оно што тражи. Монтењ дозвољава и гони човека на оно прво, а мудро му скреће пажњу на ово друго, пошто је уверен да га само то једино очекује.

По Монтењу, човек * * * може да позна себе актуелним посматрањем себе самога и посматрањем покупљеним из живота целокупног човечанства, — и тим двогубим искуством може

да се послужи и да види како треба живети. У овом питању Монтењ је у своме домену и он стално, не папуштајућу своју љубазну нехатност, јасно нам показује шта је све он и шта све хоће. А он је човек из Ренесанса, човек који носи своме веку античку мудрост.

Из свега што је казао у својим *Огледима*, Монтењ је модернизовани старински филозоф, филозоф еkleктичар, врло лако, да не кажемо нимало, обојен хришћанством. Поред тога Монтењ је платоничар и врло мало аристотеловац; епикурејац по темпераменту, а стоик по машти и карактеру, и, у исто време, велики поштовалац скептичара због њихове мудре резервисаности у свима људским питањима. Наклоњен је донекле хришћанству, пошто у њему, са задовољством, налази Христовом понизношћу пречишћен и ублажен стоицизам, али је, једном речи, највише један модерни Плутарх, у коме је сакупљена сва јелинска и латинска мудрост, вођен мало доцкан, рођен у Ренесансу, тојест у препорођају антике.

Антика је увидела и познала истину у моралу и приближила јој се што је највише могуће у философији. Монтењ је у потпуној сагласности с античком мудрошћу. При свем томе, хришћанин на свој начин, врло искрен и верујући много више него многи и многи хришћанин, он ипак неће да верује да је Хришћанство једна велика револуција модерног човечанства. Ту допушта и очекује дискусију. Али, тамо где не жели да се полемише, где готово инсистира, у чему се непрестано понавља, тамо где су се и разне античке школе сложиле, —

то је питање о Богу. Он не сумња у божју егзистенцију и не допушта никакву сумњу у у његово постојање, исто онако као и сви антички филозофи. Њега највише љути и буни човекова заблуда антропоморфизма и антропоцентризма, она будаласта човекова тежња да се Бог представи као човек и она људска манија да се човек сматра као центар свега, центар где се све сусутиче и одакле све полази. Ова два банална људска маштања Монтењ сматра као чисте човекове страсти и оштро их напада и критикује.

И ако, нападајући ове људске заблуде, Монтењ изгледа врло модеран, он ипак остаје веран ученик античке философије, па чак је, као добар ученик, премаша и усавршава. Заиста је целокупна антика била врло антропоморфична, али оно што је у пракци најбоље, оно што је њен врхунац, — стоицизам и епикуреизам покушали су да начине што већу разлику и што веће растојање од нас и божанства. А Монтењ је поглавито њихов ученик.

Исто тако, и врло чудновато на први поглед за једног слободоумног човека, Монтењ није био наклоњен *Реформи*. Него, имајући на уму шта је све Реформа била у своме почетку, то јест једно Хришћанство још искључивије, нетолерантније, строжије и ригорозније него и сами католицизам, онда није никакво чудо што Монтења видимо као противника Реформе која онда није доносила мир, већ растројство и раздор. После тога, Монтењ неће да трпи никакво Хришћанство које, бар делимично, не прима и не признаје антику; пеће да воли ни један култ

који се не прилагођава антици и који би био противник античког хуманизма и античке философије, а Реформа је баш то и била тим његовим идолима више него католицизам. Нико није лепше показао од Монтења тај антагонизам између Реформе и Ренесанса и, сем тога, нико није боље доказао зашто су земље Хуманизма и Ренесанса само тек начете, а никако и преплављене протестантизмом.

Уопште се може слободно узети да Монтењ није у основи својој религиозан. Човек који, својом мишљу, темпераментом и карактером, живи у ведрој и мислилачкој антици, у којој су религије у опште врло мало имале утицаја, навикнут је да сматра да религија и није императивна потреба једној слободној људској души. Такав човек је склон и упућен да примети и увиди оно зло које свака религија, бар у прво време свога делања, чини или зло које се у њено име чини. Једном речи, за Монтења човек није религиозна животиња. Уосталом, Монтењ то није истина казао, али се слободно може држати да је мислио: како је довољан стални однос и општење са великим духовима, па да човек добије стално одређени морални пут кроз свој живот. Врло је вероватно да је тако мислио и то не би било ни мало чудно или зазорно за једног таког ученика античке мудрости.

* * *

Монтењ је у основи својој, по карактеру, стоичар, али један насмејани и ведри стоичар. Он је, узев све у обзир, својим *Огледима* у главном дао једну дивну расправу о вољи.

Нико није тако дубоко прожет, нико није тако тврдо уверен у вољу, као што је то Монтењ. То се види из култа који он гаји према хероима и ти великани људског делања идоли су овом љубазном и симпатичном лењивцу. Александар, Цезар, Помпеј, Епаминонда, Катон и др. вечити су и славни становници у његовом духу. Не обожава Монтењ у њима снагу и силу, не; он обожава у њима вољу, јер, кад долази питање о Сократу, Монтењ Сократа поставља изнад свих ових, па чак изнад целог света.

Ови хероји су виши примерци човечанства, пошто су они представници оне највише способности једнога човека: они су знали владати собом. Исто онако као позније Карлајл, и Монтењ не допушта да се хероји свлаче и спуштају с њихове природне висине. Духовна јачина, душевна храброст очарава Монтења, и он ту силу, с правом, поставља на висину закона. Он најчешће понавља да човек сам собом прави своју судбину, да наш живот зависи од нас самих, да је човеков живот човеково дело. Ово је готово његов рефрен. Ако је Монтењ и у шта веровао, то је несумњиво веровао у човекову вољу. Ту вољу, коју обожава и коју налази код великих људи у форми хероизма, људима осредње снаге, осредње судбине, људима сличним њему самом, он препоручује у форми умерености, чврстог и постојаног стрпљења и одлучног одрицања — дакле, препоручује је у стварима које, ма да су у подножју и средини људских лествица, ипак изискују исто толико воље колико је треба и хероизму на врху истих степеница. И за то,

Монтењ препоручује човеку: прво да се позна, да се измери, и друго, да ради *сходно својој природи*, са максимумом енергије којом располаже. Хероји остају на висини да би нам показали за какве су све дивоте способна људска бића која су, ипак, смртни људи. Имајмо, дакле, на уму да су ти хероји из наше, људске породице, и ако само имамо, довољно воље, ми ћемо спадати у њихов ред. Ма колико били природом и судбином ограничени, увек нам је допуштено да сами себи справљамо свој живот, да га справљамо умеровањем својих жеља и господарењем над нашим прохтевима. Хероји, истина, управљају народима, али сваки од нас има зато читав народ страсти и човекова је дужност да му знаде бити владалац, и то не деспот, већ благи и разборити краљ који би их умео уредити и умерити и који би увек умео рећи: «дотле, не даље!» Према овоме, и мудрац није лишен душевних комешања и душевне борбе, али зна да је умери и утиша. Људи, који би успели у овоме, јесу и остају хероји посебних и приватних живота. — За Монтења знати се резигнирати значи имати највишу људску врлину. Животиње нису резигниране, већ су пасивне, пошто су оне строго ограничене. Човек пак, немајући јасне границе, бескрајан је у својим жељама. Човек има машту и нико му на свету не може видљиво одредити границе његове величине, моћи или среће... Највећи напор човеков је да сам себе доведе до пошизности, да је прими драговољно и да у њу верује. То је највиши напор човека и највиши његов

успех, пошто је то борба противу своје сопствене природе, противу основе његова бића. Неограничени човек треба да научи да се сам ограничи, и према томе, резигнација је триумф и воље и интелигенције. Она је мир освојен у непрестаном рату са нашим инстинктима.

— Резигнација је применљива у свима приликама нашег живота. Идеја смрти непрестано прати човека кроз цео његов живот и зато он у томе има само два пута да предузме: или да се заборави или да се навикне. Заборавити се, забављајући се тако и толико, непрестано и једнако, није могуће, и за то остаје да се човек навикне на смрт. Монтењ, да би сам собом показао пример, навикава се на њу, говорећи нам непрестано о њој. Он се у овом питању равна са стоичарима, само је Монтењ нежнији, финији од њих.

Него што је ново и врло интересантно по Монтења, њега је култ према душевној величини инспирисао најоригиналнијом за оно доба и најдирљивијом идејом уопште — глорификацијом сељака. И Монтењ има, и то раније, своју лепу страницу о сељаку, као што то доцније има Ла Бријеро. Колико је ова Монтењева јача и дубља! Уз ово треба напоменути, као малу примедбу, да је Монтењев отац желео да Монтењу, као детету, буду кумови и куме све сами сељаци и сељанке.

Поред тога, Монтењ је дао први у историји светске литературе појам и назив *народна поезија*.

Својом страницом о сељаку Монтењ је изразио своје уверење да право знање води човека незнању и простоти примитивних људи; истакао је свој култ према вољи и јачини душе, своју љубав према резигнацији, свој култ према херојима и створио своју племениту генерализацију, проналаском хероизма како код најславнијих, тако и код најнижих и најскромнијих људи. Ова хришћанска мисао, коју је пронашао или у свом срцу или у свом разуму, издваја га од античке философије, крунишући његов јаки, прости, силни, узвишени и мушки морал, који ипак остаје код њега љубак, насмејан, пријатан и врло дискретан. Основа је томе моралу, као што рекосмо, познавање самога себе да би човек, после, имао самога себе у власти, т. ј. *наука о мени самом да би дошао до власти над самим собом*. Велики људи су они који сами себе познају и који сами собом управљају. Има их који до тога долазе дугим радом и дугим значајним размишљањем; има их пак таквих који ту вештину притежавају по самом инстинкту. И једни и други су достојни нашег дивљења и поштовања. Али у опште, први начин да се тај идеал постигне у опште је најсигурнији, и за то је Монтењ, рекло би се, и писао своје *Огледе*, из којих се уздиже и стално наглашава човек из Ренесанса, наследник вечне и бесмртне Антике.

* * *

Као социолог Монтењ нам се мало представило. Судићи по његовим симпатијама и идејима, рекло би се да је у души био републи-

канац. Међутим, монархија му ништа није сметала, и он је мирно подноси.

За њега је највеће добро човечанства мир, а људи, међутим, не мирују. Они су незадовољни зато што сами држе да су неједнаки. Монтењ доказује људима да су сви једнаки и за то их позива да живе мирно и братски. По Монтењу, краљ и сељак разликују се међусобно само по оделу. Страсти и побуде су код обојнице једне исте, као што су и код свих људи. Даље, философијом својом Монтењ пружа свој пронађени лек противу фанатизма који је он највише мрзео и који је као нека зараза, беснео у његовом времену грађанских ратова.

Како Бринетјер каже на једном месту, постоји *»вештина живота«*. И та *»вештина живота«* или вештина живљења, по Монтењу се може свести на три главне чињенице:

1.) Треба имати *независност*, а она се стиче најбоље сумњом и вољом. Треба уклонити све страсти из себе, као што кажу и стоичари. Ослободити се њих значи ослободити себе. Треба бити увек свој; може се каткад позајмити себе, али никако сасвим предати. Мисли човекове не треба да припадну никада држави или друштву. Све друго, рад, имовина, живот да је покорно држави и друштвеним мишљењима.

2.) Треба *научити умрети*, јер смрт не значи ништа. У овом питању Монтењ зове у помоћ Сократа, Сенеку и Лукреција који га обилато помажу.

3. Непријатељ живота и мира јесте *бол*, и зато га треба избегавати на све начине. Овим би Монтењ био, или боље, Монтењев би дру-

штвени морал био један практичан епикурејизам, један фини и нежни егоизам, који не би искључивао никакву љубав и оданост, али се не би ни предавао или жртвовао ни за ког. То је, у основи, права антитеза Хришћанству које се, готово целокупно, баш на пожртвовању заснива. — Међутим, његове величанствене тираде о пријатељству, где се говори о пожртвовању, биле би према томе, само страсти, а не његове идеје.

Монтењ, поред овога, верује у савест и разум и, по некад, он у том веровању иде тако далеко да њима хоће да поправи или исправи саму природу. Највећа му је врлина признавање истине чим се она појави. За познавање истине човеку служи разум и искуство, и зато треба томе тежити и то ценити. Ко осећа своју човечанску вредност, схватаће и своју дужност према друштву. Ко живи за себе, живи и за друге.

После тога, видимо Мотења да напада на сујету и таштину племства, као и предубеђења по којима се у човеку цени не оно што је он у стварању већ од кога произлази. Ова му је сујета била мрска, међутим Лансон заједљиво примећује да је и сам Монтењ био сујетан и имао ту таштину племићства, као што је, на жалост, био доцније и сам Волтер. Два француска генерална човека нису се могли отргнути оне детињасте сујете обогашеног грађанина! — Затим онај опште философски вечити сан и доцније фиксидеја Жан Жак Русоа, сан о »златном добу« и Монтења је каткада, у пролазу закачила. — Монтењ не воли новотарије

држи да ниједна нова уредба није ни мало боља од старих; он презире партије и љути се и чуди кад види шта све партијске или у опште политичке страсти могу да учине од човека. Монтењ тврди да те партијске страсти праве човека неправичним и, нарочито, глупим. Јер збиља страхан је факт да се истински не може припадати ни једној политичкој партији а да се не одрекне свака вредност и врлина човеку из противничке партије. Сем тога, Монтењ није никако веровао у политику. Није веровао да идеје покрећу и воде свет кроз живот, нити пак да оне реформишу извесно друштвено стање за то што су хтеле да га реформишу. Политичке теорије су за Монтења савршено залудне ствари, пошто је њихов принцип општег друштвеног реформисања у основи потпуно погрешан. Политичке теорије држе да се свет тек родио и сваки политичар мисли да свет баш њега чека па да отпочне живети под његовим руковођењем. У ствари, свет постоји давно и давно, устројио се по своме начину и њиме се може владати само тако ако се одмах, с почетка, прилагодиш њему и његовом реду, а то значи да баш свет влада нама. Отуда су и она велика и тешка разочарања револуционара који постижу скоро увек само супротне резултате. Једном речи, Монтењ је политички фаталиста. Он захтева да се свет остави самом себи, и он ће се организовати онако како се увек организовао. Свет нас превазилази снагом, да би га ми могли обратити по својој вољи, јер, да би га окренули по својој вољи, треба да га можемо обухватити.

Монтењ верује да један човек, једна јединка може да утиче на себе самог, може да реформише свој карактер, да уреди свој живот, да створи своју судбину. Тако исто, верује да може, појединачно, и човек на човека да утиче, — и баш ту могућност је Монтењ и изабрао. С тога се он и обраћа увек читаоцу, а не друштву. Монтењ је моралист, а не проповедник и апостол. Религије и политичко-социјалне реформе он оставља ораторима, а он се задовољава да буде *козер*. Монтењ поведе човека у страну и говори му полугласно; он се, још чешће, затвара и сам у себе и, тако, тихо шапуће у себи. —

*

Васпитање деце, које код Монтења заузима прилично места, и ако има много тачних опажања, не одговара тачности и потпуности саме његове философије. Он, што је најглавније, чува од труда и сваког напора свога ученика. По Монтењу његов ученик не би знао и не би научио оно што је баш и за самог Монтења најглавније: не би знао *штети*. Воља, коју Монтењ диже до висине принципа, потпуно се занемарује. — Његов систем васпитања предузели су, доцније, језуити који су створили један тип сваштарских школа, од којег у многоме носе обележје и наше данашње гимназије. — Формирање суђења, то јест формирање разума који би тежио и ишао увек истини, затим формирање савести која би тежила добру јесте најсјајнији програм који Монтењ препоручује у васпитању деце. И из овог излази да Монтењ није никако скептик, већ један насме-

јани оптимиста, један ведри догматичар чија је философија пријатни и духовити дилетантизам.

* * *

Монтењеви »Огледи« су књига за сва времена, за све епохе. Него, сем тог њеног општег значаја и вредности, »Огледи« су, специјално, и књига Монтењевог времена, слика XVI века и његових људи, с којима нас писац упознаје, које слика и које је она могла поправити, тојест ако уопште дух човечији то може да учини! Монтењ се у својим »Огледима« није дружио само са Плутарком, Сенеком и Св. Августиним; он се у њима упознавао и са другим људима, са другим друштвима, много је путовао, много је разговарао, а притом је имао врло добро и проницљиво око и врло фино, изоштрено ухо. Видео је готово све лудости и накарадности свога времена. С тога у »Огледима« има, поред Монтења, и један Ла Бријер XVI века, са портретима општих мапа и порока тога времена. У књизи видимо ауторитативне, дрске људе, који својим безобзирним и смелим тврђењима просто задивљују разборите људе; видимо лаковерне који су рођени као убеђени и који су каткад, убеђенији и од самих оних који их убеђују; ено људи и жена од моде; затим, чудновати бес, најемешнији и најодвратнији што уопште постоји међу људима, бес за племством који је нарочито смешан код Француза XVI века; после тога, манија за дуелима, која је све до данашњих дана остала култ немачко-аустријског друштва и нарочито њихових официра; затим, ратоборност у речима, чудновата људска на-

клоност која претпоставља своје самољубље, које ничему баш не служи, вечної истини која је, напротив, корисна и неопходна целој свету; и, на крају, педантизам и педанти који не знају који је циљ човечијег васпитања и који знају одлично да декламују врлину, али неће и не знају да је воле и примењују.

Видели смо да је Монтењу, као писцу, била мрска свака симетрија. Он воли природно, самоникло и неизвештачено. И према тој његовој природној наклоности, за «Огледе» мемо казати да су дивље израсла шума у којој обични и неуки човек може врло лако да залута. »Огледи« нису неки одређени философски систем, већ један огромни дневник који обухвата не један, пишчев, већ уопште човечији живот, у чијој потанкој психолошкој анализи лежи сва пишчева философија. Видели смо и уверили се да је Монтењу сумња увек средство, а никада и никако његова сврха. Сумња му није, као скептичарима, врховни принцип и он покадкад сумња у све само за то што сумња у сваку људску доктрину. Монтењев скептицизам је проста навика памети и обичног расположења једног паметног човека.

Поред овога, Монтењ није нипошто желео да изгледа као професор или као неки предикатор морала. Отуда му можда и она неусиљена и врло природна немарност у тону и држању приликом третирања тако важних питања у *Огледима*. Отуда и овај са свим нови и дотле непознати наслов књизи у француској литератури, коју он пружа друштву као

просте мемоаре, као прости дневник свога духа и своје ђуди. Треба напоменути да је у том тону и у таквом списалачком држању Монтењ потпуно и искључиво свој и код своје куће, и то у толикој мери и тако да просто баца у очајање имитаторе.

Монтењ у *»Огледима«* разговара на дуго и на широко, али сваки његов разговор ипак је кратак; он употреби много времена за своје кораке, али је за то сваки његов корак и покрет ванредно жив и изразит. Његов је метод у неосетном удаљавању, у неосетном истраживању од предмета, што ми и не примењујемо; али, исто онако као што нас је одвојио неосетно од предмета, тако нас он опет доводи неосетно на предмет о коме третира питање.

Што се тиче стила, Монтењ је најмање стилиста и најмање пуританац. Он није од оних који мисле да »добар ритам чини песму« и нимало не мари одкуда ће му доћи реч да би изразио своју мисао. Он каже: »речи су за то да нам служе..., и нека дође гаскоњски, кад француски не може да упали«. И тако, једном речи, Монтењева реченица нема форме или бар нема прикладне форме.

Али, унаточ томе што се за Монтења може казати да није стилиста, то јест што не иде по утапканом путу какав је он у другим стварима веома волео, за њега се може тврдити да баш има стила, свога стила. Монтењ даје речима сав њихов полет, сав њихов замах и ефекат самим местом где их поставља. Живе слике, неочекивано здруживање речи, — то је, у главном, сва чар искључиво Монтењевог

стила. — Монтењев стил је стил врло великог писца, писца оригиналног и истински личног, који сам себи ствара начин како ће казати оно и онако како је њему потребно да каже. Монтењев стил је стил живог, одушевљеног и веселог разговора, који је, с времена на време, парадоксалан и склон заједану. Поред тога, Монтењ не тражи да заодене мисао, него тражи да је покаже свету баш нагу, оно што је она у ствари, и што је за једног писца много теже. Његов стил није епиграматичан стил, пошто Монтењев дух дискретно провејава равномерно свуда, већ је једна продужена метафора. Монтењ говори стално у сликама, као скоро сви они код којих је идеја тако жива да представља готово сензацију. Неки писци чују идеју, а неки је виде; Монтењ је видео своје идеје и за то их је живо сликао. Поред тога, он и влада тим сликама, он њима руководи. — На једном месту Монтескје каже за Монтења да је песник. То је тачно, ако се томе дода и то: да је тај песник код њега био у служби мислиоца, јер Монтењу је и у стилу једино правило да само оно што је истинито може бити лепо.

Овакав је, у битним својим цртама, овај велики човек, овај најбољи учитељ практичне мудрости, који је, у теоријској области живота стално понављао своје паметно питање: »*que sais-je?*«, а у практичној области живота: »*je ne cherche qu' à passer*«. — Он је волео хероје и показао је да је и сам то био у свима њиховим видовима. — Он је био један од најбољих ле-

кара људскога срца и душе, и никад није заборављао да лекар треба да буде и весео да би што боље лечио своје болеснике. Он је ту лекарску дужност вршио савесно, озбиљно, ужурбаном, јер је он, најпосле, и волео своје болеснике. Он је, на сваки начин, много задужио човечанство чији је један од најбољих синова. Он се решио да, сам и усамљен, извуче из антике читав један морал, здрав, сјајан, мушки, — користан, јер у њему има здравља и јачине, — леп и привлачан јер у њему има праве лепоте. Јесте, он је с разлогом обожавао *старе*. Јер су они били истинољубиви, правични и одмерени; он је с разлогом грдио модерне, јер су неискрени, ништавни и позери. — Једино, могли би неки пожелети да је Монтењ био малко више хришћанин, — пошто збиља, он то није колико би требало да буде за њих и пошто сав доцнији антихришћански покрет потиче од њега, — али, имајући на уму да је живео у доба када се могло сумњати у спасоносност христове науке, не може му се толико замерити. Шта више, можемо му бити само захвални, пошто је Монтењ, у страховању да хришћанство не подлегне, пружао место њега морал античке философије, који је ипак, у неку руку, основица и самом хришћанству. — У његовом оптимистичком размисљању о смрти, пуном античке ведрине и веселости, веје слободни дух Ренесанса и има херојске величине једног Стандаловог Дон Жуана у оном његовом немарном и презривом осмеху када гледа на смрт.

— Једном речи, Монтењ је дао изванредне

ствари које не престају и неће престајати да кроз сва времена користе човечанству. — Монтењ је био од врло великог и пресудног утицаја, и он се налази у целом седамнаестом веку. Обухватајући у целини духовни XVI век, он га и завршава собом. *Телесно*, што много заузима места код овог генијалног човека, спречава му да буде потпуни класичар и да буде узор свим познијим књижевним покољењима. Седамнаести век, век Краља Сунца, Ла Рошфуко, Молијер, Ла Фонтен, Ла Бријер и т. д. пуни су само њега. Па и сам Паскал јесте један Монтењ у другом издању. Бекон, који је доцније написао своје *Огледе*, велики Шекспир коме је Монтењ показао богату ризницу Плутарка и старине, његови су следбеници...

Да, Монтењ остаје за сва времена један од најбољих учитеља људске мудрости, кога би могли увек слушати, понављати и коме би могли увек следовати. Нема лепших лекција него што су његове лекције о животу и о смрти... То је француски Хорације, дубљи и духовитији од оног латинског Хорација. Треба га озбиљно читати и студирати у двадесетим годинама свога живота *»да би се научили како треба схватити живот и како треба живети«*; али, ми га читамо врло много *»при крају свога живота да би научили, да би увидели како смо требали живети«*.

27 априла 1922 г.

Скопље.

Д. Фртунић.

МОНТЕЊЕВИ ОГЛЕДИ

ОДАБРАНЕ СТРАНЕ

ЧИТАОЦУ

Ово је искрена и добронамерна књига, читаоче!

Чим је отвориш, она те већ унапред обавештава да сам њоме имао само своју домаћу и приватну сврху. Нисам узимао никако у обзир: да ли ће ти она печему послужити, нити пак да ли ће она донети славу. Моје моћи не допуштају ми такву намеру. Ја сам је само одредно, и наменио кад зато буде згодна прилика, чисто приватној употреби мојих рођака и мојих пријатеља. Јер, пошто ме изгубе (а то ће им се ускоро десити), моћи ће они у њој наћи и по неку црту мојих својстава и мојих склоности и, на тај начин, моћи ће потпуније и живље гајити успомену на мене.

Кад бих њоме желео тражити светско признање, ја бих се онда окитио позајмљеним лепотама. Не! Ја баш желим да ме виде у мом простом, обичном и природном држању, без икакве извештачености и без икаква проучавања: ја у њој само себе сликам и износим. Моје ће мане бити у њој језгровито изнесене, у колико ми дужна пошта према свету допушта, као и моја остала несавршенства и беза-

злености. Тако, кад бих се нешто налазио међ' оним људским племенима, за која кажу да још живе под блаженом слободом првих природних закона, веруј ми, ја бих се тада најрадије насликао потпуно као од мајке рођен.

Према томе, имај на уму, читаоче, да сам ја сам предмет ове моје књиге; то 'ва истину, није никакав разлог да употребиш своју доколицу на тако залудну и ништавну тричарију! — Збогом, дакле!

СЛАВНИ ПОРАЗИ

Факинска је својственост да се имају снажне руке и ноге, а свака врлина врло је далеко од тога; бити расположен, спреман, здрав, телесне су и смртне особине; пољубати свога непријатеља, засенути га и просути му прах у очи, ствар је среће; вешто руковати мачем, просто је учење и знање, које би могао имати и најстрашљивији и најништавнији створ.

Цена и ваљаност једнога човека, то је чврстина и постојаност, али не чврстина ногу и руку, већ чврстина храбрости и постојанства наше душе; оне се не састоје у вредности и ваљаности нашег коња, нити пак нашег оружја, него само и једино у нашој личној вредности.

Онај који пада, доследан и упоран у својој храбрости, онај који, ако падне, ипак се на колону бори; онај који, ни пред каквом претњом од смрти, не напушта ни једне тачке своје одбране; онај који, издишући, гледа свог непријатеља слободно и презриво, тај, велим, може бити побеђен, али никако од нас, већ од саме неумитне судбине; он може бити уби-

јен, поражен, сатрвен, али никако и побеђен: најваљанији су врло често и најнесрећнији.

И тако, зар нема триумфалних пораза којима и саме највеличанственије победе завиде? Четири сестре — победе, најлепше победе које је икад сунце својим очима видело, Саламина, Платеа, Микала и Сицилија, нису се никада усудиле ставити на супрот своју удружену славу неупоредивој слави коначног пораза узвишеног краља Леониде на подножју Термопила... Има ли, уопште, ма каквог трофеја, назначеног и опредељеног за победнике, који не би далеко лепше приличио овим побеђенима?

Победити, истински победити има за своју праву улогу једино борбу и искључиво само борбу, а никако своје сопствено спасење; част и врлина састоје се у борби, а не у победи.

О Т У З И

Ја сам баш највећма лишен ове страсти, и нити је волим. нити пак ценим, ма да је свет примио као готову ствар да је нарочито слави и преуноси. Он њоме заодева мудрост, врлину, савест. О, да глуног и одвратног украса!

Италијани су много згодније крстили њеним именом злобу и пакост*). Јер, ова људска особина је увек шкодљива, увек луда и, пошто је увек ниска и пудљива, стоичари строго забрањују своме мудрацу да је осети.

Него, ипак, Херодот прича да је египатски краљ Псаменит, потучен и заробљен од стране персијског краља Камбиза, видећи како пролази на воду његова кћи као слушкиња, остао ипак миран не изустив ни речице, с погледом упртим у земљу, док су сви његови пријатељи плакали и јаукали око њега. Затим, видећи ускоро како му још и сина воде на губилиште, Псаменит је остао опет у истом таквом ставу. Али, кад је приметио како једног од његових домаћих пријатеља воде међу суж-

*) *Tristezza* значи врло често и злобу и пакост код Италијана

њима, он је тек тада отпочео чупати косу и горко се јадати.

На ово се даје надовезати и оно што се ту скоро десило са једним од наших племића. Он је био чуо у Тренту, где се тада налазио, вест о смрти свога најстаријег брата, који је био част и једина потпора њихова дома. Ускоро затим дође му вест да му је и друга нада, и други, млађи, брат променио животом. Оба ова страшна удара наш је племић примерно издржао. Деси се да после неколико дана један од његових слугу умре, и сада се тек наш племић не могаше уздржати, већ, напуштајући своју одлуку, предаде се болу и жаљењу на тај начин, да су многи и многи помислили да је он дирнут у живац тек овим трећим, последњим потресом. Међутим, у истини, и најмања преоптерећеност сломила је брану стрпљења у иначе препуњеној и прекипелој души нашега племића.

Наша прича нема само онај додатак који нам каже да је Псаменит одговорио Камбиту, када га је овај запитао: што се није узбудио несрећом свога сина и своје кћери, већ само несрећом свога слуге: »За то што се ова последња несрећа може изразити сузама, а оне прве две прелазе далеко сва средства којима би се могле изразити«.

Случајно, овамо врло згодно пада и онај проналазак оног старинског сликара, који је имао да престави, при жртвовању Ифигеније, бол присутних према степену њихове заинтересованости у смрти ове лепе и невине девојке. Сликара, пошто је исцрпео и последњи

напор своје вештине, дошав на оца, наслика га покривеног лица, као да никакво држање, никакав став или израз лица не би могао дати онај степен очева бола. Ево зашто песници сликају ону јадну мајку Ниобу, када је изгубила седам синова, па, затим, седам кћери, као

Болом скамењену,

(Овидије, *Метам.* VI, 304).

да би на тај начин изразили ону суморну, ону муклу и нему пренераженост која нас укочи и следи, када недаће, превазилазећи наше моћи, навале на нас свом својом жестином и неумитношћу. Заиста, утисак најужасније, крајње несреће мора зачудити сву душу и спречити јој слободу делања. Зар нам се не дешава да, добивши рђаву новост, будемо као скамењени. слеђени, узети за сваки покрет. То се дешава тако да нам се душа, после плача и жалбе, осећа као слободна, као да се отргла од нечег, као да се размрсала, као да се распознала и, така, сада се поставља угодно и широко:

Бол, накрају, даје пролаз гласу...

(Виргилије, *Енеида*, XI, 151).

У рату што га је краљ Фердинанд водио са удовицом краља Јована од Мађарске око Бида, један се ратник нарочито одликовао у једном окршају, у коме је и славно пао. Хваљен гласно и жаљен једнодушно од свакога, остао је непознат свакоме. Али, највише га је хвалио и жалио Рајшак, један немачки племић, човек реткога духа и ретке врлине.

Кад би тело донесено, Рајшак, радознао као сваки, приближи се да би видео који је тај витез. А кад би скинут везир и оклоп, он

Фртувић, Милтејеви Огледи.

познаде свог јединца сина. Ово још више повећа саучешће и жалост присутних. Само Рајшак, не говорећи ништа, не трепћући, остаде усправно, уперивши поглед у мртво тело свога јединца. То је трајало једнако и све дотле док није жестина туге преоптеретила његове животне силе и док га није свалила, као проштац, мртвог на земљу.

Значи мало се воли, кад се може казати колико се воли,

(Петрарка, последњи стих Сонета 137.)

кажу љубавници, кад желе да изразе неодољивост и јачину љубавне страсти.

Тако, ми, на пример, нисмо способни, нисмо кадри да развијемо и покажемо нашу убеђеност нашу жалост у најживљој и горућој ватри наступа. Душа нам је оптерећена дубоким мислима, а тело сломљено и малаксало од љубави.

Отуда се рађају непредвиђене и изненадне слабости, случајне немоћи које врло незгодно изненађују љубавнике. Жестина крајње ватрености и јачине следи их и на самом крилу најлепших уживања.

Слабе и лаке — изражавају се; најјаче — прећуткују се!

(Сенека, Хип., чин. II, појава 3)

Изненађење сваког неочекиваног задовољства тако исто нас чуди и леди:

Чим ме спази, чим познаде тројанско оружје, као ван себе, као нападнута страшном визијом, она намах занем и укочи се; крв јој се следи, она пада и, тек после дугог времена, пој се једва повраћа глас...

(Виргилије, Енеида, III, 306)

Сем оне Римљанке, за коју нам Плиније прича да је умрла од радости, видећи сина

како долази читав и здрав после пораза код Кане, сем Софокла и Дениса Тиранина, који су умрли од радости, сем Талве који је умро у Корзегу, читајући новости о почастима које му је Сенат у Риму додељивао, ми још знамо да је, у нашем веку, папа Лав X, чувши да је Милано пало, пао у такву радост, да је од ње добио грозницу и одмах после умро...

И, као још знаменитије сведочанство људске глупости, стари су забележили да је Диодор Дијалектичар умро на пречац, обузет силним стидом, што није могао, пред својим ђацима и јавно, пружити објашњење на некакво питање које му је из публике упућено.

Ја сам врло мало обузет оваквим силовитим наступима; моје је схватање по природи тешко, и ја га још и сам свакога дана све више окрепљујем и задебљавам расправама.

Наше нас афекције пребацују и заносе.

Ми нисмо никада код своје куће; ми смо увек преко, с оне стране, испод, или навише; страховања, жеље, надања окрећу нас према будућности и крадом нам одузимају осећање и свесност онога што је у ствари, онога што постоји, да би нас, на тај начин, позабавили оним што ће тек бити, или што ће бити када нас више не буде.

Сваки неспокојни дух, дух обузет будућношћу, мора бити несретан.

(Сенека, Епистоле, 98*)

*) Предвиђање! Предвиђање нас односи непрестано ван нас и оно нас поставља најчешће тамо где никада нећемо бити, — ето, то је прави извор свих наших могућих беда!

(Русо Емил, књига II)

Ово правило врло често се понавља код Платона: »Врши своју дужност и познај се!« Сваки од ова два овога правила, обухвата уопште и целокупну нашу дужност, обухватајући у исто време и други члан. Ко би вршио своју дужност, своје животно одређење, увидео би брзо да му је први задатак да упозна себе, то јест шта је он и шта је његово, шта му је својствено. И он, који себе познаје, неће сматрати туђе својство и туђу особину за своје, он се воли и израђује себе пре свега, одбијајући непотребне радње и непотребне мисли, као и некорисне предлоге.

Као што је лудост незадовољна када јој одузмете оно што жели, тако је, насупрот њој, мудрост врло задовољна оним што има и оним што је ту.

Епикур разрешава свога мудраца несносног терета предвиђања и бриге за будућност.

О ДОКОЛИЦИ

Исто онако као што на необрађеним њивама ишћикља сијасет дивље и некорисне травурине и као што њиву треба изорати и посејати извесним корисним семеном да би извршила своју намену; исто онако као што виђамо да жене производе безобличне гомиле тела и као што треба и њих обдарити једним другим семеном да би нам дале покољења природна и боља, — тако је исто и са људским духом. Ако нам дух није заузет неким предметом који би га зауздавао и задржавао, он се онда баци у нерад, иде у нејасно поље уобразиље, лута тамо-амо, и неће бити лудости и маштарије које нам он неће произвести у том свом немиру, пошто се

Израђује од обмане које личе на снеге каквог болесника.

(Хорације, *De arte poetica*).

Душа, без одређеног и утврђеног циља, губи се, јер, као што се оно каже, онај који је свуда није нигде.

Тако, повлачећи се из живота, решен да се не мешам у светске ствари, већ да проведем скривен и у миру ово мало живота што ми

остаје, држао сам да ћу учинити највећу милост своје духу ако га оставим у потпуној доколицы, да га оставим да се сам са собом занима и разговара, да се заустави на самоме себи. Надао сам се да ће он то сам после лакше радити, кад временом постане зрелији и тежи, али, нажалост, нашао сам да

у доколицы дух залута у хиљаде најразличитијих мисли и сањарија.

(Дукан, IV).

и да се, напротив, као отпуштени коњ баца у најбешњи трк, рађајући ми на тај начин безброј химера и чудовишта, без икаква реда и без икаква циља. Да бих, дакле, до миле воље посматрао њихову чудноватост и лудост, почео сам их метати у некакав ред*), надајући се да ћу временом тиме застидети и сам свој дух.

О СТРАХУ

Дрхтим, глас ми изумире и коса ми се постреши...
(Виргилије, Еп. II, 774).

Нисам никакав природњак и с тога не знам шта је покретач страха и каквим се средствима и побудама он покреће у нама. Једино што знам то је да је страх врло чудновата страст, и лекари кажу да ништа лакше и брже не ремети наша суђења и одводи из њихова обична душевна положаја. Заиста, ја сам видео врло много људи који су полудели од страха... А и најзрелијим и најспокојнијим духовима, за време свога трајања, страх извесно порађа најужасније опсене.

Остављам на страну вулгарног човека коме страх износи пред очи час претке који излазе из својих гробова, покривене белим покровима, час вукодлаке, караконцуле и остале разне аветиње. Него чак и код војника, где би требало да нађе најмање места колико ли је пута страх изменио стадо оваца у ескадрон коњаника, трске и жбунове у жандармерију и копљанике, наше пријатеље у наше непријатеље и бели крст у црвени крст? *

*) Знаци на заставама противничких табора за време ондашњих грађанских ратова.

*) То јест, решио је да напише своје *Огледе*.

Кад је Г. од Бурбона заузимао Рим 1527 г., један стегоноша, на стражи у тврђави Св. Петра, био је, на први знак узбуне, толико заплашен да се, са заставом у руци, бацио кроз једну рупу право међу непријатеље... И тек, на једвите јаде видећи трупе г. од Бурбона како се спремају да би га ухватиле, он дође к себи и, окренув пете, брзо се врати кроз исту рупу кроз коју је био изашао више од три стотвне корачаја у поље, држећи да су његови извршили испад на опсађиваче.

Није се тако срећно завршило са стегоношом капетаном Жилом, кад су оно Св. Павла освајали гроф од Бира и г. де Ре. Овде се стегоноша, избезумљен страхом, бацио ван града кроз једну рупу за топове, али је доле био дочекан од стране опсађивача и намах разнесен мачевима. За време ове опсаде забележен је још један случај оваквог страха који је тако следио срце једноме нашем племићу да је, сиромах, видећи ово, без икакве ране, пао мртав над самом провалијом.

Слично беснило страха гони покаткад и читаве гомиле. У једном окршају Германикуса са Германима, два велика одељења, обузета страхом, гурнула су у два супротна правца, тојест једно је почело бежати од оног истог места, одакле је друго исто тако почело већ бежати.*)

Страх нам час прикачи крила на петама, као прибогу овим војничким одељењима, час нам опет прикује ноге и веже их као што је

*) Тацит, Анали, I, 63.

то учинио Императору Теофилу. Наиме, он је у једној битци, коју је изгубио противу Агарјана, тако зачуђен био поразом, тако заплашен, да се, готово замрзнут страхом, није могао сетити да побегне. Најзад, Манцел, један од његових главних војсковођа, пошто га је залуду вукао и дрмусао, као да би га пробудио из дубоког сна, подвикну му: »Ако не пођете са мном одмах, убићу вас; јер, боље је да изгубите главу, него ли, као заробљеник, да изгубите царство«. У овом случају, страх испољава највишу своју моћ, јер нас он, ради себе, лишава сваке вредности, крадући је од наше дужности и наше части.

И то је управо оно што ми више задаје страх, него и сам страх.

САМО ПОСЛЕ СМРТИ ТРЕБА СУДИТИ О ЉУДСКОЈ СРЕЋИ

*Нико, макар и убеђен срећом својом сталном,
Нек' не мисли да је срећан до судњег дана.*

Овидије.

Односно овога и деца већ знају причу о Краљу Крезу. Он је, заробљен и осуђен на смрт, у тренутку самог погубљења, узвикнуо: »О, Солоне, Солоне!« Кад су то саопштили Киру и кад га је овај позвао да му објасни шта то значи, Крез му примети да, на његов рачун, провери истинитост и мудрост негдашње Солонове опомене: »Ниједан човек, ма како се на њега судбина осмехивала, не може се назвати срећним све доклегод не прође и последњи дан његова живота«. Јер, таква је неизвесност и толика је променљивост људских ствари, да се и најлакшим покретом измене у сасвим супротно стање.

Агесилај је одговорио некоме, који му рече да је персијски краљ врло срећан што тако млад долази на чело тако моћне и силне државе: »Да, али и Пријам у тим годинама није био несрећан«.

Тако, македонски краљеви, наследници

оног Великог Александра, били су доцније столари и преписачи у Риму; тирани са Сицилије — педанти у Коринту. Од освајача читаве половине света и заповедника толиких силних армија спало се на то да се постане бедан кандидат за одрпаног службеника код једног краља у Египту: толико је вредело продужење пет-шест месеци живота оном великом Помпеју?

А за време наших оцева, видео се онај Лудвик Сфорца, десети војвода од Милана, од кога је тако дуго дрхтала цела Италија, видео се како умире као најцрњи заробљеник у Лошу. И што је најгоре, он је тако провео и живео пуних десет година*).

Најлепша краљица, удова највећег и најмоћнијег краља у Хришћанству, зар није умрла од целатове руке? Гнусна и варварска свирепост!**)

И хиљадама таквих примера... Како изгледа, исто онако као што се буре и олује највећма устремљују на висину и гордост највиших врхова наших грађевина, тако исто има негде горе духова који су суревњиви и завидљиви према овим нашим величинама доле на земљи, јер

Баш је истина да се нека потајна сила игра људским стварима, забављајући се тиме што ломе конзулске сикире и што свлачи под ноге и газу гордост конзулских снопова...
(Лукреције),

*) Лудвик XII заробио га је у Торену 1500 г. и као неког вука затворио у кавез, у коме је јадни Сфорца умро, после десетогодишњих мука.

**) Марија Стурт, шкотска краљица и мајка Јакова I. Погубљена је 18. фебруара 1587. г., на заповест краљице Јелисавете.

Изгледа да судбина често, да би показала своју свемоћ, прежи баш последњи дан нашег живота и за тренут обара оно што је зидала кроз дуги низ година, да би нас тиме присилила да узвикнемо као Лаберијус:

Ах, живео сам један дан више!

И тако, може се примити као врло умесна она мудра Солонова опомена. Али, пошто је Солон био философ (за кога милости и немилости судбине не играју улогу среће и несреће, а величина и моћ су случајно и потпуно индиферентна својства), то држим за врло вероватно да је он циљао мало даље и онима хтео рећи: да чак и она срећа нашег живота која зависи од мирноће и задовољства добро устројеног духа и од решености већ уређене душе, не треба да се приписује ни једном човеку све докле год не одигра и последњи чин своје комедије, последњи и бесумње најтежи чин.

У свему осталом може бити маске. Или су лепе философске речи само да се изгледа или нас пак удеси не дирају у живац и дају нам могућности да одржимо мирни изглед. Али, у овој последњој улози смрти и нас самих, не може се човек претварати и тада се баш мора показати чега има доброг и чистог на дну лонца!

Ево зашто треба чекати овај последњи тренутак, сво зашто треба у овом последњем људском замаху,

Када нам нужди измами искрене речи, и када пада образина и остаје само човек

(Лукреције. III, 57),

описати и опробати све остале радње нашега живота. То је главни, то је судбоносни дан; то

је дан — судија свих осталих наших дана; то је дан, каже један старинац, који треба да пресуди све моје пређене године. Ја остављам смрти кушање плодова свих мојих дотадашњих проучавања; тада ћемо видети да ли ми говор иде из уста или из срца.

Видео сам како су многи својом смрћу дали лепу или ружну репутацију целом свом животу.

Сципион, таст Помпејев, умирући обукао је у лепо све ружно мишљење које се дотле имало о њему.

Епаминондас, упитан: кога од тројице највише цени, да ли Кабрираса, дали Ификратеса или пак себе самог, одговара: »Треба причекати и видети нас како умиремо, пре него што би се то питање решило.«

ФИЛОЗОФИРАТИ ЗНАЧИ НАУЧИТИ МРЕТИ

Цицерон каже да филозофирати значи приправљати се за смрт: *tota philosophorum vita commentati mortis est*. Ово је у толико тачно у колико проучавање и посматрање понекад одвоји нашу пажњу, изнесе је и запосли ван нас, а то је, у неку руку, почетак тога учења и тога приправљања; то одвајање је нека сличност смрти.

Или, боље, у том случају сва наша мудрост, сва наша размишљања сложе се дотле да нас поуче како се бар не треба никако бојати смрти.

Заиста, или се разум шали или он мора тежити једино и само нашем задовољавању и нашим уживањима и сав његов труд, у главном, мора да је наперен у томе правцу, да што боље проживимо, то јест, да проживимо по нашој вољи како каже Св Писмо: »Дознах да нема ништа боље за њих, него да се веселе и чине добро за живота свога«. (Књига Проповедникова, III, 12). Сва људска мишљења слажу се у томе да је задовољство циљ нашега живота, ма да оно узима разне облике и разна средства.

Јер, иначе, како би их трпео и слушао овај свет, како би слушао оног који би, например, као циљ нашег живота истакао одједном муке и беду?

Ма шта се казало, чак и у врлини, крајњи циљ нашег живота јесте уживање и сладоурашће.

Допада ми се да им парам уши овом речи, која ми је тако мрска. И ако она мора значити какво претерано и највише задовољење, онда се зато више дугује савету и присуству баш саме врлине, него ли ма каквој другој помоћи...

...Крај нашег животног пута јесте смрт; она је потребни предмет нашег циљања, наших напора и наших намера. Ако нас она ужасава, како нам је онда могуће ићи и један корак даље без стрепње и дрхтавице?

Обичан лек простака јесте што он на то и не мисли. Него, каква ли га то груба оглушавелост тако протачки заслепљује? Он, просто на просто, тиме само свог магарца напада зауздава и каса натрашке. И онда није никакво чудо што се тако често хвата у клопку.

Застрашавају људе и самим поменом имена смрти, а већина се њих на то прекрсти, као и кад се спомене ђаво....

Пошто овај слог врло грубо пара слух, Римљани су навикли да га ублаже и омекшају једном перифразом. Уместо да кажу: »он је умро«, они кажу: »он је живео«; Свеједно, — нека само то буде живот, па макар и прошао; они се тиме теше. Ми смо то исто од њих позајмили и обично се у приликама изражавамо: »покојни мајстор Јован«....

Има тачно само петнаест дана како сам прешао тридесет девету годину. Треба ми, у најмању руку, још толико. — »Међутим, забрањивати себи размишљање о тако далекој ствари била би права лудост«. — И не знам још шта?

И млади, и стари напуштају овај живот под истим условима; нико не излази из њега друкчије него као да је баш мало час у њ ушао. Нема престарелог човека који, видећи Метусалема пред собом, не мисли да има бар још двадесет година у свом телу.

После тога, лудаче један, ко је то теби баш одредио рок твога живота? Ослањаш се на рачунање лекара? Зар није боље да погледаш на сам исход искуства? Према општем току ствари, ти већ одавна живиш једино из неке изванредне благонаклоности која се има према теби; ти си већ прешао уобичајени рок живота. А да је тако, погледај и изброј колико је од твојих познаника умрло у твојој добу старости, а колико га није ни стигло. Па, колико је од оних који су опленили свој живот славом и лепим гласом; начини само списак. Кладио бих се да ћеш их наћи већину да су умрли пре него ли после тридесетпете године.

Врло је паметно и побожно узети пример човечности од самог Исуса Христа; он је завршио свој живот у тридесет-трећој години. Највећи човек, али опет само човек, Александар Македонски умро је исто тако у том добу живота. Колико има смрт оваквих изненађења!

Човек никад не може тачно предвидети каква му опасност прети сваког тренутка.

(Хорације. Оде, 11)

Оставимо на страну тренутне и нагле грознице и изненадне упале, него ко би икада помислио да ће војвода од Бретање морати бити угушен од навале света приликом уласка папе Клементу у Лион? Зар ниси ту скоро видео како је убиен један од наших краљева, и то у забави, у игри?* А један од његових предака зар није умро услед тога што га је гурнуо један дивљи вепар?**. Есхил, заплашен падом једне куће, залуду се после чувао; главу му је размрскала једна корњача, павши из ваздуха, из канца једног орла који је шестарио по небеским висинама. Други је умро од једног зрна грожђа; један цар умро је од једне огреботине коју је добио чешљајући се; Емил Лепид што се спотакао на прагу својих врата; Ауфид што се ударио, улазећи на врата Министарског Савета; међу женским ногама Корнелије Галус претор, Тигилијен шеф полиције у Риму, Лудвик син Гиде Гонзага, маркиз од Мантове, и још горим начином Спезипус, платоничарски философ, а сем њега и један од наших папа. Сиромаху Бебију, чувеном судији, дајући неком осуђенику рок живота за осам дана, ено где његов рок истече; Гају Јулију, чувеном очном лекару, лечећи очи једном болеснику, смрт заклопи за навек његове; и ако треба и себе да умешам, један мој брат, капетан С. Мартен, стар двадесеттри године, врло ваљан

*) Хенрик II, рањен је на мртво^е 10 јула 1559 г., у турниру, од стране његова ађутанта-капетана грофа од Монтомери.

**) Филип I, син Лудвика Дебелог, који се крунисао још за живота свога оца.

младић, играјући се скоро *лотте*, доби један ударац више десног уха, без икаква знака контузије или ране. Није јадник ни сео, нити се одморио, а већ после неколико часова умре од апоплексије коју му је овај ударац проузроковао.

Пошто нам се ови, тако чести и тако обични, примери свакодневно пред очима дешавају, како је онда могуће отргнути се од помисли на смрт и од осећања да нас она, сваког тренутка и у свакој прилици, држи за јаку?

Шта мари, — рећи ћете ви, — и ма како било, само да се о томе не мисли и не брине!

И ја сам тога мишљења. И ма како да се човек склони од тих удара, на било и у телећој кожи, нисам ја тај који би то одбио. Јер, мени је довољно да пређем свој живот на миру и по вољи, на макар се за то латио и ствари мало примерних и мало славних, на крају ствари којих год ви хоћете.

Пристајем да ме сматрају за лудака или за безобразника, само нека се мени моја заблуда свиђа или нека је ја не примећујем; пристајем радије да сам таки, него ли да сам мудрац и да се у себи гризем и патим.

(Хорације, Епистоле. II, 126)

Него, то би било права лудост и помислити да се пође тим путем и да се дотле дође.

Одлазе, долазе, потскакују, тапкају играју а о смрти ни помена! Све је то красно, али када она дође к њима, кад шчепа њихове жене њихову децу, њихове пријатеље, какви узвици, какве патње, какво беснило, какво очајање!

Зар сте икада видели штогод ниже, променљивије, збуњеније, недоследније? За то се

треба за то још израна припремати. И она животињска немарност, немарност према смрти код стоке, кад би се усадила у главу разумног човека, — што је држим немогуће, — продала би нам врло скупо своју рђаву робу.

Кад би то био непријатељ, који би се могао избећи, ја бих препоручио најобичније оружје плашљивости и подлости. Али, пошто се то не може, пошто те она хвата, па био ти кукувица и бегунац или поштен и храбар човек, пошто

Она гони бегунца, немилуце погађа кукувицу који јој окреће леђа,

(Хорације, Оде III, 14),

пошто вас никакав оклоп не сачува од ње,

Залуду се облачите гвоздеом и бакром, смрт ће вас погодити испод оклопа,

(Проперције, III, 25)

то онда научимо да је дочекамо и да је одважни поднесемо, борећи се с њоме. И да би отпочели скидањем највећег њеног преимућства што га има противу нас, узмимо сасвим супротни правац, супротни пут оном који сви узимају. Скинимо са ње чудноватост и тајанственост, навикнимо се на њу, говоримо о њој; имајмо је најчешће у глави; сваког тренутка, сваком приликом и у сваком облику представљајмо је у нашој мащти: при паду с коња, при сурвању какве цигле, на најмањи убод игле процедимо изненада кроз зубе: »Е, па шта; лепо! Кад би ово и сама смрт била!« И на то се, одмах, усправимо и тако ојачајмо се противу ње.

Усред весеља и радости, имајмо овај реф-

рен сећања на наше право стање и не остављајмо да нас уживање понесе, већ се сећајмо стално колико је свака наша радост изложена уништењу и колико јој замки прете.

Тако су радили Египћани који су, усред најлепших гозби, доносили мумију, да би она потсетила на ово госте.

Буди уверен да је сваки дан твој последњи дан, и онда ће ти слађи бити час на који ниси никад рачунао.
(Хорације, Еп. IV).

Неизвесно је где нас све смрт очекује; онда, према томе, очекујмо је ми свуда.

Размишљање о смрти јесте размишљање о слободи; ко је научио умрети одучио се робовати. Нема ништа рђавог у животу за оног који је добро схватио да лишавање живота није никакво зло.

Знати умрети ослобођава нас свих зависности, свих потчињености, свих сметњи...

Опасности и зли удеси нас, у ствари, приближују мало или нимало нашем крају. И кад помислимо да, сем тог несрећног случаја, који изгледа да нам је највише претио, остаје још безброј других над нашом главом, наћи ћемо да нам је смрт, били ми весели или тужни, били код куће или на мору, били у рату или миру, увек и подједнако врло близу:

Ниједан живот није доминији од другога. Нико није сигуран за сутра.

(Сенека, Еп. XCI).

Неко, претурајући јуче по мојим хартијама, наиђе на једну забелешку о некој ствари, коју сам захтевао да се изврши после моје смрти. Упитан, казао сам му онако као што је и било,

то јест, да сам на само једну миљу далеко од своје куће, потпуно здрав и чио, пожурио да напишем ту забелешку, пошто нисам никако био уверен да ћу стићи кући... Треба увек имати притегнуте опанке и бити спреман за пут.

Зашто у тако кратком животу припремати тако простране планове?

Наша религија нема ни један тако сигуран основ и људски ослонац као што је њено презирање смрти. Чак нас и глас разума позива тамо, јер на што би се плашили да изгубимо ствар која, кад се већ једном изгуби, не може се понова желети? Пошто нам смрт не престано прети толиким својим начинима, зар није веће зло плашити се свих тих начина, него ли поднети и издржати само један?

Сократ је оном што га извести: »тирани су те осудили на смрт«, — одговорио: »И Природа њих!«

Каква глупост мучити се о прелазу тамо где нема и не може бити никаквих мука!

Као што нам наше рађање доноси рађање и свих ствари, тако ће и наша смрт умртвити за нас све те ствари.

Иста је лудост плакати што нећемо живети од сада па за сто година, као кад би плакали за то што нисмо живели пре сто година.

Смрт је порекло и клица неког другог живота..., Ништа не може бити превелика штета, ништа не може бити претешка повреда што се дешава само један пут. Зар се треба тако дуго плашити ствари која траје тако кратко време?

Живети дуго или кратко смрћу постаје

свеједно. Јер дуго или кратко не постоји за оно чега нема више.

Аристотел каже да има животињица на реци Хипанису, које живе само један дан. Она што умре у осам сахати изјутра, умрла је млада; она пак што умре у пет сахати увече, умрла је у дубокој старости. Ко се, дакле, од нас не би смејао оном који би узео у обзир срећу или несрећу ових тренутака животног трајања? Више или мање у нашем животу, кад се упореди с вечношћу или, боље, са трајањем планина, река, звезда, дрвећа, па чак и неких животиња, није ништа мање смешно.

Природа нас гони тамо: »Изиђите, — каже она, — из овог света, као што сте у њ и ушли. Исти онај прелазак, што га извршите од смрти ка животу, без страха и страсти, поновите сада из живота за смрт. Ваша смрт је део реда целокупне васионе, она је беочуг на ланцу свесветског живота:

Људи уступају живот један другоме, као што тркачи, у трци, предају буктињу из руке у руку.

(Лукреције, II, 75)

Зар због вас да изменим овај дивни сплет ствари? То је погодба, то вам је постављени услов самог вашег стварања и постанка; смрт је само један део вас самих; ви избегавате сами себе. То ваше биће, ваше постојање и бивање саставни је део како живота тако и смрти. Првим даном нашега рођења ви сте упућени подједнако како животу тако и смрти.

Већ и сам час, који нам подари живот, смањио га је.
(Сенека).

Рађање је почињање умирања, последњи тренут нашега живота јесте последица првога тренутка.

(Манилијус).

Све што сада живите, ви то одузимате од живота; све то иде на његов рачун.

Непрекидни, продужни рад нашега живота јесте зидање, јесте подизање смрти.

Ви сте већ у смрти док сте још у животу, јер сте после смрти кад нисте више у животу. Или, ако више желите да овако кажем, ви сте мртви после живота. Него, још за живота, ви сте *умирући*, и смрт силније погађа умирућег него ли мртвог, погађа га живље и битније. Ако сте искористили живот, ви сте онда сити, и излазите из њега задовољни:

Зашто се онда, као званице, не повучете сити са стола живота?

(Лукреције, III).

Ако га нисте искористили, ако вам није био потребан и користан, што вас се тиче што га губите? Нашта ће вам још?

Зашто својим данима додавати јоште дана, који ће исто тако бити изгубљени и који ће протећи, не донев ти икакву радост и задовољство?

(Лукреције, III).

Живот, сам по себи, живот као такав, није никакво ни добро ни зло; он је или једно или друго према томе како га ви удесите. И ако сте живели само један дан, ви сте све видели; један дан је сличан свим осталим данима. Нема никако друге светлости и друге ноћи. Ово сунце, овај месец, ове звезде, овај распоред, — све је то оно исто што су и ваши

прадедови уживали и што ће занимати и ваше праунуке :

Ваши унуци видеће само оно што су видели ваши прадедови.

И да одемо даље, подела и разноликост свих чинова моје комедије завршава се за радну годину. Ако сте обратили пажњу на кретање моја четири годишња времена, приметите да она обухватају детињство, младихство, зрелост и старост овога света. И, према томе, одиграла се своја улога; сада би се знала само да понови; било би увек једно и исто, па опет то исто.

Човек се непрестанце окреће у кругу, који га затвара

(Лукреције, III)

Година отпочиње стално исти онај пут који је већ једном прешла

(Виргилије, Георгике, II, 40)

Нисам решена, нити сам вољна да вам справљам нова разонођења :

Не могу ништа да пронађем, ништа да измислим у вашу корист, све ће бити исто увек.

(Лукреције, III, 957)

Направите места другима, као што су други вама направили. Правичност је први део справљивости. Ко би се то могао пожалити, што је убројен тамо где су сви убројени? Залуду толико живите, нећете тиме ништа смањити време што ћете имати да будете мртви. Све је то за ништа, све је то за опште уништење. Исто ћете дуго остати у том стању, којег сада бојите, као да сте умрли још одојчетом :

Живите онолико векова колико желите, смрт ипак неће бити мање вечита!

(Лукреције, III, 1103)

И тако, она ће вас поставити на таки степен где нећете имати никакво незадовољство :

Зар не знате да смрт неће оставити после вас никога који би био други ви и који би, жив, јецао за вашим нестанком и, стојећи, плакао над вашим лежом?

(Лукреције, III)

Нити ћете пак желети живот који сада тако желите :

Нико од нас неће жалити ни за животом, ни за самим собом... Неће нам остати никакво жаљење за нашим постајањем.

(Лукреције)

Смрти се не треба плашити, као од начела, ако уопште има нечег што би било мање него што је ништа.

Она вас се не тиче ни мртвог, ни живог; живог, за то што постојите, мртвог за то што већ не постојите. Шта више, нико не умире пре својега суђеног часа. Време, што га остављате после себе није ваше, као ни оно што је протекло пре нашег рођења и оно вас се тиче још мање :

Безброј векова који су нам претходили за нас су као и да нису постојали.

(Лукреције)

Где се ваш живот завршава, он је сав ту. Корист и полезност живота није у простору и времену, већ у употреби: онај је живео дуго који је мало живео. Обратите пажњу док сте у животу; зависи од ваше воље, а не од броја година, да ли ћете довољно живети! Зар сте ми-

слили да никада не стигнете тамо камо сте не-престано ишли? И, још зар има пута који не би имао излаза и краја? И ако вам само друштво може штогод олакшати, зар цео свет не иде истим путем којим ви идете?

У смрти све иде за тобом.

(Лукреције)

Зар није и све повучено покретом који је вас повукао? Зар има кога који не стари заједно с вама? Хиљадама људи, хиљадама животиња и хиљадама оних божијих створова умире у овом тренутку када ви умрете:

Никада ноћ а није заменила данак; никада данак није наследио ноћу а да се не чују истовремено жалобна плакања детињства и јецаји који прате последње тренутке или суморне погребне.

(Лукреције, V)

Зашто хоћете да устукнете кад натраг не можете? Ви сте многе видели који су врло добро учинили што су умрли, спасавајући се на тај начин од големих беда. Него, дед' кажите ми бар једног коме је било рђаво што је умро? А, међутим, зар није то прави проста-кљук осуђивати ствар коју нисте окушали, ствар коју нисте искусили и осетили, нити сами собом, нити пак другим којим?!

Зашто се, онда, жазите на мене и на суд-бину? Чинимо ли вам штогод криво? Да ли ви управљате нама или, пак, ми вама? Док вам нису дани избројани, ви сте у животу. Мали човек је потпун човек исто онако као што је и велики човек. Нити људи, нити пак њихови животи не мере се лактом... Збиља, замислите колико би један вечити живот био

далеко несноснији и кудикамо тежи од овог живота који сам му ја дала*)

Ја сам научила Талеса, једног од ваших првих мудраца, да је живети и умрети ствар сасвим свеједна, ствар индиферентна. Отуда је он одговорио врло мудро ономе који га је запитао: зашто, онда, не умре: «за то, што ми је то свеједно».

Вода, земља, ваздух и ватра и остали са-стојци моје зграде јесу оруђа и твога живота и твоје смрти. За што се бојиш свога послед-њег дана? Он је згодан за твоју смрт као и сваки други дан. Последњи корак не сачињава замор; он га само издаје и објављује. Сви дани воде смрти, а само последњи тамо стиже».

Ево добрих опомена од наше мајке Природе.

И тако, често сам премишљао откуда то долази да нам у ратовима лице смрти изгледа без поређења далеко мање страшно, него ли по нашим домовима. Ово је непобитна истина, јер би иначе војске личиле пре на војске ле-кара и разних кењкала. Тако исто, и ако је смрт свуда једна и иста, она је мање страшна код сељака, него ли код других.

Заиста, ја држим да нас страшни изглед и опремања, којима је ми окружујемо, више плаше него ли она сама. То је готово једна скроз нова форма живота, док је смрт сасвим проста. Јаук мајке, жена и деце; посета и при-суство лица која су зачуђена и страхом уко-

*) Кад би случајно били бесмртни, ми би били врло бедна створења.. Кад би нам неко понудио бесмртност у овој жа-лосној долини суза, који је тај што би хтео примити тај јадни поклон? и т. д. Ж. Ж. Русо.

чена; мување бледих и уплаканих слугу; мрак неосветљене собе, запаљене свеће; постеља опседнута лекарима и исповедницима; једном речи, прави ужас и страст около нас; ми се осећамо сами већ као сахрањени и укупани!

Деца се плаше чак и од својих пријатеља, када их примете под образинама; тако исто и ми. Треба скинути образину, како стварима, тако и личностима. Када би скинули оно што треба скинути, паћи ћемо испод тога што смо скинули ону исту и познату смрт, поред које би и најобичнији слуга и последњи плашљиви собар прошао без икаква страха.

Блажена је оно смрт која не допушта доколицу за опремање такве пратње!

ДОБИТАК ЈЕДНОГ, ШТЕТА ЈЕ ДРУГОГ
или
ДОК ЈЕДНОМ НЕ СМРКНЕ, ДРУГОМ НЕ
СВАНЕ

Демадес Атињанин казнио је једног свог грађанина, трговца погребне опреме, за то што је у својој трговини тражио велику зараду, која му, уопште, није ни могла пасти, ако многи грађани не умиру.

Како ми изгледа, ова пресуда и казна није добро изнесена, и то у толико пре што се не добија ништа на овоме свету, док други истовремено не изгуби. Јер, на овај би начин требало осудити сваки уопште добитак.

Трговац заради добро само младићском разузданошћу; земљоделац само онда када поскупи жито; зидар, на рушевинама наших домова, судско особље и адвокати на свађама и парницама људи; чак и почаст и обреди верских личности извлаче се из наших порока и наше смрти. Ни један се лекар не радује баш здрављу чак ни својих пријатеља, — каже један стари комичар грчки; нити се пак војник

радује миру и спокојству своје вароши, и тако даље*)

И што је још горе, кад сваки пажљиво и врло добро испита унутрашњост своје душе, наћи ће да се већина наших најдубљих жеља порађа и храни на рачун других.

Приметивши ово, нашао сам да се природа никада не демантује у овоме своме правилу. Природњаци држе да рађање, исхрана и повећање сваког створа на овоме свету јесте истовремено измена, квар и уништење неког другог,

Тело не може оставити своју природу, све докле год оно што бива не престане да бива.

(Лукреције, II, 725).

*) Образац да се никада, ни у каквој прилици, и никоме не шкоди повлачи собом то да се на друштво и општење што мање полаже; јер, у друштвеном стању, оваквом какво је данас, добро и корист једнога неодољиво и неодољно повлачи зло и штету за другога.

Ж. Ж. Русо.

ЈАЧИНА НАШЕ МАШТЕ

Јака машта произведе и сам догађај вели свештенство.

Ја сам један од оних који силно осећају дејство маште. Свакога она закачи, али је ретко да кога она обори.

Њена ме стрела пробија, и моја се свавештина састоји у томе што се ја, у недостатку снаге да јој се одупрем, трудим из петинних жила да јој некако умакнем.

Ја бих, например, желео живети једино посматрајући здрава и весела лица; један једини поглед на туђе патње ствара и мени готово физичке патње, и мојим осећањем врло често овлада осећање неког сасвим трећег. Онај, који продушно кашље, надражи и моја плућа и мој гркљан, и ја најрадије посећујем болеснике, за које сам дужан да се интересујем, него ли болеснике који ми нису ништа, које не ценим и који мање пате. Ја оболим, и тако рећи не лечим болест коју посматрам већ просто је наслажем у себи. Не налазим нимало да је чудновато што неки добијају и грознице, и што чак умиру, када оставе да машта преовлада њима и када у њој уживају.

Симон Томас био је велики лекар свога времена. Сећам се да ме је срео једнога дана у Тулузи код једног богатог грудоболног старца и, разговарајући с њиме о начину како ће се излечити, спомену, између осталог да је и то један начин што ће се самном чешће разговарати и забављати. Упирући свој усахли поглед на свежину мојега лица и своју мисао на веселост и снагу, којим је обиловала моја младост; пунећи, на тај начин сва своја чула цветом младошћу, која је кипела у мени, његово би се здравље могло поправити. Да, да! Али, велики је лекар заборављао да каже и то: како би се, такође, и моје здравље могло погоршати!

Галус Вибуус затегао је и напео тако силно своју душу да би што боље схватио суштину и развијање лудила, да је, после, пореметио сопствени свој разум, и то на тај начин, да га никада више није могао повратити на његово првобитно место. Заиста, он се могао похвалити да је мудрошћу постао луд!

Било их је код којих страх и машта предухитри и целатову руку. Као на пример код онога, коме су хтели одвезати очи да би му прочитали даровану милост, и који се, баш на то, ударом маште, стропоштао мртав на ешафоду.

Ми дрхтимо, цвокоћемо, бледимо и руменимо услед дрмања и потреса саме наше маште...

Страст је, помоћу маште, дала Крезовом сину глас који му сама природа, при рађању, није даровала. Антиохус добио је грозницу, смотривши лепоту Стратонике и коју је врло живо упио у своју душу.

Плиније прича да је видео Луцијуса Коситијуса како се, од жене, претворио у човека на дан своје свадбе. Потанус и други причају о сличним преображајима који су се десили у Италији у прошлим вековима. И једино жестоком жељом и маштом мајке своје и себе самога,

Ифис плати као дечко своје девојачке завете.

(Овидије, Метам. IX)

Пролазећи кроз Витре-ле Франсоа, видео сам једног човека кога је сеоски свештеник крстио и на крштењу дао име Жермен, а после тога сав свет је познавао тога човека све до двадесете године као девојку и звао је Марија. Он је сада био брадат, стар и нежењен. Скачући, — рече ми он, — променио је свој пол. И сада постоји у том крају једна песма којом се опомињу девојке да не скачу много, да не би тако постале мушкарци, као што је постала Марија—Жермен!

Неки приписују јачини маште и ожиљке краља Дагоберта и Св. Франсоа. Кажу да се силом маште подижу и тела са својих места. Целзус наводи једног калуђера који је, сиљном своје маште, доводио своју душу у таку екстазу, да му је тело, за врло дуго време, остало непокретно, неосетљиво и без икаква даха.

Св. Августин наводи једног другог, коме је требало само да чује како неки цвили или да жалосно јавкуне; изненада, и на мах би тај пао као проштац, умртно би се тако да га, после, треба дуго дрмусати, викати, штипати и прљити, док га не би на једвице јаде вас-

Фртунџ, Монтењеве Огледи.

крсли. Кад би се пробудио, говорио би да је чуо као пеке гласове који му из далека долазе. И да ово није намештено јогунство и нешто противу његовог осећања, сведочи најбоље то што он није имао ни била, ни даха.

Врло је вероватно да главни узрок визија, екстазе и чаробњаштва долази од јачине људске уобразиље, која утиче првенствено на прсте и меке душе; машта им тако загосподари свеколиком душом да с тога држе да гледају оно што у ствари не виде...

Ево зашто се у тим случајевима увек тражи душа приурочена и спремна за то. Иначе, зашто би лекари, пре него што почну лечити свога болесника, израђивали претходно болесниково поверење са безброј лажних обећања о скором и сигурном оздрављењу, кад не би много полагали на ефекат и помоћ болесникове маште у обмањивању својих лекарских примена?

Познато је да су мајстори овога позива оставили написано: да се налазило људи којима је и сам поглед на лекарију доносио спасење...

...Између осталих многобројних примера, навешћемо овај. Једна жена, држећи да је, заједно са залогојем, прогутала и једну иглу, викала је и мучила се, осећајући неподношљив бол у грлу, где је осећала да јој се игла забола. Али, пошто није имала ни оток, ни ма шта друго сумњивога с поља, један досетљив човек, пресудив да је то само њено уображење, узео неколико комадића хлеба, згњечи их узгред, натера жену да повраћа и, крадом, баци једну преврћену иглу у оно што је жена

повратила. Жена, верујући да је повратила иглу, намах се осети олакшаном и, ускоро за тим, потпуно оздрави.

Мени је познато да се један наш плећнић, пошто је угостио у свом замку једно весело друштво, нашалио после неколико дана да им је, као посласаницу, дао пржену мачку у неком тесту. На то једна госпођица из тог веселог друштва доби таки наступ гађења и повраћања, а после тога и грозницу, од које је није било могуће никако спасти.

Чак су и животиње, исто као и ми, потчињене моћи уобразиље. Најбоље сведочанство су пси који умиру од бола и туге за умрлим газдом. Тако исто, видимо како се и пси дрмусају, како кевћу и реке у сну. Видимо и чужемо како се коњи у сну риташу и како њиште као на јави.

Него, све ово могло би се односити на тесну везу духа и тела, који проносе своју судбину и своја својства једно на друго. Али, сасвим је нешто друго када машта делује не само на свом телу, већ и на телу неког са свим другог. Исто онако, као што тело пренесе своју болест на свог суседа, као у куги, богињама, окобоџи итд.

Гледајући болесне очи и твоје очи постану то исто, и болести се преносе с једног тела на друго.

(Овидије, *de Remedio amoris*, 165)

тако исто, и машта, жестоко покренута и завилтана, баца таке стреле које могу ранити и туђе тело.

Старина нам је сачувала предање да су неке жене из Скитије, ражљућене и разјарене

противу некога, могле тога убити само једним својим гневним погледом.

Неке корњаче и нојеве носе своја јаја која су зачели само погледом. Ово је знак да у погледу код њих постоји ејекулаторска особина и моћ спаривања. А што се тиче жена — вештица, већ је за њих ушло и у пословицу, како оне имају злокобне и судбоносне очи, очи које погледом вређају и наносе човеку штету.

Не знам који то зловни поглед убија моју нежну јагњад.

[Virgиле. Еклоге, III, 103]

За мене су врло рђави јемци и сведоци они разни мађионичари, и они ми врло рђаво објашњавају све ово. Непобитна је истина, а уверени смо и из искуства, да жене преносе на своју децу, коју су носиле у својој утроби, знаке и трагове своје уобразиље. Карлу, чешком краљу и императору, показали су једну девојку из околине Пизе, сву космату и накострешену, за коју је њена мајка тврдила да је тако зачела и родила једино за то што је дуго посматрала икону Св. Јована Крститеља, која је стално висила над њеном постељом.

И што се тиче животиња, исто је тако. Сведочанство о овцама праоца Јакова, и о препелицама и дивљим зечевима које је снег обелило по планинама.

У последње време, виђао се код мене један мачор како вреба птице са висине једног дрвета. Пошто би устремили, и он и птица, своје погледе једно у друго за неко време, птица би падала као мртва у мачорове канџе, или савладана својом сопственом маштом или при-

вучена неком привлачном снагом и маштом нашега мачора.

Љубитељи птица чули су ону причу о оном соколару који би, упорно задржав свој поглед на копца у лету, само јачином свога погледа, сваљивао тога копца доле на земљу. Он је то радио под онкломом и, како кажу, више пута узастопце. Уосталом, приче које овде доносим, мирно остављам савести оних од којих сам их позајмио.

МОЋ НАВИКЕ

Изгледа да је онај врло добро схватио моћ навикавања, који је први измислио ону причу: како је она сељанка, навикавши да милује и носи у наручју једно теле још док се отелило, стекла доцније такву навику да је то теле носила у наручју и тада када је оно постало читави во. И, заиста, силна је, све-моћна је издајничка учитељица школе навикавања.

Она, навика, мало по мало, крадомице и неосетно, побада, лагано али сигурно, заставу своје владавине у нама. Спочетка благим и скромним почецима, она нам доцније, пошто се угнездила и учврстила корен у нама, покаже своје бесно и тиранско лице, противу којег не смемо ни очи своје уздићи. Видимо је после како, стално и увек, руши и сама неумитна правила природе:

Ипак, навика је највиши господар.

(Плиније).

Помислио би човек да је она Платонов улаз у његову *Републику*. И лекари који, по цену свога научног угледа, напуштају тако често разлоге своје вештине; и онај краљ који

је, на свој начин, навикао рођени стомак да храни отровом; и девојка, што је д' Албер наводи, која се навикла да живи, хранећи се науковима; као и онај свет у Индији, под свим другим климатским приликама, навикнут да једе скакавце, мраве, гуштере и слепе мишеве..., па, за тим, и онај многобројни свет коме је наша кујна и наша храна смртоносна и отровна, — све нас наводи да увидимо:

Да ништа нема моћнијег и сигурнијег од навике. Проводити ноћи у снегу, горети и прожити се по најжешћем сунцу, — то је највеселији живот ловаца. Атлети и рвачи, који се просто узајамно премлађују гвозденим рукавицама, никада чак и не зајецају!

(Цицерон).

Ови чудновати примери не би нам били ни мало чудновати, ако само ближе помотримо све оно што и ми сами обично поднесемо и колико и нама моћ навике затупи чула...

Ја станујем у једној кули где, на узбуну или повлачење непријатеља, једно огромно звоно одлупа свакога дана *Здраво Марија*. Ова хука чуди и саму моју кулу и, првих дана, мени је самом изгледала неподношљива. За кратко време, ја сам се тако навикао и припитомно, да је сада слушам без икаквог узрујавања, па ме врло често та хука и не пробуди.

Платон је скарао једно дете што је играло орасима. Оно му наивно одговори: »Што ме кориш, чико, за таку ситницу?« — »Навика није баш ситница!« — одговори Платон.

Ја налазим да наши и највећи породи добијају свој корен из нашег најранијег детињства, и мислим да наше главно васпитање и

доцније управљање у животу почива у рукама наших дадиља. Зар нисте приметили како је то једна најобичнија разонода наших матера: посматрати како им деца завијају шије туђим пилићима или јуре да каменом ударе какво псето или какву мачку? Неки отац је толико глуп да узима као лепо предсказање и буђење душевне ратоборности, кад види како му син, псујући као неки маторац, туче каквог сељака или слугу, који се никако не бране. А кад види како му син нелојално вара каквог свог друга, он то прима као поуздани знак његове оштроумности и умне способности.

А, међутим, то је баш оно право и истинито семе и корен свих доцнијих свирепости, тиранисања, издајства и подлаштва. Они клијају у детињој души и, после, весело ишћикљају, израсту и ванредно успевају под руком и негом свемоћне навике.

И то је врло опасан обичај и врло шкoдљив ред васпитања, што се опраштају такве ружне склоности, и то нарочито у име малолетности кривца или услед лакоће и ништавности случаја...

Прво, испрва и најпре сама природа проговара, и за то је њен глас чистији и безазленији, млађи и кртији; друго, одвратност и гнусоба преваре и подваљивања у животу не зависе од грошева или игала, већ зависе једино од саме себе.

Ја држим да је најпаветније закључивати овако: »За што ме не би преварило и у грошевима, кад ме сада вара у иглама?«, уместо закључивати, као што они махом закључују: »А,

то је само у иглама и дугмадима; било би нешто сасвим друго, кад би се тицало грошева!«

Треба најбрижљивије и најмарљивије научити и навићи децу да одсудно мрзе сваки порок, већ по самој његовој природи; треба им објаснити његову природну ружноћу и гнусобу и навикнути их да га, по сваку цену, најодлучније избегавају, и то не само у раду, тј. да га чине, него нарочито у свом срцу, тј. да га желе или замишљају. Нека им и сама помисао на порок буде мрска и отужна, па ма како се порок прерушивао!

О ВАСПИТАЊУ или КАКО СЕ ПОСТАЈЕ ЧОВЕК.

(Госпођи Диани де Фоа, грофици де Гирзон*)

Нисам никада видео родитеља који би, ма како да му је син крастав и кљакав, то признао и изјавио; и то не стога што би био сав обузет и утонуо у оној природној љубави, па зато постао и слеп, већ, просто на просто, једино стога што је то баш његов син.

И тако, ја увиђам боље него ико да су ово само сањарије човека који је тек окусио од науке у своме детињству и који је од ње сачувао само општу и безобличну форму: по мало од свачега, а ништа потпуно и све, онако по француском начину. Јер, на крају крајева, ја знам да постоји медицина, знам да постоји право и четири дела математике, а знам најгрубље и чему оне теже; узгред повлашћ можда знам и претензије науке у служби нашем животу. Него, да сам се удубљивао више, да сам грицкао нокте, изучавајући Аристотела, краља модерне доктрине, или да сам се узјогунно

*) Кћи Фредерика де Фоа, с којом је Монтен био у великом пријатељству.

и окомио на неку науку, — то нисам никада ни помислио учинити.

Тако исто, не постоји ма каква уметност у којој би ја могао повући и једну криву линију, учинити ма какав напор. Нема гимназијалца који не би могао рећи да је већи зналац од мене. пошто га ја не бих знао испитати ни из његове прве лекције. И када би ме на то наерали, ја бих био приморан, (истина доста лупо), да извучем штогод опште, према чему бих ценио његово природно разумевање и сужење. То би била лекција исто толико непозната њему, колико и мени његова.

Ја нисам никако исцрпно проучавао ни једну озбиљнију књигу, сем Плутарка и Сенеку, одакле црпем, као оно Данаиде, пунећи и празнећи непрестанце. Ја полажем нешто на ове писце, али на себе — готово ништа!

Историја је дивљач коју ловим по књигама. Поред ње, то ми је исто и поезија, коју волим једном нарочитом наклоношћу. Јер, по речима Клеанта*), као што глас, збијен у уском каналу трубе, одлеже јаче и оштрије, исто ми тако изгледа да и мисао, гњечена поезијом, избија наглије и силније, и живље ме потреса.

Што сетиче мојих природних способности, које овде сада пробам, ја их осећам како се прегизбају и савијају под овим силним теретом. Моја схватања и расуђивања иду пипајући, лазећи, спотичући се и посрћући. И кад одем напред, у колико то више могу, ипак никада

*) Клеант је био шеф стоичке школе.

писам и најмање задовољан. Видим још једнако земљу с оне стране, али је видим нејасно и као у магли, коју не могу да растерам и у којој не могу да се снађем и да се разаберам.

Навикнут да говорим индиферентно о свему што се појави у мојој уобразиљи и употребљавајући за то само моја сопствена и природна средства, ако ми се случајно деси да у добрим писцима сретнем иста питања, која и сам покушавам да расправим (као што сам мало час срео код Плутарка расправу о јачини маште); велим, ако ми се деси да се, помоћу тих људи, распознам и увидим колико сам слаб и крхљав, колико сам тром и успаван, ја се онда сажалим на себе самог или се просто на просто из дубине душе презрем. Ако се, пак, деси да поласкам себе чашћу што и моја мишљења сустижу њихова и што ја, бар из далека, повлађујући им, идем за њима; ако ми провиђење чини част да ја имам оно што баш сваки нема, тојест што знам и увиђам ту бескрајну разлику између њих и себе, ја ипак зато остављам своје изуме онако слабе и ниске, онакве као што сам их ја сампроизвео, и пуштам их да иду напред, не тражећи да им премазујем и крпим погрешке које ми је открило то поређивање.

Неотмени писци наших времена, који по својим ништавним делима мешају по читаве стране из старих писаца, уместо што би тиме прибавили неку част, постижу нешто сасвим супротно. Јер, она крајња различност осветљења чини њихова лица тако бедна и бледа, тако увела и ружна, према оном што је у

ствари њихово, да на овај начин они само губе више, него ли шта добијају.

Ево два сасвим различита карактера: Философ Кризипис*) меша по својим књигама не само одломке, него и читава дела других писаца, и то меша тако да је о њему казао Аполодор Атињанин**) како би његове књиге остале чисте и беле, кад би се одузело све оно што је туђе. Епикур, напротив, у три стотине свежака, које је оставио потомству, није унео ни једну позајмицу, ниједан навод од других.

Десило ми се прекјуче да паднем на један баш такав одломак; вукао сам сасав малаксао за француским речима, речима тако бескрвним и безбојним, тако празним макаквог смисла и садржаја, уопште речима без крви и меса, да су то збиља биле само баш праве француске речи. На крају дугог и досадног пута, наишао сам одједном на место високо, богато и узвишено, на место уздигнуто до небеса... То је била тако нагла и одсечена литица да, од првих неколико речи, поверовах да узлећем на други свет. И, отуда, наједном увидех баруштину одакле сам долазио и којом сам прошао, баруштину тако дубоку и ниску, да ја не бих никада имао срца да се чак дотле спустим и дотле понизим. Кад бих, случајно, заоденуо какву моју расправу овако богатом пљачком, она би онда осветлила и сувише

*) Кризип, бранилац стоичке школе.

**) Аполодор Атињанин, славни и надалеко чувени грчки граматичар.

јасно глупост и ништавност других мојих расправа.

Да уочим код другог моје сопствене погрешке не изгледа ми тако чудновато и несагласно, као ни што примећујем туђе код себе.

У сваком случају, треба их признавати свуда, треба их откривати и треба им закратити свако прибежиште...

...Ма шта било, кажем, и ма како ми била луда мишљења, нисам се никада двоумио да ли да их кажем или сакријем, исто онако као и један мој портрет, на коме сам сав сед и ћелав и где је сликар израдио не неко лепо и савршено лице, већ, просто на просто, само моје, моје сопствено. Тако, ја овде износим своје склоности, свој карактер, своја мишљења; треба да их свету пружам у колико су оно истинита и зато што су искрена, а не уколико су за веровање и да би ми се на њих веровало. Тежим овде само да откријем себе, у пркос томе што случајно сутра, пошто ме какав нови подухват измени, могу бити и сасвим другојачији. Ја никако немам, нити тражим ауторитет да ми се верује, нити пак то желим, осећајући врло добро да сам преслабо и сам васпитан да бих друге васпитао.

Неко, видећ мој пређашњи чланак, говораше ми прекјуче, у посети код мене, да бих требао бити опширнији у расправи у васпитању деце... И, заиста, што се тога тиче ја знам само то да се највећа важност и највећа тешкоћа човекове науке састоји баш у томе питању, које она одвајкада расправља и које се зове подизање и васпитање деце... Пока-

зивач њихових склоности је у тим раним годинама тако нежан, тако нејасан, обећавања су детиња тако несигурна и варљива, да је уопште врло незгодно утврђивати и постављати ма какав постојан и тачан суд... Видите Кимона, видите Темистокла и хиљадама других колико су се само они демантовали, колико су противуречили сами себи и колико се нису саглашавали истовремено сами са собом!

Псећи и медвеђи младунци показују јасно, одмах у почетку, своје природне склоности; али људи, неодољиво се бацајући у неодложна навикавања, у разна мишљења и разне законе, мењају се, претварају се и прерушавају се врло лако. Тако исто, врло је тешко насилно мењати природне, урођене тежње и склоности, савијати природне опредељености. Отуда долази да се, само за то што није изабран добар пут, ради врло често узалуд и страћи много времена да би се деца упутила стварима у којима она не могу ни да стану на ногу. Него, опет, у овој незгоди и тешкоћи моје је мишљење да их ипак треба упућивати ка најкориснијим и најбољим стварима и да се треба врло мало обзирати на она лака и површна прорицања, на она слаба гатања и предсказања, која себи уображавамо, услед врења њихове младости. Платон, у својој *Републици*, изгледа ми да им придаје и сувише много важности.

Госпођо, наука је велики украс и најдивније и најуслужније оруђе тако срећним и богатим личностима као што сте ви. Заиста,

она није ни од какве истинске услуге у ниским и порочним рукама. Наука је поноситија и онда када указује помоћ у вођењу каквога рата, у управљању једним народом, ... него ли да се поставља некакво дијалектичко питање, да се брани каква парница или да се ординира маса пилула. И, тако, госпођо, пошто верујем да ви не заборављате тај део васпитања према вашој деци, вама који сте му већ осетили сладост и последице и који сте од књижевног соја, хоћу да кажем о томе само један свој замишљај, и ако је сасвим супротан оним досадашњим и већ уобичајеним. То је једино што бих вам могао понудити да би се послужили у том правцу.

Дужност гувернера којег ће те му дати, — од чијег избора зависи сав утицај његова васпитања, — има много огромних задатака, у које ја нећу ни дирнути, пошто не верујем да ћу ништа вредно казати...

За дете из добре куће које се одаје проучавању књижевности и уопште писмености, — не у циљу какве зараде (пошто је тако штогод гнусно и недостојно и саме милости Муза!), нити ради спољње, већ само ради своје унутрашње угодности, тојест да би се окитио и обогатио изнутра, тежећи да постане преваљан него ли учен човек, — желео бих да се врло добро обрати пажња када се избира његов путевођа кроз живот. Тај би требало да има пре добру него ли пуну главу, или, нека има обоје, али ипак више морала и разумевања, него ли знања и науке. Нарочито, нека се у својој дужности понаша сасвим другојачије, него ови досадашњи.

Не престаје се викати у наше уши, као да се сипа у неки левак, и наша дужност је само да понављамо оно што смо чули. Ја бих желео да тај гувернер измени и поправи ову страну васпитања, и да, израна, према домашају душе која му је у рукама, отпочне да је навија, сладећи јој при том ствари које ће она сама изабрати и разликовати. У томе ће јој понекад отворати пут, а понекад ће оставити да га сама отвара. Ја не желим да само он измишља и говори; желео бих да он чује како и његов ученик мисли и говори. Сократ, а после и Арцезилаус терали су прво своје ученике да говоре, па су тек после њих они говорили и држали лекцију:

Ауторитет оних који поучавају шкоди онима које хоће да поуче (Цицерон)

Добро би било да га остави или да га натера да каска пред њим. На тај би начин увидео и проучио његову снагу и његов замах, пресудио би до ког му се степен ваља спустити да би се у предавању навикао на његову снагу разумевања и суђења.

Ако нема ове сразмере, све ће се покварити. Знати извршити избор и управљати се по њој одмерено то је један од најважнијих, један од најтежих и најнеразумљивијих људских послова, који ја уопште знам. Знак и обележје врло јаке и високе душе јесте знати се спустити до дететових схватања, суђења и владања, а још веће је знати њима управљати. Ја идем чвршће и сигурније уз брдо, него ли равницом.

Фртунић, Монтењеви Огледи.

*

Као што је већ уобичајено код нас, они што хоће да васпитају и препоруде једном истом лекцијом и мерилом више духова различитих способности и карактера, није никакво чудо што, после, у том читавом народу деце једва нађу два или три, која оберу неки прави грозд њихове науке и предавања.

Нека му, дакле, учитељ не тражи рачуна само од речи у лекцији, него и од самог смисла и суштине те лекције; нека процени корист коју је ученик извукао и успех који је показао не у своме памћењу, већ у своме животу.

Нека оно чему хоће да поучи ученика окрене на стотину начина и нека га примени на толико исто различитих предмета и случајева, да би видео да ли га је добро утувио, да ли га је добро схватио и добро присвојио.... Наша се душа покреће само на поверење неке друге душе; она је привезана и потчињена прохтевима туђих уобразиља и, у овом случају, служи као ропкиња аукторитету учитељеве науке. Толико су нас сада подјармили, толико омчом привезали и притегли, да више немамо својих слободних покрета; наше снаге и наше слободе потпуно су угушене и угашене:

Не припадају никад сами себи

(Сенека)

Онај који иде за другим не иде никуда; тај не налази ништа, пошто и не истражује ништа.

Ми не живимо духовно под влашћу каквога краља; нека дакле сваки располаже собом.

(Сенека)

У најмању руку, нека бар зна оно што зна. Треба да натопи свој карактер, своју способност, а не да набуба нека правила. Нека смело и без страха, само ако хоће, и заборави одакле је штогод научно, само нека то добро разуме и добро научи, добро присвоји.

Истина и разум су опште, заједничко добро свакога и нипочему не припадају више оном који их је први казао него ли оном који их каже сада, који их каже после. То није више »оно што рекао Платон«, колико »што рекао ја«, пошто се Платон и ја разумемо, пошто се слажемо и пошто гледамо и видимо ствар подједнако.

Пчеле лете тамо-амо и сишу свуда из разнога цвећа; али оне, после, праве мед који је потпуно њихов и само њихов; мед већ није неки тим или мајоран, није више крин или шебој.

И тако, туђе и позајмљене ствари он ће изменити и стопити тако да од њега начини једно своје сопствено дело, тојест своје суђење. Његова наобразба, његов рад и проучавање тежи само да формира то суђење, то мишљење.

Нека сакрије, нека прећути све оно чиме је помогнут и нека да само оно што је од свега тога сам начинио.

Пљачкаши и позајмљивачи међу све на параду као своја здања, као своју куповину, а крију оно што су извукли од других. Ви нећете никада видети рушфете, нећете никада видети мито и поклоне којима је подмићавао владоца неки народни отац, већ ћете видети само везе које је тиме стекао и почасти, са бенефицијама, његове деце у будућности.

Нико не износи на јавност свој приход, свој доходак, већ само оно што прими или купи, свој добитак. Добитак нашег изучавања јесте да postanемо бољи и паметнији. Као што је говорио Епикарм, ум, расуђивање види и чује, разум искоришћује све, располаже свачим, ради, господари и влада. Све остале ствари су слепе и глуве, и без душе. И, збиља, ми баш то расуђивање, тај ум и разум заробљавамо и правимо га плашљивим и услужним, не остављајући му никакву слободу да он сам учини штогод, да сам завлада собом.

Ко је икада заштао свога ученика како му изгледа штогод из реторике и граматике, штомисли о овој или оној сентенцији код Цицерона? Натрпавају нам памћење, товари га већ зготовљеним и удешеним мишљењима, и то тако као да би то била нека пророчанства, где би слова и слогови били суштина и смисао саме ствари.

Знати *напамет* не значи знати; то је само чување под стражом у своме сећању онога што вам је дато као неко знање.

Оно што се изистински зна, то је оно чиме се располаже потпуно, без обзира на газду, без скретања погледа на књигу. Чудновата је способност та чисто књишка способност; чудновато је и сумњиво знање то чисто књишко знање! Ја видим да оно служи као неки украс, а никако као једини и основни темељ свему. Платон каже: »Чврстина карактера, вера, искреност, — то је права филозофија; друге науке, и то које теже нечем

другом, само су лажни украси и обично претварање».

Тако, то би од прилике било хтети пошто — пошто да су Полдеа и Помпеја, ове највеће савремене играчице, научиле *кабриол* видећи и посматрајући како се игра, а саме не мичући се с места. Богами, исто тако и ови садашњи учитељи желе да нам образују наше расуђивање, наш разум, не узбуђујући и не покрећући га никако. То би било исто онако као што би неки хтео да нас научи јахању и управљању коњем, или руковању копљем, или свирању и певању, не терајући нас притом да се вежбамо у томе што желимо да научимо. Но, желе да нас науче да добро мислимо, да добро расуђујемо, да добро говоримо, не вежбајући нас ни да мислимо, ни да расуђујемо, ни да говоримо!

Узгред буди речено, за овај почетак у изучавању све што нам се укаже пред очи може слободно послужити као довољна и врло добра књига: неваљалство каквога пажа, глупост некога собара, неки разговор за столом, све је то ново и све је то одлично градиво за ту сврху.

Ради познавања људи, јединствено је zgodно посећивање страних земаља и путовање по туђини. И то не да би се отуда, онако по обичају нашег француског племства, донело знање: колико има корака у дужини *Санта Ротонда* или колико је дуже или колико је шире Нероново лице на некој медаљи од негових лица на некој другој таквој медаљи, него

да би се тим путовањем потанко проучиле наравни тих страних народности, њихов начин живота и мишљења, да би нам се после штовише изгачало и усавршило наше сопствено разумевање и суђење.

Ја бих желео да дечко почне странствовати још у најранијој својој младости и да се, на тај начин, једним замахом постигну два удараца, то јест да, поред поменутог, дечко изучи и језик који му је најдаљи од матерњег језика и на који му не можеш привићи и саломити језик, ако се не отпочне врло рано.

*

Исто тако, не мисли баш свако да је најпаметније одгајивати дете у самом родитељском наручју. Та родитељска природна љубав и сувише га разнежава, прави га мекушним, па чак и код најумнијих и најразумнијих родитеља. Родитељ није у стању да дете казни за учињену грешку, нити да га храни онако како то треба, другом храном и оном која се нађе и додвори узгред. Родитељ не може да га гледа како долази прашљив и знојав са вежбања, како није и сувише хладно или сувише топло, нити пак може издржати да га гледа на каквом помамном коњу, или изложеног према неком вештом руковаоцу рапира или аркебиза.

Нема другог начина, па нема. Јер, кад се баш хоће да направи ваљан човек, бесумњега не треба штедети у младости и потребно је врло често пореметити и сама медицинска правила.

Нек проведе младост у слободном зраку, усред гужве и кољешања.

(Хорације)

Није довољно очвртити душу, већ му треба очвртити и мишиће. Премного ће бити души, ако ничим није помогнута, јер она тако неће моћи извршити два посла. Ја, на пример, врло добро знам колико се моја душа пати и мучи у друштву и вези с овако нежним, с овако осетљивим телом које неодољиво и много утиче на њу. Није друге, већ нам треба истаћи на висину принципа, на висину великодушности и херојске храбрости чврстину костију, чврстину мишића и нерава и дебљину коже.

Ја сам видео пуно људи, жена и деце, који су тако рођени да им је батинање једна ситница, као што је мени једна обична зврчка; они просто и не трепну на ударац. Ако се атлети угледају, ако нас атлети потсећају на философе у своме стрпљењу, то је пре по јачини њихових нерава него ли њиховог срца. Једном речи, навика да се издржи у напору и раду јесте истовремено и навика да се издржи бол.

Рад вас очврсти за патње и за бол. (Цицерон)

У тој школи општења и мешања са људима приметио сам врло често ову општу погрешку: Уместо што би се упознали с другим, што би познали другог, ми се само трудимо да се сами дамо познати; више смо заузети да продамо своју робу, него ли да стечемо или купимо нову. Ћутање и скромност врло је потребна врлина за сваки разговор.

Треба ученика научити да буде обазрив, да штеди своје способности и да не буде никако надувен; треба га научити да ни мало

не негодује на глупости и будалаштине које се кажу и које чује, јер није ни мало друштвено и пристojно нападати оно што није по нашем укусу. Нека се задовољи тиме што ће поправљати самог себе и нека не пребацује другome оно што себи забрањује да чини; а он, пак, нека нипошто не чини оно што је противно општим друштвеним наравима.

Може се бити мудрац и без уображености и надушености; може се бити мудар а да се не постигне завист...
(Сенека)

Нека избегава недруштвене навике и ону детињасту амбицију неких људи да се изгледа финији, да се изгледа други неко и да се у покуди неког другог тражи нека своја нарочита вредност.

Исто онако као што је допуштено и као што приличи само великим песницима да се служе уметничким лиценцијама, тако је подношљива само великим и заслужним душама оне привилегије да су над обичним смртним људима.

Ако Аристипили Сократ није увек поштовао обичаје и нарави своје отаџбине, то није никакав разлог да сваки од нас присваја исто право. Њихове сјајне, њихове божанске врлине допуштају им ту ванредну слободу.

(Цицерон)

Треба ученика научити да улази у преширке само тамо где види противника достојна борбе и њему дораслог за борбу. Па и ту не треба да употребљава све начине и сва оружја за борбу, која му могу послужити, него само она која му могу најбоље, најлојалније и најприродније послужити.

Нека буде отмен и нека изабира и треба своје разлоге и доказе; нека воли пристојност аргумената, а с њоме и краткоћу и јасност доказа.

Нека се, нарочито, научи да одмах напусти позицију и да одмах положи оружје пред истином, чим је спази, макар се она појавила и у рукама његова противника, или је сам он опази, променивши какво своје погрешно мишљење. Јер, накрају, он се није попео на говорницу да би отуда казао нешто прописано и освећено; он није ничим другим обвезан до само својим личним мишљењем; нити би се пак зато, што би се човек спознао и покајао, издала и ништила своја слобода личног и непоколебљивог мишљења.

Нека његова савесност и његова лична врлина избија и у његовом говору, и нека има само разум за свога руковођу у делању. Нека му се објасни да признавање погрешке и заблуде, и то пре него што је ма ко пре њега примети и увиди, јесте последица расуђивања и искрености, тојест баш она главна ствар коју он истражује и коју изучава. Нека му се објасни да су јогунство и упорност најружније вулгарне особине, које су приличне само ниским и ситним душама, а да се човек сам тргне и поправи, да напусти рђави пут у неистини препирке, — то су ретке, јаке и философске особине.

Треба му скренути пажњу да, када је у друштву, гледа свуда око себе, јер ја сам нашао да обично прва места заузимају баш најнеспособнији људи и да се високи положаји и бога-

ства никако не подударaju са способностима и личним вредностима.

Тако исто, видео сам да се крај стола разговара по читаве сахате о лепоти неког Ђилима или о укусу малвасије и да по неко иде у томе до крајности. Нека, зато, испита свачије мишљење, свачије суђење, па био он говедар, био он зидар, био он обичан пролазник; све треба упослити, сваког треба употребити према његовим способностима, према ономе што даје, пошто је све корисно за друштвену заједницу; чак и слабост и глупост нечија нека му послужи за његово васпитање. Испитујући и пазећи на начин опхођења неког, код њега ће се породити жеља за добрим, а презирање према рђавом.

Нека му се усади у срце поштена радозналост, живо љубопитство да позна све, баш све, што је особито, што је нарочито или интересантно околу њега; нека, према томе, посматра, нека види: разне зграде, разне чесме, разне људе, уопште човека, место неког старог попришта, прелаз Цезарев или улаз Карла Великог; нека види: -

Која је земља мразем замрзнута а која сунцем испржена и печена, који је ветар најзгоднији за пловидбу у Италију.

(Проперције)

Под тим похађањем, под тим везама и под тим познавањем људи ја, и то као главно, подразумевам и познавање оних који живе само у успоменама књига; он треба да дође у додир о овим великим душама прошлих најлепших векова помоћу историје.

Хтети залудна је студија, али и само *хтети* духовни је напор достојан сваког поштовања, као што је за поштовање и сам труд, само старање, и сама тежња за изучавањем, то јест све оно што су, каже Платон, Лакедемонци резервисали само за себе.

Какву све корист не би учинило у том правцу проучавање *Живота* од нашег Плуларка? Али, нека се наш учитељ притом присећа куда све он циља, и нека не мучи свога ученика толико са датумом разорења Картагине, колико са карактером и наравима Ханнибала и Сципиона; није пак толико тине где је баш умро Марцелус, колико за што је он био недостојан свога позива, те је тамо и тако скончао.

Нека му не набија толико главу са причама, већ нека га научи да расуђује и размисли. То би била најбоља грађа између свију, најбољи материјал, који је баш по мојој вољи и који пристоји и духовима најразличитијих способности. Ја сам, на пример, прочитао у Тит-Ливију стотину ствари које неко није могао прочитати. Плутарк је, поред тих стотину које сам ја умео прочитати, прочитао још једну другу стотину, па, можда, и преко онога што је писац у књигу унео. За некога то је анатомија философије, помоћу које се продире у најапстрактније делове наше природе.

Има код Плутарка дугих разговора и причања која необично заслужују да се знају, јер, по моме мишљењу, то је мајстор у таквом послу. Него, поред тога, он има на хиљаде, које је само додирнуо; он покаже само прстом

куда треба да идемо, ако нам се уопште свиђа да идемо, а задовољава се понекад и само једним јединим потезом у најживљем и најинтересантнијем предмету...

Велика је штета што разумни људи воле толико краткоћу изражавања. Бесумње, тиме је њихова слава у толико већа, али за то ми постајемо мањи. Плутарк претпоставља да се похвали пре његово расуђивање, него ли његово знање; он више воли да га желимо, него ли да смо га сити. Он је знао да се и о добрим стварима може много говорити, али је знао такође да је и Александријас с правом прекорео оног странца, што је ефорима држао добар, али истовремено и врло дуг говор: »О, странче, ти каза оно што треба онако како баш не треба«.

Људско мишљење и расуђивање добија дивну јасноћу путовањем и познавањем света. Ми смо сви ограничени, сабијени и пригњечени у нама самима, и стога је наш поглед скраћен у дужини нашега носа. Питали су Сократа одакле је. Он није одговорио: »Из Атине«, већ је одговорио просто и врло јасно: »Из света!«. Сократ, који је имао пространију и пунију машту, ширу и вишу душу, грлио је целу насељену као своју родну варош и распростирао је своје познанство, своје друштво и своју љубав на сав људски род, а не као ми што гледамо само испод нас и само около нас.

А, међутим, када у моме селу њиве спадне суша, наш свештеник то одмах припише гњеву божијем на цео људски род и

држи да је то исто захватило чак и оне Кашибале.

Посматрајући ове наше данашње грађанске ратове, ко се не буну и не виче да се целокупни свет преокренуо тумбе и да је дошао смак света? А, међутим, нико и не помишља да се много горих ствари до сада видело и да десет хиљада делова света нису сада у миру и покоју. Што се мене лично тиче, ја просто уживам да их гледам како су сада тако благи, тако омекшани, као памук. Ономе коме пада град над главом изгледа цела васиона у бури и олуји. Или онај Савојац што је говорио: »Кад би ова будала краљ од Француске знао управљати својом судбином, он би био човек, он би толико вредео да постане настојник дома свога војводе!« Машта овога Савојца није могла схватити веће достојанство од господства и достојанства свога господара!

Сви смо ми, и неосетно, у истој такој заблуди: у заблуди велике последице и велике предрасуде. Али, онај који себи преставља, у једној само слици, овај огромни израз наше мајке Природе у свој њеној величанствености; онај који чита на њеном лицу једну свеопшту и сталну променљивост; онај који уочава у њој не себе самог, већ и читаве краљевине, као траг само једне најутанчаније тачке, тај једини, велим, процењује ствари овог света, и то по њиховој правој вредности и величини.

Овај огромни наш свет, поред којег постоје и други светови као врсте свога рода, јесте огледало, у коме треба да се огледамо да би се свестрано и свакојако познали.

На послетку, ја бих желео да баш он буде књига за нашег ученика.

Толико карактера, толико темперамената, толико ђуди и нарави, толико обичаја и навика, толико секта и закона, толико мишљења и суђења, уче нас да здраво и трезвено судимо о нашим сопственим и присиљавају наше расуђивање да упозна своје несавршенство и своју природну немоћ. Све то није лаки почетак изучавања, није лако то шегртство. Толики покрети, толике промене држава и толико мењање људске судбине уче нас да се не чудимо тако много на нашу судбину; толика имена, толике победе и завојевања, која су сада претрпана и сахрањена забором, праве смешном наду да ће се овековечити наше име што смо заробили десет јадних копљаника или што смо освојили какву бедну тврђавицу, за коју се чуло само онда када је пала. Ишчезла гордост а поноситост толиких сјајних, толиких чудноватих величанстава, пропадање тако надмених велелепности и звезда толиких људских величина и толиких дворова ојачава нас, очвршћава нас и осигурава нам поглед да би, не трепнувши, могли издржати ове наше сада.

Толико силество покопаних пре нас храбри нас да се не побојимо што ћемо отићи да нађемо тако добро и пробрано друштво на другом свету. И тако даље. Наш живот, — говорио је Питагора, — личи на огромни многољудни скуп при олимпијским играма: једни вежбају тело да би добили награду за игру; други доноси робу да би је продао и да би

штогод зарадно; има их, пак, и таквих, и то нису најгори, који не траже никакву добит, већ само посматрају како и зашто се свашта чини и тако остају стално као посматрачи живота и људи, да би, на тај начин, пресудили, управили и уредили свој сопствени живот.

Уз примере, најзгодније могле би се спремити и све најкорисније расправе из философије, на које треба, као на своја освештана правила, да се односе сва људска дела. Казаће се ученику:

Оно што треба да се жели, чему треба да послужи новац, та гнусна и груба стварчица; за што смо дужни да се жртвујемо за своју отаџбину и за своје родитеље; шта све Бог тражи да ми будемо и какво нам је место определио у овом друштву.

(Перзеј)

Затим, шта све треба знати, а шта не треба знати, и да је баш то циљ свакога изучавања; шта је ваљаност, умереност и правда; какву разлику треба правити између штедње и тврдичлука, између робовања и потчињености, између слободе и разуданости; по чему се познаје право задовољство; докле се и када треба бојати смрти, бола и срама;

И како треба да избегавамо и како да подносимо патњу.

(Виргилије. Еп. II, 459)

Какве нас све побуде покрећу и шта је све узрок и оруђе толиких комешања у нама самима. Јер, изгледа ми, прва лекција, којом би требало запојити његов жедни интелекат, требала би бити она која уређује његове нарави, његову свест, његову савест и његова

чула. Треба га научити да се сам позна и да знаде добро и храбро умрети, као и добро и храбро живети.

Од слободних вештина почнимо вештином која нас прави слободним. Вештине, бесумње, служе на неки начин васпитању за живот и како да се он најбоље употреби, као што и све остале ствари служе нечему на исто такм начин. Али ми треба да изаберемо онај који томе циљу непосредно и мајсторски служи.

Кад би знали свести све радње нашега живота на њихову праву, природну меру и границу, ми би нашли да највећи део наука за живот и употребу остаје ван нашег живота и ван наше употребе. И чак међу онима које су у употреби видели би да у њима има посве некорисних места и рупчага, које би најбоље учинили кад би баталили и затрпали, па да онда, по Сократу, сведемо наше васпитање и изучавање само на оно што је корисно.

Смедни да будеш поштен, отпочни већ једном! Ако одлажеш тренут да поштено живиш, чиниш као онај сељак који је, наишав на своме путу на реку, чекао да она протече; али, река тече и вечито ће текти.

(Хорације, Еп. II, 40)

Велика је глупост учити и научити децу:
Какав је утицај *Риба*, какав *Пламеног Лава* и *Јарца*, који плове по морима Хесперије.
(Проперције)

Тојест, научити их науци о звездама и кретању осме сфере, пре него што их поучимо о њиховом сопственом кретању у њиховом сопственом животу.

Шта ме се тичу Плејаде и Звезде Говедара.

(Анакреон, XVII)

Анаксиман је писао Питагори: »Како се могу дивити тајнама звезданог неба, пре него што се позабавим смрћу и роцством, који су ми стално пред очима? . . . Тлачен амбицијама, цицијаштвом, дрскошћу, предрасудама и празноверницама, и имајући још толико других непријатеља живота, зар да се онда бавим о кретању васељене?!«

*

Тек пошто научи оно што га чини мудријим и бољим, објасниће му се онда шта је логика, физика, геометрија, реторика. И науку коју ће он, имајући већ формирано суђење, изабрати, савладаће после врло лако и са уживањем.

Нека му се лекција даје час у разговору и шали, а час с помоћу књиге; нека му учитељ пружи час неког нарочитог писца за ову сврху васпитања а час нека му сам даде срж и садржину потпуно спремљену и прежвакану. Иако он није сам собом довољно вичац књигама, да би у њима брзо нашао места ради постављеног задатка, може му се придодати и какав књишки човек који би, кад затреба, пружио нужну муницију.

Заиста, врло је чудновато и није ни мало похвално што је философија спала дотле у нашем веку, па чак и код разумних људи, поставши таштим и фантастичним именом које ничему не служи и које не вреди ништа, нити у ствари, нити пак по каквом свом дејству. Ја држим да су софизми узрок што је ствар тим путем пошла и дотле после дошла. Много се греши што се философија преставља као не-

Фругуић, Монтењеви Огледи.

приступачна деци, што се описује као неко чудовиште намрштена, брижна и натмурена лица. Ко ли ми је маскира том лажном, бледом и одвратном образином? Напротив, ништа нема веселије, ништа радосније, ништа немирније и, замало да кажем, луткастије него што је то философија! Она нам проповеда само светковине и лепа времена, дочим лице тужно и натмурено, лице слеђено, и намргођено показује одмах да се она ту не налази!

Деметријос Граматичар, видећи једнога дана у Делфијском Храму једну групу философа који су седели и мирно заједнички разговарали, рече: »Или се ја варам, или се пак, тако мирни и весели, ви не препирете међусобом«. На то му један од њих, Хераклеон из Мегаре, одговори: »То је посао оних који истражују да ли футурум од глагола има удвојено е или оних који се препиру о деривацијама компаратива. Њима се мршти и набира чело, кад се препиру о својој науци. А што се тиче наших философских расправа, оне имају обичај да развеселе и обрадују оне који их воле, а не да их жалосте и мргоде.

Мучење неспокојног духа продире с поља исто онако као и његова радост; наше лице зрачи и једно и друго.

(Јувенал, IX)

Душа, у којој обитава философија, треба да својим здрављем прави и тело здравим; она само треба да зрачи чак и с поља својим спокојством и својом радошћу; она треба да удеси, треба да формира према своме калуцу и човеково спољње држање и да га, према прили-

кама, наоружа љупком и благом поноситошћу живим и веселим опхођењем, задовољним и смиреним држањем скромним и благим изразом.

Најочигледнија и најпоузданија ознака мудрости јесте стална радост; мудрачево душевно стање је као предео обасјан месечином, то јест увек је ведро и насмејано?

Како то?

Па, философија нам разведрава и гони душевне буре, учи нас да смо жељни смејања, да га волимо, и то не због неког уображеног круга ствари, због неког замисљеног епцикла, већ просто на просто из опипљивих и најприроднијих разлога. Она има за циљ врлину која није и не може бити, као што школа мисли, засађена на врху каквог неравног, пустиг, стрмог и неприступачног брда. Напротив, они који су се приближили врлини држе да је она настањена на цветној и плодној висоравни, одакле види врло лепо све ствари под собом. Онај који јој зна за адресу може доћи до ње и сеновитим и цветним стазама, може доћи чистом и лаком низбрдицом, благим пропланцима као што су и они сводови небесни горе.

За то што је нису познали, за то што нису никада ни посетили ову највишу врлину, ову лепу, триумфалну, љупку, слатку и одважну врлину, непомирљиву и одсудну непријатељицу сваког незадовољства, сваког страха, огорчености и снебивања, они су је, према својој ништавности и бедности, почели преудешавати оном глумом, жалосном, цандрљивом, најеђеном, пуном претње и подземном сли-

ком и таку су је поставили на издвојену и голу стену, поред трња и свакојаког чкаља. Да светиња која би застрашавала свет!

Тај мој учитељ, прожет дужношћу да се испуни ученикова воља ако не више, а оно с толико исто љубави колико и поштовања према врлини, знаће му казати и то да песници иду за општим моралом и за општим склоностима и карактером. Треба ученика натерати да прстом опица како су богови више посули зноја пролазима ка Венери*), него ли пролазима ка Палади...

Сократ, њен први миљеник, свесно је напустио своју мудрачку снагу, да би се загњурно у безазленост и радост њеног савршенства. Она је мајка-хранитељка свих људских уживања; чинећи их праведним, она их правичним и сигурним; умеравајући их, она их одржава једнако у једној истој јачини и у сталном нашем жељењу и прохтеву; кратећи нам она која одбија, она нас заоштрава за она која нам допушта. А оставља нам обилно сва она уживања која и сама природа хоће, и то до ситости, ако не до пресићености, онако просто и издашно, као што то чини мати.

Ако богатства недостаје, она пролази и без њега или ствара једно друго, које је савим њено и само њено, али које баш зато није варљиво и вероломно. Она зна да буде богата, моћна, зналачка, научна, раскошна, а зна да легне и на постељу од трске; она воли живот, она воли лепоту, она воли славу и

* У овом случају богинја лепоте уопште, естетике, па и сваке уметности и поезије.

здравље. Али њена особена и нарочита дужност јесте да зна употребити правилно ова добра и да их знаде тако исто мушки изгубити; дужност пре племенита, него ли горка, без које би цео ток живота био изопачен, безобличан и хаотичан, у који би се с разлогом могло убацити и поставити оно чудовиште, она морска стена, онај спруд и ловачка мрежа, какву нам данас престављају философију.

Ако се деси да је ученик неких сасвим супротних подобности, па, рецимо, претпоставља да слуша неку причу него излагање неког путовања или паметног разговора; ако ученик, на звук добоша, који храбри и ритмује младу ватреност његових вршњака, окреће главу неком другом звуку што позивље на измотавање некаквих лакрдијаша; ако ученику, по самој његовој склоности, није пријатније да дође прашљив и као победник из неке борбе, него ли као декорисан на утакмици игре са лоптом, онда ја не налазим другог лека до једино да се тај намести за колачарског момка у каквој финијој варошкој колачарници, па макар он био и син неког војводе. Јер, и сам Платон каже: »Треба испитивати децу не према способностима њиховог оца, већ по способностима њихових сопствених душа«.

Пошто је философија учитељица живота, а пошто и детињство има у њој своје лекције, за што му се онда оне не предају?

Иловача је још једнако лека и слажна; брзо, пожу-

римо и дајмо јој облик на окретном и брзом точку, које се непрестано врти.

(Персијус, III, 23).

Уче нас како ћемо живети када нам је живот већ прошао...

Цицерон је говорио да не би више дангубно изучавајући лирике, када би имао живот за два човека, а ја налазим да су ти ерготијсти још жалосније некорисни друштву и животу.

Нашем се дечку веома жури; оно дугује васпитању само првих петнаест или шеснаест година; остале су године посвећене раду и делању.

Употребимо то тако кратко време на најпотребније васпитање.

То је права злоупотреба и претераност; одузмите оне шкакљиве суптилности из дијалектике; узмите уместо њих оне просте разговоре из философије, умејте да их изаберете и расправите онако како ваља. Ти су разговори лакши за разумевање и схватање него ма каква прича из Бокачија. Чак и дете, тек одбијено од сисе, било би у стању да их разуме, и то пре него што би могло научити читање и писање.

Философија има лекције и за детињство нашег човечанства исто онако као и за његову дубоку старост.

Ја сам Плутаркова мишљења: Аристотел није толико забављао свог великог ученика вештином како ће виспрено састављати разне силогизме или како ће решавати проблеме из геометрије, колико га је забављао добрим пра-

вилима која се односе на ваљаност, на храброст, на великодушност, на умереност и на убеђеност да се ничега не боји. И с таквим знањем, таквом муницијом, он га је отпратио, још док бејаше дечко, да покори свет, с тридесет хиљада пешака, четири хиљаде коњаника и само с четрдесет и две хиљаде гроша. Друге науке и вештине Александар је врло поштовао, уважавао и хвалио њихову племенитост и ванредну лепоту али, ако их је и волео, он није био мекшац, и лак да би га наклоност одвукла к њима и да их упражњава у свом животу.

Младићи и старици, извуците одатле поуздано правило за своју душу; спремите одатле зимицу за своје старе дане.

(Персијус, V, 64)

То је оно што је Епикур писао у почетку свога писма Меницеусу: »Нити најмлађи избегава да философира, нити се пак најстарији њоме икад замори«.

Ко мисли или чини другојачије, изгледа да каже како или није још стасао да срећно живи или да неће никада и никако за то стасати.

Али ради свега овог ја нипошто нећу да се зароби тај дечко; ја нећу да се он остави љутњи и меланхоличној ђуди неког зловољног учитеља; ја нећу да му се исквари дух тиме што ће се држати под бригадама, што ће се држати у мучењу и раду, као што се то данас чини, по четрнаест или петнаест часова на дан, као да је дечко неки амалин. Нити пак налазим да је добро ако се дечко сам, по некој

својој меланхоличној и усамљеничкој склоности, одаје и сувише ревносно читању књига. То чини децу неспособном доцније за друштвене разговоре и одвраћа их од кориснијих занимања.

И колико сам људи видео, за моје време само, просто отупелих из жестоке и неумерене халапљивости за науком!

Кајнеарес био је толико занесен изучавањем да није налазио времена ни да се ошиша и обреже своје нокте.

Француска оштроумност је још из давнине позната и така ушла и у пословицу, и то као оштроумност која врло рано избија, али која се не одржава. И збиља, ми видимо да нема ништа љупкије од мале деце у Француској; али, обично, она нас преваре у очекивању, она изневере надања која смо на њих полагали. Кад постану људи, на њима се не види никаква изванредност и готово ништа од онога што смо очекивали.

Ја сам чуо од многих разумних људи да их баш ови наши многобројни колежи, у којима их затварају, тако страшно заглушују.

Нашем ученику и соба, и башта, и сто, и постеља, и самоћа, и поље, и јутро, и вече, — сва времена треба да буду једно исто и сва места треба да му буду учионица. Јер философија, као стваралац суђења и нарави, као његова стално главна лекција, има ту привилегију да се меша свуда.

Изократ, велики беседник, био је замољен на једној гозби да проговори штогод о својој уметности, и сваки је нашао за врло умесно

што је, уместо говора, рекао ово: »Није време да се говори о томе шта ја знам и умем радити, а оно за шта је сада баш zgodно време, ја не знам чинити«. Јер држати беседе и расправе из реторике друштву које се сабрало да би се прошалило, насмејало и прогостило, било би, у најмању руку, врло дисхармонично. Ово исто дало би се рећи и за сваку другу науку.

Него, што се философије тиче, и то нарочито оног дела где се расправља о човеку, о његовим дужностима и његовом раду, опште је мишљење свију мудраца да јој, због благодати њеног излагања, не би требало закрћивати места ни на гозбама и играма.

И Платон, позвавши је на гозбу у својој *Званици*, видимо како њоме, према времену и месту, благо и спретно забавља своје госте, и ако су то били њени баш највиши, најтежи и најспасоноснији разговори:

Она је корисна и сиромашним и богатим; и младим, и старци, нико је не може занемарити а да се после не покаје.

(Хорације, Еп. I, 25)

И тако, на овај начин, философија ће несумњиво много мање бити штура и пуста, него ма која друга наука. Јер исто онако као што наскораци, употребљени у шетњи по некој галерији, не заморе као што нас заморе они по одређеном путу, тако исто наше лекције, пролазећи их као случајно, без обавезног времена и места, мешајући их у све наше животне радње, протећи ће а да се и не осете. Чак и игре, и разна вежбања била би добар део тога нашег изучавања и васпитања: трке, борбе,

музика, плес, лов, руковање мачем и коњем, — све је то добар део тога проучавања и тога васпитања.

Ја бих желео да се расположење, благо-родност, учтивост и опхођење у свету једне личности израђују кад и сама његова душа. Није то само душа, није то само тело, што се подиже и гаји, већ човек, цели човек. Не треба то двоје одвајати и, као што Платон већ каже, не треба подизати једно без другога, него водити их заједно као пар коња запрегнутих за исту руду.

У осталом, ово васпитање, ово образовање треба водити једном строгом благошћу, а не онако како се то већ чини по садашњим нашим школама. Уместо што би се деца при-вољевала науци, њима се, напротив, показује истински ужас и свирепост.

Ако желите да се дете прибојава срамоте и казне, немојте допустити да у томе оугла; нека оугла, уместо тога, према врућини и хладноћи, према ветру и сунцу, према бедн и несрећним случајевима које треба одсудно да презире.

Лишите га сваког мекуштва и пробирања у одевању и легању, у јелу и у пићу; навикните га на све. Нека то не буде леп дечко и женскаћ, већ уопште дечко напредан и снажан у сваком погледу.

И као дете и као већ стар човек ја сам увек мислио и судио овако. Него, између свију осталих ствари, она полиција свију наших колежа није ми се никада свиђала. Треба, према приликама, и са много мање штете, пре бити

склон благодати и идулгенцији. Оно је право мучилиште заробљене младежи. Кажњавајући је непрестано, на тај се начин младеж само поквари пре него што је и постала покварена.

Отидите само до њихових учioniца; чућете само узвике бола намучене деце и учитеља разјарена љутњом.

Какав је то начин буђења воље за лекцијом овим бојажљивим и нежним душама протом наоружане руке?!

Овоме треба додати и оно што је Квинтилијан врло добро уочио: овај императивни ауторитет и ово наше кажњавање повлаче и друге врло убитачне последице.

О колико би њихови разреди били пристојнији кад би се окитили цвећем и лишћем, а не обршћеним и крвавим стабљикама.

Ја бих да избије радост и веселост, да процвета Флора и завладају Грације, као што је то учинио у својој школи Спезипис, Платонов нећак и директор Академије. Где је дечија корист, ту нека буде и њихова забава и радост. Треба засладити спасоносна јела, а загорчити она која су му шкодљива!

Дивно је оно како се Платон брине у својим *Законима* о весељу и проводу омладине у одељку *Град*. Како се само и колико пута он зауставља код њихових трка, игара, песама, скакања и плеса, над којима је заштиту и руковођење Антика дала самим боговима: Аполону, Музама и Минерви!

Сваку нарочитост и сваку чудноватост у нашим наравима и у нашем опхођењу треба избегавати као непријатељицу друштва.

Ко се не би чудио особини Демофона, настојника великог Александра, који се знојио у хладовини а дрхтао на сунцу? Ја сам видео доста људи како пре беже на мирис јабука него ли на пуцањ аркебиза; други се плаше миша; неки пак повраћају чим угледају кајмак, трећи кад виде да се стере постеља од перја. Германикус, например, није могао да трпи нити петла, нити пак његово кукурекање. У овоме може, случајно, бити и каквих окултистичких особина, али се оне, по мом мишљењу могу и уништити, ако се само отпочне рано. Тако, васпитање и навикавање је мене дотерало дотле (истина не без неког напора), да сада могу да пијем, сем пива, уопште сва пића.

Тело је још једнако гинко и савитљиво; треба га, због тога, развијати на све могуће начине и спремати за све потребе. И, нарочито треба овладати прохтевом и вољом, да се, на пример дечко навикне на све народности, на сва друштва и средине па чак и на неправилности и претераности, онако како је када потребно. Његова извезбаност нека иде према потреби; нека буде способан да врши све ствари, а нека воли да врши само добре. Чак и философи не налазе да је похвално што је Калистен изгубио благонаклоност Александра Великог, свога племенитог господара, само за то што није хтео да пије колико и Александар.

Ја бих хтео да наш ученик не чини зла ни у недостатку снаге или у недостатку знања него само у недостатку воље за то.

Има велике разлике између не хтети и не знати чинити зла.

(Сенека, Епист. 90)

Ја сам се увек дивнио прекрасној природи Алкибијада, која се врло лако мењала и прилагођавала на врло разне начине и потребе, без икаквог обзира на здравље. Он је час превазилазио сјај и раскош персијску, час строгост и аскетство лакедемонаца; био је ограничен и врло скроман у Спарти, исто онако као што је био сладострасан у Јонији.

Аристип се знаде прилагодити сваком обичају, сваком стању, свакој ствари.

(Хорације)

Тако бих желео устројити свога ученика.

Ја ћу се дивити оном који не црвени због својих дроњака, ако се само његов живот слаже са тим оделом и ако тај знаде уљудно играти обе улоге.

(Хорације)

Ето, то је моја лекција. Онај се више користио њоме, који тако чини, него ли онај који је научи, који је зна,

Нека бог сахрани, рекао је неко код Платона, да философирати значи знати многе ствари и расправљати о вештинама.

Они су више својим наравима него ли својом студијом изводили највишу између свих вештина, а то је вештину добро живети.

(Цицерон)

Леон, Крањ Флиазијанаца, питао је једном Хераклидеса Понтикуса: коју науку и коју вештину овај проповеда. — »Ја не знам ни једне науке и ни једне вештине, ја сам само философ«, — одговори Хераклидес.

Пребацивали су Диогену како може, будући сам незналица, да се меша у философију. — »Баш зато мешам много успешније!« — одговори им лаконски Диоген. Хегезијас га замоли једном да му прочита какву књигу: — »Ви сте баш смешни, — одговори му Диоген, кад већ бирате праве и природне смокве, зашто исто тако не бирате и научна движења која су природна, жива и истинита, а не само писана«.

Ученик не треба да говори толико своју лекцију, колико да је чини.

Понављаће је у своме делању: видеће се да ли има обазривост у његовим предузећима; да ли има правичности и доброте у његовим односима; да ли има суђења и благости у његовом говору, снаге и отпорности у болестима, скромности у његовим забавама, умерености у уживањима, реда у његовој економији, индиферентности у његовим укусима, па било то месо, риба, вино или вода, једном речи, видеће се:

Да ли му оно што зна служи не као парада да баш зна, већ да би уредио свој живот; да ли се покорава самом себи и прилагођава својим начелима.

(Цицерон)

Право огледало наших придика јесте ток живота.

Зеуксидамис је оном што га је питао: зашто Лакедемонци и не редигују написмено наредбе и правила о храбрости и ваљаности, па да их тако спремљене предају после својим младићима, одговорио ово: »Они то не чине баш због тога што желе да своју младеж на-

викну на дело, на делање, а не на речи и причање«.

Упореди с оваквим младићем на крају петнаестих или шеснаестих година неког од оних латинаца из наших колежа, који је изгубио исти толики број година једино да би само научио говорити.

Свет је ћеретало, и ја не видех до сада човека који не би казао радије више него ли мање од онога што би требало да каже.

Јесте, половина нашег живота губи се у томе; држе нас четири или пет година да слушамо речи и да их мењемо у разне поставке; исти толики број да би извели нешто више; трећих пет година да их знамо укратко испреплитати и мешати на неки финији начин. Оставимо све то онима који од тога праве нарочити свој занат!

Идући једнога дана за Орлеан, срео сам у оној равници близу Клери два професора на путу за Бордо. Они су били од прилике на десеткорачаја далеко један од другога. Мало даље иза њих, ишла је једна чета с једним капетаном на челу, и то баш с покојним грофом Ла Рошфуком. Један из моје пратње хтео је да дозна који је то племић што иде на челу трупе и зато запита првог професора. Овај, не знајући да из њега иде и нека трупа, а мислећи да га пита за његовог колегу, љубазно му одговори: »Није то племић; он је граматичар, а ја сам логичар«. Но, тако и врло добро! Али ми, који хоћемо да створимо не једног логичара не једног граматичара, већ,

напротив, правог племића, оставимо да се они шале овако у својој доколици. Ми иначе имамо и сувише друга посла.

Нека наш ученик буде нарочито добро снабдевен чињеницима, а речи ће га пратити после врло лако и врло послушно; он ће их сам повући, ако оне саме неће да оду за њиме.

Чуо сам како се неки извињавају што не могу да се изразе и изговарају се тиме што им је глава препуна лепих ствари, али у недостатку речитости не могу да их изнесу на јавност. То је проста мистификација.

Знате ли шта то значи? Таквима се само, као у магли некој, јављају безоблични појмови које они не могу да разбистре у самим њима, нити, према томе, да их после испоље ван себе; они не разумеју још ни себе саме. Видећи како муцају, ви с правом закључујете да им ствар још није за порођај, већ само тек у зачетку*).

Што се мене тиче, ја држим, а Сократ то већ тврди, да онај коме је у духу жива и јасна замисао, произвешће и пружиће нам ту замисао, ма то било звуком, игром или чак и мимиком, ако је само нем.

Речи ће поћи и, не чекајући да се моле, пратиће јасно створену идеју.

(Хорацје, **De arte**, 311)

Или, као што је, исто тако песнички у својој прози, казао :

Кад су ствари освојиле дух речи надлазе у гомилама.
(Сенекај)

Онај тамо не зна аблатив, копјуктив, — не зна граматику... не зна реторику ни толико

* Оно што се схвати добро изражава се врло лако.

(Боало)

ни толико колико би требало да започне свој говор, не зна да освоји благонаклоност наивног читаоца... Међутим, сва та лепа и шарена слика у ствари се врло лако избрише сјајем чедне и просте истине. Те љупкости могу заимати и заносити само вулгарне и обичне људе који нису способни да сажваћу попрличније и кртије парче меса... Ово нам врло јасно показује Аферу Тациту.

Једном изасланици са Самоса беху дошли Клеомену, спартанском краљу, да му издекламују једну спремљену, врло лепу и врло дугу беседу и да га њоме побуде и одушеве за рат противу тирана Поликратеса. Пошто их је оставио да се мирно искажу, Клеомен им одговори: »Што се тиче почетка и увода ваше беседе, ја се, бога ми, не сећам ничега више, и тако ни њене средине; а што се тиче њенога закључка, од тога ништа не може бити!«

Ево, изгледа ми, одлучног одговора, а ево такође, и врло пренеражених, врло изненађених и неуспелих беседника!

Но, ево вам још згоднијег примера. Атињани се спремаху да изберу једног од два архитекта, који ће подићи једну велелепну зграду у граду. Први, пун извештачености, позер, пријави се скупу лепом беседом, смишљеном а приуротворљеном баш за овакви посао, и јасно се видело да њоме привлачи суд народа у своју корист и да му постаје све наклоњено. Други изађе после њега и у три речи престави се публици: »Атињани, то што вам овај рече, ја ћу извршити!«

Силној речитости Цицерона многи су се Фртунић, Монтењеви Огледи.

просто дивили, али се Катон на то само смејао и имао обичај да каже: »Ми имамо баш врло занимљивог конзула!«...

Ја нисам од оних који држе да леп ритам чини добру песму. Оставите човека нек продужи кратки слог, само ако хоће и ако му је то потребно. Оставите му што се тога тиче потпуну слободу. Ако се само његова замисао смеши, ако дух и суђење, ако његов разум и душа изврше свој задатак, ето вам готовог и доброг песника; доброг, велим, песника, а, можда, само слабог стихотворца.

Отмен и пун укуса песник, али стихотворац мало рава.

(Хорације, Сат. II.

Нека се, вели Хорације, избришу и изгубе на делу све мајсторије, свако дотеривање.

Нека се изломи ритам, нека се измени ред речи, нек дође на прво место оно што је на последњем... наћи ће се ипак разбацани делови правог песника.

(Хорације, Сат. I).

Песник, ипак, неће за то демантовати себе, јер ће и сами остац бити лепо.

То је од прилике био исто што и одговор Менандров, кад су му пребацивали што није, за већ приспели рок, спремио обећану комедију, на чијој изради он није био ни прстом макнуо: »О, састављам је и готова је већ, не брините ни мало; имам само још да додам стихове!

Имајући готову ствар и обрађен предмет у души, слабо је Менандр полагао на остало.

Одако су Гонсар и де Беле освојили поверење нашој поезији, ја не видим ни најситнијег шегрта или трговачког помоћника

који не би могао надувати речи и који их не би могао ритмовати исто онако као и они.

Више звекe него ли смисла.

(Сенека Еп. X).

За вулгарне и обичне људе никада није било више песника него ли данас. Али, као што овим песницима није било тешко савладати њихов ритам, исто им је тако лако било и да остану на пола пута у подржавању богатог описивања једног и отмене инвенције другога песника.

Него шта да ради ученик ако га почну гњавити, на пример, неким софистичким суптилностима каквога силогизма;

»Шунка дражи човека на пиће, пиће гаси жеђ: према томе, шунка гаси жеђ.«

Нека се на то насмеје. Много је финије да се насмеје, него ли да одговори. Нека позајми од Аристипа*) ону подсмешљиву контрафинесу: »За што би га размршавао, кад ме, сав замршен, и сам смета да то учиним?«

Неко је предлагао Хризипу неке дијалектичке финесе противу Клеанта**), на шта му је Хризип одговорио: »Забављај тим тричаријама децу и не свраћај на њих пажњу и озбиљне мисли зрелих људи.«

Ако би га ти глупи цепидлачки докази, та *contorta et aculeata sophismata* требали да убеду у неку лаж, онда то постаје већ и опасно. Али ако она остају без утицаја и ако га терају на

*) Аристип, шеф Сиренанка (IV в. пре Хр.) претходник стоицара.

**) Клеант и његов ученик Хризип (III в. пре Хр.) били су заједно са Зеноном, оснивачи стоицке школе.

смех ја не видим разлога за што би се ученик од њих чувао. Има их тако глупавих да зађу странпутицом на четврт миље, остављајући свој прави пут, само да би трчали за каквом лепом речи:

Они не бирају речи за ствари, него траже, излазећи ван предмета ствари којима би речи пристајале.*
(Квинтилијан, VIII, 3).

Или:

Да не би изгубили реч, која им се допала, они се хватају за предмет који није никако у дискусији.
(Сенека, Еп. LIX).

Дочим, речи треба да служе и да иду за нама; нека дође гасконски, ако само француски не успе и неће да упали! Ја хођу ствар да надјача и да тако испуни слушаочеву машту, како се он после не би ни присећао речи.

Језик, говор, који бих ја волео морао би бити прост и наиван, какав у устима такав и на хартији; говор нервни, сочан, кратак, одсечан и збијен; не толико деликатан и однегован, колико нагли, снажни и силовити језик!

Израз се допадне, само ако погоди!

(Лукав)

Језик пре тежак, него ли слабуњав и досадан, далеко од сваке афектације; језик неправилан, неумерен раштркан, необичан, раскалашан, смео, лак; језик непедантан и некалуђерски; језик непарничарски и неадвокатски, него енергични и просто војнички језик, онакви језик као што је код Јулија Цезара.

Ја сам врло радо подражавао ону нехатност у одевању, која се види код наше мла-

дежи: копоран преко рамена, чарапа лоше затегнута, чиме хоће да се претстави презрива гордост према оном сулудом кинђурењу а, уз то, још и артистичка немарност. Али ја налазим да је ова немарност далеко боља у начину разговарања...

Ја никако не волим тканине на којима се појављује ткиво и где се примећује шав и потка. Исто онако као што се на лепом телу не смеју бројати кости и жиле.

Језик, као слуга истине, треба да буде прост и неизвештачен

(Сенека, Еп. XC)

Речитост вређа истину, а шкоди и стварима и истини, пошто нам свраћа велику пажњу на себе. Исто онако као што је у удешавању ниско и ситно желети да се човек обележи и издвоји неубичајеним и нарочитим начином, тако исто бирање нових фраза и непознатих речи у говору долази из детињасте и схоластичке амбиције.

О, када бих се могао служити само, оним речима, само оним језиком којим се народ служи на пијаци у Паризу!

Аристофан граматичар није нимало разумевао код Епикуре ону простоту његових израза и савршенство његове ораторске вештине која се састојала једино у јасноћи језика.

Подражавање у говору, због своје лакоће, неуздржљиво осваја и цео народ. Подражавање у суђењу, у проналажењу истина не иде баш тако брзо.

Већина људи, нашав сличну хаљину, држе врло погрешно да су нашли тако исто тело.

Снага и нерви не дају се позајмити, а нажит и огртак могу.

Већина оних који ме посећују говоре исто онако као и ови моји *Огледи*, али ја не знам да ли и мисле тако.

Атињани, каже Платон, имају, као своју нарочиту особину, изобиље и елеганцију у изражавању; Лакедемонци краткоћу и јасноћу, а Крићани изобиље у концепцијама више него ли изобиље у говору. Ови последњи су и најбољи.

Зенон је говорио да има две врсте ученика: једне врло радознале и ревносне да разумеју и науче ствари, и ти су му били љубимци; друге, који су се бринули како ће само што лепше казати.

Овоме ја нећу да речем да није лепа и добра ствар нешто *лепо казати*, али то није тако лепо, колико је лепо кад се то уради. И ја сам просто љут на чињеницу како се и чиме се све не оптерећава овај наш живот!

Хтео бих прво и прво да знам добро свој матерњи језик, па затим језик мојих суседа, са којима сам у најчешћем додиру.

Бесумње је велики и врло лепи украс знање грчког и латинског језика, али нас оно кошта врло скупо.

Ја ћу вам овде изложити један јевтинији начин, који је опробан на мени самом. Ко год жели, нека се њиме послужи.

Покојни мој отац упорно истражујући начин на који би ми прибавио то знање, питајући научене људе, наишао је само на оно што је већ било у употреби. Речено му је да је дуго

трајање изучавања ова два језика једини разлог што ми не достизавамо величину душе и сазнања старих Грка и Римљана.

Ја, бога ми не држим да је то једини узрок. И тако, деси се да је мој отац изабрао начин који ме је, чим сам одбијен од сисе, бацио у наручје једнога Немца који је после умро као врло чувени лекар у Француској. Тај Немац није нимало знао наш језик, а одлично је био упућен у латинском. Он ме је, плаћан врло добро, стално имао у ругама. Поред њега, било је још и два друга, слабија у знању, који су ме пратили и олакшавали посао оном првом. И они су ме поучавали искључиво латинском језику.

Што се тиче осталих укућана, постојало је непрекршимо правило да сви морају говорити са мном само на латинском језику, и то макар и с оно неколико речи које су набубали искључиво за ову прилику.

И то је био врло диван успех: и мој отац, и моја мајка научише толико да су се, после могли споразумевати на латинском; за њим и остали, послужитељи и моји лични пратиоци.

Што се мене лично тиче, ја сам био навршио шест година, а француски или перигурдински језик чуо сам исто толико колико и арапски. И тако, без икаквих нарочитих метода, без књига, без правила и без граматика, без прута и без суза, ја научих латински исто онако као што га је знао мој учитељ. Ако се на пример, хтело задати неки темат, другима су давали да нешто преведу с француског, а мени су давали нешто на рђавом латинском да бих га ја исправио.

Што се тиче грчког језика, о коме имам тек малчице појма, мој отац реши да и њега научим вештачки али опет на оригиналан начин, у облику забаве и вежбања. Ми смо декламовали и учили облике исто онако као што неки, играјући шаха, науче аритметику и геометрију. Јер, између осталог, моме је оцу саветовано да ме приволи науци не натуралном и усиљеном вољом, већ развијањем и буђењем моје сопствене жеље и воље; да ми се васпита и одгаји душа сасвим благо и слободно, без суровости и присиљавања. То је тако далеко ишло да су, држећи да нагло буђење изјутра мути детињи мозак, будили мене само звуцима каквог тихог инструмента.

Овај пример је довољан да се истакне и препоручи и мудрост и љубав овако доброг оца кога не треба ниношто осуђивати, ако није са мном постигао успех који би одговарао овако одличној нези. Две су ствари томе узрок:

Прво, незгодно и јалово земљиште, јер ја, и ако сам био одличног здравља и по природи благ и мек, ипак сам био тако тром и успаван, да су ме врло тешко извлачили из лености чак и за детиње игре. Оно што сам видео, видео сам врло добро и, под мојом тромошћу, почивала је смела уобразиља и размишљања која нису одговарала моме узрасту. Што се тиче мога духа, он је био врло спор и ишао је у толико у колико се води. Схватање ми је, такође било врло споро; инвенција ништавна, а, поред свега, још и невероватан недостатак сваког памћења. Према овоме, није никакво чудо

што мој отац није ништа вредног изradio од мене.

Друго, као сви они што се, гоњени ватреном жељом за оздрављењем, подају свим могућим саветима, тако се и ова добричина мој отац, (бојећи се да му ствар, која му је на срцу, не пропадне) поведе за општим мишљењима која, као оно ждралови, иду увек за оним који предњачи. Тако и он уђе у ред тих ждралова, немајући околу себе оне који су му дали оне прве савете, те ме посла, у шестој мојој години, у гијенски колеж, онда понајбољи и најнапреднији у целој Француској. И ту, у колежу, није било могуће ништа више додати његовој бризи и нези, како што се учитеља тиче, тако и око исхране и стана, противно колешком обичају. Али, ипак, колеж је био и остао увек колеж.

Мој латински језик иступи се, изроди се, неузддржљиво се изметну, и од свега, непрестаним одликовањем, ускоро не остаде ништа. Оно што сам био донео учинило је само то што сам прекорачио у више разреде, али у ствари у својој тринаестој години, кад напустих колеж, нисам могао забележити ништа као добит у свом тештеру.

Укус и воља према књигама отворена ми је први пут уживањем које сам имао читајући приче из Овидијевих *Метаморфоза*, пошто сам, већ од седме или осме године избегавао свако задовољство само да бих могао читати те приче. И то у толико пре што је то био мој матерњи језик и што је то била најлакша лектира коју сам уопште дотле познао, а притом још и нај-

прилагоднија моме малолетству. Другим књигама, као што је *Амадис* и др., којима се ондашња младеж занимала, ја још не бејох дорастао... На тај сам начин ја упознао и *Виргилија* у *Енеиди*, затим *Торезција*, после *Плаута* и талијанску комедију, зачињену сладошћу самог предмета.

Да су били луди да ми ускрате то задовољство, држим да бих из мога колежа понео само мржњу према књигама, као што је износе сви наши племићи. Мој се учитељ у овоме држао врло паметно, правећи се да ништа не види; он је, шта више, и дражнио моју жеђ остављајући ме да само крадом прождирем ове књиге, држећи ме при томе привидно у разреду, како је то већ наређивао рад у колежу. Јер, на крају, главни захтев мога оца односно мога васпитања био је развијање благог и лаког карактера, усавршење доброћудних душевних моћи и темперамента.

А ја сам сам имао само једну махну: спорост и тромост. Није постајала опасност да ћу урадити штогод ружно и рђаво, него да нећу радити ништа. Нико није прорицао да ћу бити рђав, већ само да ћу бити некористан; предвиђала се код мене леност, а не злоћа.

И ја осећам да се баш тако нешто збило. Жалбе, које ми допиру до ушију, ове су: он је лењ, хладан и неосетљив према рођацима и пријатељима, тако исто и према јавним пословима; особењак је, горд и пун презирања. Чак и они који би хтели да ме највећма увреде, не кажу: »Зашто је то отео, зашто оно није платио?« већ: »зашто не даје на зајам, зашто

не поклања?« Ја бих сматрао за похвалу кад би они имали да оплакују само ове моје махне, тојест само ово што ја не дајем више него што сам дужан да дајем.

Моји критачари су неправични када од мене траже оно колико од себе и не помишљају икада затражити; неправични су што од мене захтевају да се надвисим над својим дужностима, док их они сами никако и не врше. На тај начин, тражећи то од мене, они ми одузимају ону награду за дела, ону цену признања која ми се дугује, јер они у односу на мене претварају у дужност оно што би била само моја доброта. Услуге које спонтано чиним и, затим, то што ми чак ни карактер не допушта да чиним добро на пасиван начин (т. ј. да позајмљујем), треба да се тим више цене и поштују.

Према овоме, ја имам права да никоме не чиним никакву милост, јер моје имање припада само мени, као што и ја сам припадам само себи.

Ипак, моја душа, оделито и кришом, имала је јака движења и сигурна и јасна суђења о предметима које је познавала. Она их је прекувала у себи, не поверавајући их никоме. И, између осталог, ја занста не верујем да је она могла бити сурова и неправична.

Да ли да поменем ону моју особину и способност у детињству, тј. изразитост лица и гипкост гласа и покрета, који су се врло лако прилагођавали улогама које бих предузимао?

Јер,

Тек што сам прешао једанаесту и зашао у дванаесту годину

(Virgиле. Еп., VIII).

Ја сам држао у својим рукама прве улоге у латинским трагедијама... које су се пристојно изводиле у нашем колежу... Наш принципал сматрао ме је за правог мајстора у томе... Ово је забава коју никако не би ускраћивао деци из добрих кућа... Било би похвално да се она препоручи и људима од угледа, као што је то био обичај у старој Грчкој:

Он открије свој план трагичком глумцу Аристону; то је био човек из врло богате и врло угледне породице, и његова уметност, која код Грка из преставаља ништа стидно, није изгледала нимало недостојна његовог високог друштвеног положаја и угледа.

(Тит Ливије, XXIV, 24).

Ја сам увек сматрао за дрске глупаке оне који презиру и осуђују ово занимање, а као страховито неправичне оне који забрањују глумцима улазак у наше вароши и који, на тај начин, ускраћују народу једно лепо и јавно задовољство.

Добра државна управа се чак и брине да скуп и уреди грађане, како у оним строгим и озбиљним обредима, тако и у забавама и играњима. Дружељубље и пријатељство се тиме само повећава. а, сем тога, народу се не може пружити боља и кориснија забава него што је забава која се дешава на очиглед свију и пред очима саме власти. Ја бих рекао чак да је врло паметно и да сам владалац о свом трошку, помогне народ таком својом родитељском добротом и љубављу и да у многољудним варошима подигне зграде које би

искључиво послужиле за овакве сврхе и за овакве скупове. Оваква разонођења одвраћају свет од оних подмуклих, злих и подземних роњења.

Него, да се вратимо нашем предмету. Постоји, дакле, само овај напред изложени начин да би се пробудила воља и љубав према науци и проучавању. Другојачије, праве се само претоварени књигама магарци! Нашој се деци набија глава; пуне им се, под претњом и уз фијукање прута, џепови некаквог знања које она морају добро чувати! Док, међутим, науку, да би нам дала добре резултате, не треба само узети к себи у стан, већ се с њоме неодложно треба и оженити, треба се с њоме венчати.

БЛАЖЕНСТВО ПРАВЕ САМОЋЕ

Држим да је циљ сваког усамљеничког живота један и јединствен, тојест да се живи што комотније и онако потпуно по својој вољи.

Него, за тај се циљ не тражи и не налази увек и најбољи пут. На пример, често се мисли да се напуштају послови, а у ствари се само мењају: није нимало лакше управљати пословима некога дома, него ли стварима једне читаве државе.

Тамо где би требала да је душа отсутна, она је, напротив, сва заузета; и упркос потребе и изговора да домаће ствари морају бити мање важне, оне баш за то постају теже и досадније.

И, што је најглавније, одвајајући се од краљеве палате или од варошке пијаце, ми се никако не одвајамо од најглавнијег мучења нашег сопственог живота.

Разум нам и мудрост растерију бриге, а не живописна места која надкриљују лепу морску пучину.

(Хорације, Еп. I)

Амбиција, сладострашће, неодлучност, страховање, сумња не напуштају нас и ако смо напустили старе и дошли у нове крајеве:

Брига је узјахала на саву и јури засобице с нама.

(Хорације, Ол. III)

Ове нас немани прате у манастире, у мостане, па чак и у философске школе. Ни пустиње, ни излокане стене, ни покајничке кошуље од струне, нити пак строги постови не могу нас размрсити и распекљати од њих:

Смртна стрела остаје за навек забодена у слабини.

[Virgiliје, Еп. IV]

Рекоше једнога дана Сократу да се неко није поправио путовањем и странствовањем. — »О, наравно, то сам и мислио, — одговори им Сократ, — пошто је тај и себе самог собом понео!«

Нашто тражити жарко поднебље и мењати другу сунце? Није довољно променити засичај да би човек избегао самог себе!

(Хорације, Ол. II)

Ако човек, прво и прво, не отараси себе и своју душу бремена које наваљује и тишти, промене, узбуђења и свако кретање може га само више кињити. На лађи, на пример, предмети мање сметају кад су мирни и стишани.

Мењајући место болеснику, ви му пре отежавате стање, него ли што му помажете и олакшавате. Ви му само погоршавате болест, померајући га с места на место. Исто се тако гвоздени колац утврђује и продире дубље, ако га дрмате и клатите. И према томе, није довољно одвојити се од народне гомиле, није довољно само променити место; треба се одвојити од оног начина простачких мишљења која су у нама самима; треба се одвојити потпуно, узаптити се, повратити се, тако рећи понова се натраг добити.

„Сломio сам своје ланце!“ — кажеш ти; али, пето које је, после нечувених напора, успело најзад да преломи један беоцуг, још непрестано вуче један дугачак остатак свога синџира.

(Персеј, V. 138.)

Ми, ипак и увек, вучемо своје ланце и себе саме; никако нисмо потпуно слободни, увек се осврћемо и гледамо за оним што смо оставили; наша машта препуњена је прошлошћу:

Ако нам само срце није очишћено, где, какве нам борбе и какве погибељи престоје, и то без икакве накнаде! Каквим ли све бригаама нисмо растрзани, једино због својих жудњи и страховања!? А шта би тек рекли о гордости, раскоши и безочности? Шта да кажемо о лености и нашој пустој таштини? О, колико су само пустоши причинила ова чудовишта!

(Лукреције, V, 44)

Наше свеколико зло састоји се и држи нас својим канџама у нашој сопственој души; тако, душа не може да избегне саму себе никада.

Према овоме, треба нам душу своју одвући и повући је у саме себе: то би тек била права, истинита самоћа која би се могла уживати и усред варошког метежа и у самом кругу краљевских дворова! Али, ипак, она се најбоље и најпотпуније ужива насамом, одвојено.

Дакле, пошто предузимамо да живимо усамљенички и да пролазимо без сваког дружељубља, учинимо онда да наше сопствено задовољство зависи од нас самих; ослободимо се и отресимо се свега, раскинемо сваку везу која нас спутава и држи за друге; задобијмо над собом власт да би свесно и наумице живели сами и једино по нашој слободној и потпуној вољи.

Онај, који то може, треба да има жену, децу, имање и, нарочито, здравље; али, свему томе не треба придавати толики значај да нам од тога зависи судбина и време живота. Треба себи задржати једно прибивалиште, које би било сасвим наше, потпуно слободно и независно, у коме ћемо посадити нашу праву слободу, своје главно и последње прибежиште и своју праву самоћу.

И ту, на том месту, треба предузети и продужити свој уобичајени свакодневни живот, разговор са самим собом, и то тако и на тај начин да никакав уплив ма са које стране, ни која спољна ствар, не нађе у њему одјека. Ту треба разговарати, ћеретати и смејати се, као кад би били и без жене, и без деце, и без имања, и без пратње, и без слугу; све би тамо требало да буде тако да после, кад би случајно остали без свега побројаног, то не буде за нас ништа ново и чудновато.

Ми имамо испитивалачку душу која може да се нагне над собом и да посматра себе; она може сама себи да прави друштво; она има у самој себи да напада и да се брани; она има у самој себи да даје и да прима: не бојмо се да ћемо у тој самоћи, у тој њеној, душиној самоћи, пропадати чамити и трунути.

У самоћи будите сами себи свет!

(Тибуло, IV, 12).

Врлина се задовољава сама собом, без дисциплине, без речи, без поговора, без позерства. У нашим уобичајеним, посведневним пословима ни на хиљаду нема једног посла који би се тицао врлине!

Фртунић, Монтењеви Огледи.

Самоћа би, изгледа ми, разложнија и приличнија била за оне који су већ дали животу и свету најрадније и најцветније године свога живота, онако као што је то урадио Талес.

Доста се живело за другог; проживимо за себе бар овај остатак свога живота; повратимо себи и својој вољи, наше растурене мисли и наше последње намере!

Није баш сасвим лак посао повући се у сигурну самоћу. Већ и сам покушај наилази на сметње, не узимајући у обзир и друга наша предузећа. Пошто нам сам Бог оставља на вољу како ћемо се припремити за суђени час, онда не оклевајмо и спремајмо се за њ; припремајмо пртљаг; опростимо се на време са досадашњом дружином; отпекљајмо се од тих грубих и досадних веза које нас сурово прикивају увек за неко друго место и доследно нас удаљују од нас самих!

Треба већ једном размрсити или прекинути те прејаке везе; треба, у будуће, волети ово-оно, али низашта се не везивати вечито, па макар шта то било! Тојест, све остало нека припада само нама самима, али нека и то не буде привезано и прилепљено уз нас тако да га не можемо откачити од себе, не откинувши у исто време, и један део самих себе!

Највиша ствар на овоме свету јесте знати припасти самоме себи.

О ПРИЈАТЕЉСТВУ

Оно што обично зовемо *пријатељем* и *пријатељством*, то је само фамилијарност, дружељубље и неки поверљивији однос, заснован и везан или према некој прилици или према некој користи којим се душе заједнички одржавају,

У пријатељству, о коме ћу вам ја говорити, душе се помешају и стопе једна у другу тако да, после, бришу и више не налазе ни онај шав, ни онај конац који их је спојио.

Кад би ме нагнали да објасним зашто сам га волео, осећам врло лепо да бих то изразио једино тако, ако кажем: »Па, зато што је то он био; зато што сам то ја био!«*)

Постоји, изнад свега оног што ја посебице могу казати, нека незнам каква, необјашњива и фатална сила која заснива и после учвршћује ову везу.

Ми смо се тражили и пре него што смо се видели, и то само по казивању и причању које смо једно о другом чули. То је нашој наклоности давало више замаха, веће силе

*) Алузија на његово пријатељство са Ла Беотијем, који је убрзо умро. Ф.

него ли што то чини обично чување. Изгледа да се наше пријатељство руководило неком божанском наредбом.

Ми се изљубисмо при самом помену наших имена, и нашим првим сусретом, који се случајно десио на великој светковини и у хучном варошком друштву, ми се осетисмо тако обузети, тако познати један другом, тако међусобно везани, да нам од тада никада нико није изгледао ближи него што смо ми један другоме.

Он написа и објави једну одличну сатиру којом извини и објасни наглост нашег зближења које је магновено достигло своје пуно савршенство.

Пошто је наше пријатељство морало врло кратко трајати и пошто је тако доцкан отпочело, (ми смо обојица били већ зрели људи, а он мало старији од мене*), оно није хтело да имало дангуби; није се хтело повинovati и подешавати према правилима млаких и редовних пријатељстава, којима треба много обазривости много претходних и других преговарања!

Наше пријатељство имало је само себе у виду и тичало га се само оно само. Оно није било рецимо неки обзир, неко призрење, неки специјални узрок или побуда, једно нарочито поштовање, ни два, ни три, ни четири ни хиљаду. Оно је било незнам каква квинтесенција из свега тога, која је, освојивши сву моју вољу понела и однела ту вољу да се утопи и изгуби у његову вољу. С друге пак стране, моја воља освојивши његову вољу, довела је да се изгуби

*] Ла Беоти је имао две и по године више од Монтења

у мојој, и то по сличном такмичењу и на исти начин. Ја кажем и понављам да се утопе и изгубе изистински, јер ми не бесмо сачували ништа што би могло бити наше лично, наше сопствено, ништа што би било моје или његово.

Нека се не дижу на ову висину и нека не улазе у овај рад она обична пријатељства; познајем их и ја исто тако добро као и други, и то она најсавршенија! Саветујем да им се не мешају принципи, јер ће се човек преварити. У тим другим пријатељствима треба ићи држећи узду у рукама, треба се кретати трезвено и врло обазриво: веза није тако склопљена да се неће никада и никако развезати. — *«Воли га, — говорио је Килон, — као да ћеш га једнога дана мрзети; мрзи га, као да ћеш га једнога дана волети».*

Овај Килонов упут, који је тако мрзак оном сувереном и божанском пријатељству, врло је потребан и спасоносан у оталавању уобичајених и баналних пријатељстава којима ваља пришити и онај врло интимни Аристотелов узвик: *«О, пријатељи моји, немам баш ниједног пријатеља!»*

У овом племенитом односу дужности, обавезе, добротинства, они обични одржаваоци и храниоци других пријатељстава, не рачунају се и не заслужују ни да се помињу. Томе је узрок пуна и апсолутна помешаност наших слободних воља. Јер, исто онако као што се пријатељство које осећам не увећава помоћу коју по потреби пружам, (ма шта казали о овоме сточици!) и као што се не осећам радоснијим услугом коју чиним, исто тако савршено при-

јатељство губи осећање за такве обавезе и дужности и чини да савршени пријатељи мрзе и гоне од себе те изразе подељености, различности, добротинстава, захвалности, признања молби и томе сличних ствари.

Пошто је у ствари све заједничко међу њима и у њима, воље, мисли, суђења, имање, жене, деца, част и живот, и пошто је њихов однос само једна душа у два тела, по врло језгровитој дефиницији самога Аристотела, то они не могу један другом ни дати ни позајмити ништа.

Ево зашто су стари законодавци, да би почаствовали брак једном замишљеном сличношћу са овако божанском везом, забрањивали мираз и поклоне између мужа и жене. Тиме су хтели рећи да све њихово припада истовремено сваком од њих и да муж и жена немају ништа да деле и одвајају међу собом.

Ако у пријатељству, о коме ми говоримо уопште један може дати другом, то ће онда онај који *прима* обвезати свога друга. Јер, тражећи и један и други, као највишу своју ствар, да међусобно чине добра, то онда онај који пружи прилику и разлог за то чини способним и слободним свога друга, дајући му задовољење и прилику да изврши, у место њега, оно што он сам жели понављати.

Кад је мудрацу Диогену нестајало новаца, он би говорио да ће га искати натраг од својих пријатеља, а не тражити на зајам од њих. И да бих вам показао како се то у старо време у истини вршило, ја ћу навести један врло чудноват случај из старине.

Евдамидас Коринћанин имао је два пријатеља, Кариксениса Сицилијанца и Аретевса Коринћанина. Кад је хтео умрети, и пошто је био пуки сиромах а његова два пријатеља врло богати, он начини овако свој тестаменат: »Остављам у наслеђе Аретевсу да ми храни мајку и да је негује у њеној старости; Кариксенису остављам у наслеђе да ми уда кћер и да јој том приликом даде у колико год може највећи мираз. У случају да један од њих умре пре другог, његово право наслеђа преносим овим на оног који га надживи«.

Они који су први видели овај тестаменат, грохотом су се насмејали, али наследници, кад су за завештање дознали, примили су га са отвореном радошћу и нарочитим задовољством. И како доцније збиља један од њих, Кариксенис, умре пет дана после Евдамидаса, то је целокупно наслеђе прешло у корист Аретевса. Он је у истини неговао и хранио ту мајку, и како је од новаца имао свега пет талента, он је онда дао два и по као мираз својој јединици, а друга два и по као мираз Евдамидасовој кћери, пошто их је једнога истога дана удао.

Овај пример био би потпун кад би му се додао само још један услов, а то је мноштво пријатеља. Савршено пријатељство, о коме вам ја говорим, недељиво је и не даје се парчати. Сваки се у њему тако потпуно даје своме пријатељу да му не остаје ништа да подели другоме.

Обична пријатељства дају се делити; може се, на пример, волети у овоме лепота, у оном тамо љупкост нарави; у трећем, слободоумље;

у четвртом, добар родитељ, у петом братско осећање, и тако даље. Али ово наше пријатељство које обузима и осваја целу душу, које њоме господари свом својом сувереношћу, немогуће је делити.

Кад би те, например, оба пријатеља позвала истовремено у помоћ, коме би прво притекао? Кад би затражили супротне услуге, на шта би се одлучио? Ако вам један повери неку ствар чије би сазнање другоме било од користи, како би се снашао?

Ово јединствено, ово суверено пријатељство расхлађује сваки други однос, сваку другу обавезу, Тајну на коју сам се заклео да не откријем никоме могао бих слободно, без кривоклетства, поверити оном који није ништа друго него само моје друго ја.

Већ сама могућност да се човек удвоји велико је чудо. Висину те способности не познају они разметљивци који причају да се могу чак утројити.

Ипак, ништа не би било екстремно кад би неко за то био способан. И онај који замишља да, например, ја од обојице волим и једног и другог подједнако и да ме они воле исто онолико колико их и ја волим, тај тиме само појачава у братству ону ствар која је најсједињенија и најјединственија и од које је врло ретко пронаћи макар и најмалчице на овоме свету.

Човек из оне старинске приче најзгоднији је пример за ово. Јер, Евдамидас допушта себи, као нарочиту своју милост и као особиту своју наклоност, да пријатеље употреби у чисто

својој невољи. Он их поставља за наследнике оног свога личног достојанства слободна човека, које се састоји баш у томе што им пружа прилику и нуди средство да баш њему, њиховом пријатељу помогну. И, према ономе што смо до сада казали, јачина и савршенство пријатељства бесумње показује се далеко богатије у кораку Евдамидаса, него ли, после, у делу Аретевсовом.

На крају крајева, ово су ствари скроз невероватне оном који их никада није осетио, и оне ме баш с тога гове да одам достојну част одговору оног младог Кировог војника кад га је Кир запитао пошто би продао коња који му доби трку и да ли би га заменио за краљевину: »Бесумње, не господару! Али бих га тако радо дао кад бих њиме стекао једног пријатеља и кад бих икако могао наћи човека достојна такве везе.«

Није се ни мало рђаво и погрешно изразио рекав: »кад бих могао наћи« јер врло се лако налазе људи способни за површно сједињење, за површно пријатељство. Али, у пријатељству, о коме ми говоримо, где се саобраћа дубином основе целог свог бића и у коме не остаје ништа за што друго, не може бити сумње да су све побуде и сви покретачи савршено чисти и поуздани.

У људским савезима и обичним везама дружељубља, који теже само извесном уздигнућу и који се држе само једним крајем, треба се постарати и обратити пажњу само на она човека савршенства која се тичу баш тога циља.

Шта мари какве су вере мој лекар или мој адвокат. Те особине и те околности немају ничег заједничког са услугама пријатељства које ми дугују. Тако исто и у домаћим односима које стварају, заједно са мном, они који ме служе, држим се на исти начин. Мало разбирам да ли је мој лакеј чедан, већ од њега изискујем да је вредан; не бојим се мазгара који је раскалашан, као ни оног који је звекан, нити пак куvara који псује или је незналица.

Пошто се већ доста њих меша у томе, ја се не усуђујем да кажем шта треба радити на овоме свету, али слободан сам да кажем шта ја сам радим.

Тако ја поступама, а ви чините онако како разумете и како хоћете.

(Теренције)

У фамилијарности за трпезом ја се придружујем оном који је пријатан, а не оном који је паметан; у постељи идем пре лепоти, него ли доброти; у разговору и причању пре оном који је способан за причање и разоноду, а не нарочито поштену и разборитом.

Исто онако као што је онај, кога је неко затекао да јаше на једној мотци, играјући се са својом децом, молио тога да ништа не каже све док и он не добије децу и постане отац, тако исто бих и ја желео да говорим само оним људима који су осетили оно о чему ја говорим. Али, знајући колико је далеко од обичног живота овакво пријатељство, и како је оно веома ретко, ја се не надам да ћу наћи ма каквог доброг судију. Јер, чак и ове приче, које нам остави антика о том предмету, изгледају ми

ситне и ништавне према осећању које ја имам. И, у томе, последице превезилазе чак и правила философије.

Докле год имам разум, ништа не могу наћи што би се поредило с једним правим пријатељем.

(Хорације, Сат, I, 44)

Стари Менандр говорио је да је срећан онај који је могао срести и само сенку каквог правога пријатеља; извесно, имао је право да тако каже, и само ако је покушао да тражи. Јер, заиста вам кажем, кад бих упоредио цело остатак свога живота (ма да ми је он, нека је хвала Богу, протекао благо и мирно...), када бих, велим, упоредио цело тај дуги остатак са оно четири године које ми беху богом дароване да уживам у друштву и дружењу с једним таквим лицем, видео бих да је све само дим, видео бих да је све само мрачна и досадна ноћ.

Од онога дана када га изгубих,

Дана кобног који треба да оплакујем увек, који треба да светкујем увек, пошто тако беше воља ваша, о свемоћни богови, ваша моћна и највиша воља.

(Виргилије, Ен. V, 49.)

ја се само немоћно вучем по овоме свету; чак и задовољства која ми се пружају, чак и почести које ми се указују, уместо да ме утеше, удвојавају ми жаљење за тим ненакнадивим губитком.

КАНИБАЛИ.

Ја држим да у дивним племенима нема ничега варварског; варварством сваки од нас називље оно што се не слаже са обичајима и правима његове земље. И, заиста, ми и немамо друге мере за истину и разумност, него само уобичајена мишљења и навике онога места где смо се родили: ми мислимо да је само ту код нас, и нигде на другом месту, савршена владавина, најбоља религија и најбољи морал. А тамо, тамо су племена исто онако дивна као што су дивљи плодови што их природа производи својим властитим средствима, без икакве људске помоћи. Док, међутим, далеко је умесније дивљим плодовима називати оне плодове које стварамо нашом вештачком негом и који су баш зато изгубили свој првашњи изглед и укус, док су у оним првима још једнако жива и истински јака, још непрестано кориснија и природнија својства, која смо, ето, ми изврнули, поводећи се за својим исквареним укусима.

Плодови оних далеких крајева одликују се мирисом и нежношћу какве нећеш наћи у нашим европским плодовима. Не, никада неће

стећи првенство човечија вештина у такмичењу са нашом великом и моћном мајком Природом! Толико смо ми красоту и раскошност њених творевина претрпали својим бедним изумима да нам је она, напоследку, сасвим ишчезла из вида... Међутим, чим Природа гдегод засине у свој својој чистоти, она одмах постиди свако кукаквно и сујетно упињање бедног човека!...

Наша наука и наша вештина није кадра да створи ни гнездо и најмање птице небесне, његов склоп, лепоту и удобност, није кадра начинити ни паучину каквог ништавног паука!...

Природни закони, неискварени од стране људи владају над тим људима, у свој својој чистоти. Држим да срећа тих племена у дивљини превазилази кудикамо не само најпримамљивије слике из такозваног *»знатног века«*, што их је створила људска поезија, занесена бујним маштаријама о срећи човека на овој земљи, већ и највише захтеве и саму сврху наше земаљске мудрости.

Нико још до сада није знао ни замислити тако чисту и потпуну простоту и безазленост, какву наилазимо у истини, а не у сањаријама, код тих дивљих народа. Код њих нема наука, нема уметности, нема чиновника, нема власти, нема слугу, нема богаташа, нема сиромаша, нема уговора, нема наслеђа, нема деоба, нема никаквих ни занимања, сем оних у доколици..... Непознате су им чак и саме речи које значе лаж, неверу, притворство, клевету, опроштај. Колико заостаје за овим њиховим савршенством идеална Платонова Република? Ово су баш они *»људи који су тек произашли од богова«*!

Краљ је дуго разговарао с њима*). Показали су им наше обичаје, нашу раскош и лепоте богатог и красног града. После тога питао их је неко шта мисле о свему што су видели и шта их највећма чуди. Они одговорише да су их нада све задивиле три ствари. Једну сам заборавио да бих вам је овде саопштио, а ево друге две: прво, признали су да им је ванредно чудно и посве неразумљиво како се толики високи, брадати, јаки и наоружани људи могу покоравати краљу — дечку и зашто Французи не изаберу којег достојнијег владара. Друго, опазили су међу нама врло богатих људи, пресићених разноврсним раскошима, док се други, и то много већи, део састоји из самих радника и несрећника, који су просто изнемогли глађу и сиромаштвом. И у свему томе највише их је чудило: како то да онај бедни део народа добровољно трпи тако страшну неправду, како то не навали на богаташе, како их не убија и не пали им куће и имања ..

Примери код разних животиња довољно нам јасно показују да већина људских болести настаје од узбуњеног стања људскога духа. Дуговечност бразилијанских дивљака, о којима се вели да умиру само од старости, тумачи се умереношћу и благошћу њихова поднебља. Али, ја бих ту њихову дуговечност пре приписао умерености и благости њихове душе, у којој нема никакве страсти, нити јако напре-

Ово се причање односи на бављење неке депутације једног америчког племена у Руану код краља Карла IX, који је онда још био врло млад.

Ф.

гнутих и непријатних мисли и окупација, пошто они проводе свој живот у дивној простоти и незнању, без науке, без закона, без владе, без религије. Заиста, људи који су тек произашли од богова!

кад јој жестина надмаши моју отпорну снагу,
не натера да заволим и да зажелим смрт!

Нити се бој, нити пак жели свој последњи дан.

[Марцијал, X, 47.]

То су две страсти којих се треба бојати,
али једна од њих има сиремнији, има готовији
лек него што га има друга.

Уосталом, ја сам увек држао за наме-
штено и врло глупо оно правило које строго
наређује да се човек држи позерски и презриво
кад навале болови.

Зашто се философија, које се тичу само
срж и последица ствари, уопште забавља овим
залудним и ништавним опвршностима?

Нека остави ту бригу шаљивчинама и про-
фесорима реторике који толико полагају на
свој гест!

Нека философија смело допусти ону вид-
љиву слабост која је само на устима. Нека до-
пусти оне неодољиве жалбе, уздахе, јецање, др-
хтање, бледоћу, што их је Природа изузела
испод власти наших моћи.

Довољно је да је храброст без ужаса, да
су речи без очајања, и да се само болест
задовољи.

Шта мари што ми ломимо руке, само кад
не ломимо наше мисли?

Философија нас навија и подиже због нас
самих, а не због неких других; она се упиње
да би ми нешто били, а не само да би изгле-
дали таки!

Нека се философија заустави и нека се
задовољи тиме што ће управљати над нашим
разумом, чије је васпитање узела на себе.

Фртунџ, Монтењеви Огледи.

БУДИМО ЈАКИ ПРЕМА БОЛУ.

Ја сам се одавно ухватио у коштац и рвем
се с једном од најгорих болести, с једном од
најболнијих, најизненаднијих, најнеизлечивијих
и најсмртнијих болести. Већ сам од ње оку-
шао пет или шест врло дугих и врло тешких
напада. Али, опет, или ја себи ласкам или пак
има нешто на шта би се, у том стању, могао
ослонити човек чија је душа ослобођена страха
од смрти, ослобођена од претњи, последица и
закључака што се праве поводом тог страшила.

Ма шта се мислило и рекло, ја ипак др-
жим да сам утисак бола нема никада ту ош-
трину, тако љуту и тако жестоку, да би ста-
ложен човек морао беснети и очајавати.

У најмању руку, ја имам ту корист од моје
болести што ми је, не могући се иначе никако
помирити и навикнути на смрт, она учинила да
се навикнем и помирим. Јер, у колико ће ми
она више досађивати и у колико ће ме више
кињити, у толико ћу се ја све мање бојати
смрти.

Ја сам већ стекао ту надмоћност да на
живот рачунам само животом; болест ће ме и
од тога ослободити, И нека бог да да ме она

Нека она, при нападима ужасне болести, одржи душу способном да се припозна, да је свесна сама себе, и да следује свој уобичајени пут; нека философија омогући души да сузбије бол, издржавајући га, а не падајући ничице пред његове ноге. Нека душа буде загрејана и узбуђена борбом, а не оборена и погажена; нека буде душа способна за разговор и за друга занимања, бар до извесне мере. У крајњим случајевима била би права свирепост захтевати од наше душе онако сложене поступке.

Ако смо довољно присебни, онда ни мало не мари што ћемо рђаво изгледати.

Ако се телу олакшава тиме што ћемо се жалити, онда жалимо се; ако му се допада кретање, онда нека се креће, нека се ломе и бацака до миле воље; ако му изгледа да болест бар малчице ишчезава кад се виче из све снаге или ако на тај начин забавља своју бољку онда нека виче и запева из свег гласа.

Не заповедајмо томе гласу да излази, него само му допустимо да изађе. Епикур не допушта само своме мудрацу да виче кад га спонадно болови, већ му то и саветује:

И рвачи тако исто јецају и урличу, наваљујући једнако на свога противника и уздижући своју оковану пеницу. То чиње за то што се на узвик сви нерви напрегну и онда се ударац боље зада.

[Цицерон]

Ми, и иначе, имамо довољно посла са својом болешћу да би се још бринули и за та правила која полажу на спољашност.

Ово ја кажем да бих извинио оне које обично виђамо да производе читаву буру при

нападима болова, али што се мене тиче, ја сам их до овога часа прелазно са мало бољом издржљивошћу и задовољавао сам се јецањем без плакања и урлања. И то не баш зато што бих се ја нарочито трудио да одржим спољашњу пристojност, јер ја најмање полажем на такво преимућство.

Што се тога тиче, ја попуштам болести у чему год хоће. Него, или моји болови нису тако претерани или пак ја показујем више чврстине него што се то обично дешава.

Ја се жалим, ја се гневим кад ме стегну јаки болови, али све чиним тако да никако не долазим до очарања.

Ја се испитујем и распознајем у најжешћем болу и нашао сам да сам увек способан да нешто кажем, да нешто мислим, да одговорим исто онако трезвено као и у каквом другом часу. Али то тако не иде стално, пошто на крају, и мене бол узбуди и сасвим преокрене

Кад моја околина помисли да сам потпуно малаксао и урписан, и кад ме с тога почну штедети, ја онда наперим све своје снаге и први их. изненада, ословим речима и предметом који је врло далеко од мога ужасног стања. Ја могу све с помоћу изненадног напора, али не очекујте од мене да то дуго траје.

ДОМАЋЕ ТРЗАВИЦЕ И МОНТЕЊЕВ ЕПИКУРИЗАМ

Има увек понешто што иде наопако. Послови и незгоде час једне час неке друге куће цимају вас непрестано, Ви све врло близу осветљавате, све изблиза гледате. Ваша оптроумност и проницљивост шкоди вам овде, као што вам је и на другим местима доста нашкодила.

Ја избегавам прилике и околности где бих се морао љутити и нећу да знам за ствари које иду рђаво. Него, ипак, не могу у томе баш да успем, јер се сваког часа, код своје куће, очешем о нешто што ми се не допада. Неваљалства која се од мене нарочито прикривају махом су баш она која знам и која видим понајбоље.

Понекад, да би се умањило зло, треба да и сам припомогнеш да се то зло сакрије.

Залудни и ништавни уједи, најчешће врло ситни и ништавни, али ипак уједи!

Најситније и најломније сметње јесу најжешће и најљуће!

И као што мала слова највише замарају

наше очи, исто нас тако највише узнемиравају и вређају мале ствари. Гунгула најмајшних зала вређа далеко више него ли жестина, само једног, па ма како велико то зло било! У колико су те домаће тегобе честије и слободније, у толико нас оне љуће уједају, изненађујући нас врло лако и падајући нам изнебуха. Ту никако не могу да будем мудрац.

Зла ме тлаче по томе колико су тешка, а тешка су како по форми, тако и по предмету, а најчешће по форми више.

Ја сам у томе бољи и оптроумнији него и вулгаран човек, ако само успем да имадем стрпљења. Али, ипак, ако ме зла не уједу или ако ме не ране, она ми опет напоследку врло тешко падну.

Живот је врло нежна и утанчана ствар, и врло га је лако ранити и узбунити.

Чим се окренеш лицем према болу и жалости не можеш се више одупрети силини утисака. Ма како глупи разлог био, који ме је на то навео, ја ипак браним своје незадовољство и своју ђуд баш са те стране, и тако очајавам самом својом побудом, привлачећи и гомилајући једну ствар на другу, хранећи и гојећи своје незадовољство њима:

Понављано падање једне водене капи пробија и сам камен.
(Лукреције)

И то вечито, непрекидно капање, тај вечито олук наједа ме и огорчава ме.

Обичне, свакодневне неприлике нису никада лаке и ништавне. Оне су непрекидне, оне су вечите и непоправиме, када се рађају изразних домаћих појединости и трзавица, које једна другу, не одвајајући се, продужују и настављају.

Кад погледам на моје послове, онако углавном и из далека, ја налазим да су ишли до сада врло добро, разуме се не узимајући у обзир моје рачунске књиге. Изгледа ми да сам ја извлачио и да извлачим више него ли што у њима има. Њихова ме срећа издаје. Али, кад уђем у послове и кад видим како се све појединости крећу:

Хиљаду брига навале ми на душу.
(Virgилје, Екл. V, 720.)

Хиљаду ствари ме одједном натера да се нечега поплашим или да нешто зажелим.

Да све послове напустим, то би ми било врло лако; али да се њима позабавим а да се при том не намучим, то је врло тешко.

Жалосно је бити на месту, где вас све оно што видите апсорбује и где се вас све мора тицати. Изгледа ми да се веселије, да се радосније и да се радије уживају задовољства туђе куће и да се тамо уноси с наше стране слободнија и чишћа наклоност и бољи укус.

И Диоген је, исто овако к'о прибогу ја сада, рекао оном што га је запитало какво вино налази да је најбоље: »*Туђе!*« — одговорио је Диоген!

Ни задовољство зидања, о коме се вели да је врло привлачно, ни лов, ни вртови, нити икоје друго задовољство живота у повучености не могу ме много занимати.

То су ствари у којима се ја рђаво налазим, као и у свим мишљењима која су ми незгодна.

Ја се не бринем толико да су ми мишљења

јака и научарска, колико се бринем да су ми радосна, корисна и погодна за живот.

Она су доста истинита, здрава и научна само ако су корисна и пријатна. Они који су ми приметили да се не бринем о кући, шанули су ми на уво да је срамота што не знам имена алата, што не знам доба за усеве, њихов ред, што не знам како се прави вино, како се калеме воћке, како све имамо траве и воћа и како се зову, како се спрема месо којим се храним, име и цену штофова којима се одевам. Да бих стекао неко више знање, они би ме просто умртвили. Међутим, то је тек глупост и будалаштина пре него што би била нека слава. Ја бих више волео да будем добар коњушар него ли добар логичар:

Зашто се не бавити неким корисним послом, зашто не правити од виткога прућа корпе и котарице?

[Virgилје, Екл.]

Ми заузмемо и моримо своје мисли општим питањима, општим узроцима и последицама, а све се управља и иде врло добро и без нас; занемарујемо и заборављамо наше рођене ствари и нашег комшију Петка који нас се мора тицати ближе и више него ли уопште човек...

И тако, ја се задржавам најчешће код своје куће; али ја бих желео да ми се ту свиђа више него ли ма где другде:

Нека то буде прибежиште и склониште моје старости, када будем заморен и сит борбе, путовања и мора.

[Хорације, Од. II.]

Не знам да ли ћу у томе успети. Ја бих желео да ми је отац, у место овога наслеђа,

завештао ону страсну љубав коју је он имао, и у својим старим годинама, према своме дому. Он је био врло срећан, удешавајући своје жеље према своме имућству и задовољавајући се оним што има...

Већ је осамнаест година како управљам својим имањем, а још нисам успео да савладам ни најглавније послове око њега, ма да су они морали прећи кроз моју свест и под мојим старањем.

То није неко надри-философско презрење пролазних и овоземских ствари; ја немам тако пречишћен укус да би те ствари примао мање него што оне вреде; не, извесно, то је само моја леност и немарност, детињаста и неопростива нехатност.

Шта све не бих учинио радије него ли да прочитам један уговор или да одем и претресем оне прашљиве листине, »камен мудрости« свих мојих домаћих послова?!

Или, још горе, да ово исто извршим код неког другог, као што већ раде неки људи по цену награде и новца?

Ништа ме толико не кошта колико брига и мука, и ја само тражим прилику да се олењим и да могу штогод баталити.

Ја сам, мислим, далеко способнији да живим о туђем руху и круху, кад би то само могло бити, и то без икаквих обавеза и робовања!

Али, ипак, ја не могу да знам, кад ствар ближе испитам, да ли неко, који је по рођењу виши од мене, више трпи понижење, непријатности и љутње у оним пословима:

Ропство је покорност слабог и лошег духа који нема своју сопствену вољу. (Цицерон)

Кратес је учинио нешто још горе; он се просто бацио у слободу сиромаштва да би се ослободио недостојности свих домаћих брига.

Ја, бога ми, нећу то учинити; мрзим сиромаштво у оној истој мери у којој и бол; али бих врло радо хтео заменити овај начин живота са неким другим, који би био мање сјајан, али и са мање секирација.

Кад сам одсутан, ја сам лишен и ослобођен свих ових размишљања и брига; у том случају ја бих мање осетио сурвање какве своје куле у замку, него ли што сада осећам рушење каквог зида. Моја се душа врло лако сналази и све врло лако подноси издалека; али када сам присутан, она трпи исто онако као што би трпела душа неког виноградара, када му се деси штогод винограду. Узда напачке намештена на моме коњу, крајичак кајиша од стремена, који ме удара по листу, одржаће ме у запетости и шкрипцу целога дана. Ја довољно уздижем своју срчаност противу неприлика, али очи, своје очи не могу:

Чула, о богови, чула!

На моме дому ја сам одговоран за све што иде рђаво, Ја волим ред и чистоћу...

Желим да будем у мирноме стану, без хуке и галаме, у ведром, незагушљивом стану где је чист ваздух да бих, кад будем умирао, ублажио смрт тим спољашњим приликама. Желим да мој крај буде окружен истом удобношћу и благостањем којим и живот...

Ум је мој удешен тако да су му на много већој муци удари неодлучности и колебања, него ли потреба да се примири и успокоји у каквој одлуци... Нису многе страсти буниле мој сан, али врло често и од најнезнатнијега посла не могу да заспим... На путу се уклањам од клизавих и стрмих низбрдица и више волим да силазим већ утврђеним путем, па макар он био прљав и глибав. На њему осећам бар да нема опасности. Најнижи пут је најпозданији, најсталнији и најсигурнији. И кад идем тим путем, увек се уздам и ослањам једино на самога себе...

Највише мрзим окрутност и свирепост, и то и по своје природном осећању и по логичном уверењу..... Врло сам осетљив према туђем раду, и могу и сам да заплачем, чим угледам сузе у туђим очима, и то не само у стварној збиљи, него и на слици и на позорници. Не могу равнодушно да гледам смртну казну, па ма како она била праведна и заслужена!

ТРЕБА ЛИ ЖЕЛЕТИ ДА СЕ УМРЕ МЕЂУ СВОЈИМА.

Кад бих се бојао да умрем на другом месту, а не у своје родном крају, кад бих мислио да ћу nelaгодније умрети ако будем удаљен од својих, ја бих једва изашао из Француске; ја не бих без ужаса изашао и из круга моје општине, пошто већ осећам смрт како ме непрестано штипка по грлу или по слабинама.. Али, ја сам друкчије саздан и смрт ми је свуда подједнака.

Него ипак, кад бих имао да бирам, држим да бих највише волео да ме она пре затече на коњу, него ли у постељи, ван моје куће и далеко од мојих.

Има више жалости него ли утехе у опраштању са својим ближњим и пријатељима; ја врло радо заборављам ту дужност људске пристојности, пошто ми је од свих пријатељских обавеза баш та једино непријатна. Ја бих, тако исто, врло радо заборавио да им кажем и ово крајње, ово велико и вечито збогом.

Ако се отуда добија нешто користи или нека згодна прилика, добијају се и стотину неугодности.

Ја сам видео многе како су жалосно завршавали опседнути целом халабуком која их је просто гушила и угушила.

Узело се и сматра се као нешто што је противно дужности и противно бризи, кад вас оставе да умрете на миру: један вам мучи слух, други вам мучи очи, трећи уста; нема ни једног чула, ни једног дела тела а да вам га не муче.

Срце вам се стеже од жалости што чујете жаљења пријатеља, а некада вам се цепа и од гнева, ако случајно чујете и друга, извентачена и прерушена жаљења.

Онај који је имао од увек разнежен и ослабљен укус, тада га има још и више; у тако великој потребитости требала би његовом осећању нека блага и сућутна рука, рука коју он воли, да би га помиловала баш онде где га највише боли; иначе, нека га не мазе нигде и никако,

Ако нам је потребна бабица када долазимо на овај свет и улазимо у живот, потребно нам је исто тако, можда још и више неко паметно чељаде које би нас из живота извукло и одвело са овог света.

Такво чељаде, још кад би то био пријатељ, зар би човек могао платити за услугу у таквој прилици?

Ја нисам још никако доспео до оне прериве моћи која се јача сама собом и коју ништа не ремети, нити јој може што помоћи: ја сам за један степен ниже; ја истражујем да се измигољим и да побегнем кроз тај теснац, не страхом, већ престо неком вештином.

Ја не држим да се у том преважном чину треба стављати на пробу, показивати и доказивати своју постојаност и своју чврстину.

За кога то? Тада престаје свеколико право и свеколико интересовање које се може имати према своме угледу и гласу.

Ја се задовољавам прибраном смрћу, тихом усамљеном и повученом у себи, смрћу која би била сасвим моја, која би пристојала моме повученом и приватном животу. Дакле, онакву смрт која би била сасвим супротна предрасуди код Римљана, који су држали за несрећног оног који би умро не рекав ништа, не чувши ништа и коме не би његови најближи заклопили очи.

Имам доста посла око тешења себе самог, а не да тешим друге; доста мисли у глави, без потребе да ми се овом приликом доносе друге и нове; доста материјала да се позабавим. без никакве потребе да га позајмљујем од других.

Овај догађај не припада друштвеним улогама; ово је драма, ово је чин само за једну личност.

Живимо и смејмо се међу својима; идимо да умremo и да зачmemo међ непознате; нађе се, ипак, кад се плати, неко који ће вам окренути главу, који ће вам протрљати ноге, који ће вас гњавити само онолико колико то ви хоћете, који ће вам показати своје индиферентно лице, остављајући вас да се сами управљате, да се сналазите и да се жалите онако како баш ви сами хоћете.

ВЕШТИНА ЖИВЉЕЊА.

Величина душе не састоји се толико у непрестаном терању наврше, тојест пловити уз воду, дизати се и ићи све напред, колико се састоји баш у знању да се човек уреди, да се ограничи и да се усредсреди и скупи.

Велика душа држи за велико све оно што је довољно и показује своју висину баш тиме што претпоставља осредње ствари сјајнима. Ништа није лепше и законитије него престављати добро и достојно човека; тако исто нема теже науке него што је знати лепо и природно проживети овај живот, као што, опет, нема горе и опасније болести од безјачког презирања људскога бића.

Ко хоће да ослободи и издвоји своју душу, нека то, ако само може, учини храбро и одлучно, чим му се тело разболи; нека то учини слободно, да би, на тај начин, спасао душу од заразе.

А у другим приликама, на против, нека душа прати тело и нека му угађа, нека не одбија никако своје суделовање у његовим природним уживањима и нека се у томе братски, нека се потпуно сложи са њим. Нек допринесе,

ако је она мудрија, умерености, да се не би, случајно, претераношћу задовољство претворило у незадовољство*).

Ја наређујем својој души да гледа и на бол и на уживање подједнаком чврстином, јер:

Срамно су обе махне: остављати срцу да се башкари у радости или стезати га патњом и болом.

(Цицерон, Гизс. 31)

Ја посматрам радосно једно, а врло строго друго и према ономе што душа може да искуси из тога, наређујем јој да угаси једно или да распали оно друго...

Ја имам сасвим свој речник, на пример: мени *пролази* време кад је непријатно и ружно; кад је пак лепо, ја нећу да *пролази*, ја га онда *сладим*, ја га задржавам. Треба избегавати оно што је ружно, а у лепом и у добром треба се просто угнездити. Ове обичне узречице: *провод, провођење времена, да ми прође време* престављају навику и обичај оних паметних људи, који држе да је најбољи рачун њихова живота да га оставе да тече, да протиче и клизи, да онако прође и да се ишеврда; да, док је још у њима, не знају за њега и да га избегавају као нешто досадно и достојно презрења.

Али, опет, ја знам да је живот и другојачији и налазим да је он и угодан и достојан сваког цењења, нарочито при његовом последњем опадању, у каквом се баш сада мој налази. Живот нам је Природа предала у руке, зачинивши га тако срећним приликама и окол-

*] Монтењ овде има на уму Платона који тврди да се претераност у уживању на крају претвара у бол.

ностима, тако лепим условима, да се ми можемо једино на себе саме жалити и љутити, ако нас гњечи, ако нас дави или ако нам протиче и бежи бескорисно и без радости:

Живот лудака је несрећан, јер је једнако узмућен; дух је лудака једнако запет и стално наперен према будућности

(Сенека, Еп. XV)

Ја сам ипак увек наредан и беспрекорно готов да га изгубим без икаква жаљења, али не зато што би живот био досадан и невредан, већ једино за то што је нестајање његов први и највиши услов. И, према томе, зар не би пристојало исто тако лепо да не жале што умиру баш они којима се највише допада живети?

Има економије и мудрог управљања у уживању живота. Ја га, на пример, уживам двојном више него што чине остали. Јер мера у уживању зависи од мање или више брижљивости и примењивања које у њега улажемо.

И тако, баш сада када примећујем да ми остаје још врло мало живота, ја желим да га протегнем и да га повећам у тежини; ја желим и радим да зауставим брзину и жестицу његова бежања брзином и жестином мога узашћења и задржавања; што дубљом јачином употребљавања, ја желим да надокнадим наглост његова протицања и бежања. У колико ми је притежавање живота краће, треба да учиним да ми оно буде што дубље и што пуније.

Други осећају сладост неког задовољења или показаног успеха и напретка; и ја то осећам исто као они, али не само онако у пролазу и онако с ногу. Много је боље све то на-

пред проучити, затим сладити на тенане, тако рећи преживати, да би се, на тај начин, достојно одала хвала Ономе који нам то све дарова. Они други уживају своја задовољства исто онако као што раде са спавањем: уживеју, не познавајући то уживање...

Нађем ли се у каквом угодном положају и има ли каквог уживања које ме голица и чика? Ја не допуштам да ме преваре чула; ја му придружим душу; и то не да бих је тим уживањем заузео, да бих је њиме ангажовао, него да му је прилагодим; не да бих је у њему изгубио, него да би се она у њему снашла; да би то уживање душа употребила и да би се огледала у том блаженству, тојест да му измери срећу и да је, по могућству, после прошири и распростре даље и дубље.

Она процењује колико све дугује Богу што је мирна у савести својој и у страстима својим; што јој тело природа опредељује да она сама њиме располаже и ако оно надлежно ужива мекушне и сладострасне уделе, којима га Бог благонаклоно награђује и чиме му милостиво надокнађује болове којима нас божја правда, по реду, погађа; она увиђа колико јој вреди то што је у таквом положају да, ма куд бацила поглед, види само ведро и мирно небо.....

Затим, она преставља хиљадама лица која судбина или сопствена заблуда баца у буру или она лица која тако кукавички и тако мало радознано примају и уживају своју срећу. То су људи који траће време и само привидно живе; они јадници, да би послужили надању, да би послужили сенкама и таштим сликама што им

машта истура пред очи, неразумно прескачу садашњост и превиђају оно што је већ ту и што већ имају.

Слично оним аветињама које, кажу, лете ноћу око гробова или слично оним сновима који очаравају и варају наша успавана чула,

(Virgilije, En. X, 641)

који баш тим брже беже и нестају што ми брже и дуже идемо за њима. Плод и циљ њиховог трагања и гоњења јесте само гоњење. Исто онако као што је Александар Велики говорио да је циљ његовог рада сам рад:

Сматрајући да ништа није учињено, ако је остало да се тек учини.

(Лукав, II, 657)

Дакле, што се мене лично тиче, ја волим живот и негујем га и уживам онаквог како се Богу допало да нам га пружи. Нећу да се толико пребацујем и да кажем да Бог није требао оставити да се једе и пије, као што би била неумеснија и мање за опраштање жеља да је та потреба двојном јача, пошто је:

Мудрац лакоми истраживач природних раскоши.
(Сенека, Еп. CXIX.)

Нити бих пожелео да се одржавамо и задовољавамо само тиме што би прогутали малчице оног напитка, којим се Епименид лишио прохтева за јелом и којим се опет одржавао у животу... Нити бих пожелео да тело буде без жеља, без жудњи, без миловања и сладострашћа. Све би те жеље, све би те жалбе биле врло незахвалне и до крајњих мера неправичне.

Ја примам добровољно, срдачно и са пуно

захвалности оно што је Природа начинила и определила за мене. Све ми се тако допада и све славим и хвалим! Чини се велика неправда оном великом и свемоћном Дародавцу, што му се не прима и што му се тако одбија поклон; чини Му се неправда што се тај поклон ништа и што се изопачава, јер, потпуно добар, Он је и начинио све добро:

Све што је природно вредно је нашег поштовања.

(Цицерон)

мени се нешто ипак чини да би најбоље било, када никако не би ни постојали; у најмању руку било би боље, него ли што их имамо у овој великој количини и овако, како то сада код нас постоји.

Природни су закони увек праведнији од оних што их стварамо ми, људи. То сведочи и и »златни век«, како нам га приказују песници, заједно с оним сретним, оним блаженим стањем тек пронађених племена, код којих нема никаквих државних уредаба.,.

Закони се поштују само зато што су закони, а никако зато што су праведни. У томе је мистична основа њихова угледа. Често их стварају глупаци; најчешће такви људи који мрзе једнакост и који не разумеју и не трпе правду и правичност, а увек, и баш увек, само људи, тојест ташти и слаби створови.

Нема теже, нема дубље и љуће неправде баш од оне што се може наћи у законима!

ЛИЧНА СЛОБОДА И ЗАКОНИ.

Људи предају себе у најам и њихове разне способности не служе њима самима, већ онима код којих они робују... Мрска ми је та општа воља... Треба чувати душевну слободу! Нико не поклања улудо свој новац, а овамо готово сваки поклања другима цабе и своје време и свој живот. У томе смо ми дарежљивији, него ли у ма чему, а баш у томе би требали да будемо праве тврдице, и то без икаквог дела... Погледајте војника како се, сав разјарен, под кишом непријатељских зрнади, вере уз развалине зидина опседнуте тврђаве; погледајте тамо другог како, окрвављен, изморен и блед од глади и мука, чврсто одлучен да пре умре него ли што ће непријатељу отворити врата.

Ви мислите да они раде свесно и за себе! Не, они служе човеку кога, ваљда, нису никада ни видели и који никада неће дознати за њихово јунаштво! И док се они тако муче за њега он се, задовољан и срећан, загњурио у беспослици и сласти....

Најбољи су они закони којих има баш најмање. То су они који су најопштији. Али,

О СЕЉАКУ И ПРИРОДИ.

Видео сам, у току свога живота, стотину и стотину рукоделаца и ратара који су мудрији и срећнији него свеучилишни ректори и на које би се човек могао много корисније и успешније угледати, него ли на те докторе...

Мислим да се дела и речи људи из народа боље слажу са прописима праве философије, него ли што се с њима слажу речи и дела наших признатих филозофа:

Више мудрости има прости народ, јер зна онолико колико треба да зна.

Међу простим људима чешће налазимо да се појављује дивна доброта и правда:

Правда, бежећи од нас, иде међ њих и тамо оставља свој траг.

Онај који нам буде судио за наша дела и за наше заблуде, наћи ће много више добрих људи међу простим и неученим светом, него ли међу научењацима.

Прости људи, — честити су људи; философи, дубоке и јаке природе, обогаћене великим и корисним знањем, — такође су честити људи. Али они, који се налазе на средини међу

њима, они који су презрели неукост а нису постигли вишу мудрост, опасни су, глупи и смешни!

Народна поезија, у својој природности, има безазлености и љупкости по којима може стати упоредо са највишим производима најсавршеније уметничке поезије. Треба само чути ма какву гаскоњску песму и песничке производе дивљих племена која не знају за науку, нити за вештину писања. Осредња поезија, поезија између оне која је достигла генијално савршенство и ове народне и природне, нема никакву праву вредност и никакву праву цену...

Неспокојство достиже средњу област; оба крајња пола, философи и народ, такмиче се у спокојству и у срећи...

Колико смо примера нечувене храбрости, нечувеног херојства видели у простом народу! Скоро сви су се одлучно одрицали од чувања својих живота*). Главно њихово богатство овде, гројће, висило је необрано на лозама. С највећом се хладнокрвнишћу спремао сваки на смрт, а притом су им и разговори и лица били тако спокојни, као да су се већ давно измирили с том преком потребом, те сада само очекују да се изврши та општа и неизбежна осуда. Погледајте их! И ако им умиру деца, младићи, старци, они се томе не чуде и не плачу. Видео сам и такве који су се бојали само да не преживе своје другове и да не

*) Монтењ овде говори о држању својих сељака за време оних страховитих грађанских ратова у Француској у XVI веку. Ја не знам за лепшу и узвишенију химну сељаку, раду и природи и с њом се, мислим, може поредити, по величанствениости параза, само Кардучи-ева химна *Волу*. Ф.

остану страшно усамљени! Примећивао сам код њих само једну бригу, — бригу за погребом.

Зароните у себе, па ћете и у своме срцу наћи истинске и непобитне разлоге противу смрти, оне исте разлоге које налази и под којима умире прост човек, као и цео остали народ, тојест исто онако спокојно и тихо као што умиру највећи философи...

Зашто се оружамо напорима таштега знања? Погледајмо боље на земљу. Ено сиротих људи расутих по њој, са главама нагнутих над радом, људи који не знају ни за Аристотела, ни за Катона, ни за високе примере, ни за велике науке, а ипак нам Природа показује, сваким даном, дивнијих и узвишенијих примера постојанства и страљивости међу њима, него ли што су они о којима нам проповеда писана историја.

Колико видим међу њима људи који знају спокојно трпети сиромаштво, који тихо и спокојно, без немира и огорчења, који без жаљења очекују свој последњи час! Ево, баш овај радник, што ми окопава врт, можда је тек јутрос сахрадио оца или сина.... Народ и самим именима болести као да ублажује и олакшава болести. На пример сушицу они називљу кашљем, дезинтерију — поквареним желуцем, плеритис, — назебом, и тако, у складу са тим умиравајућим именима, они спокојно трпе и отрпе болест. Тек кад болест буде претешка, онда они прекину посао, и легну у постељу само за то да би на њој умрли!

Не сумњам у моћ и богатство наше мајке Природе; не сумњам у њен благотворни утицај у свему; видим да су штука и ластавица сасвим срећне и задовољне њоме!

Ја само сумњам у проналаске нашега ума, у наше знање и у нашу уметност, у чије смо име ми, људи, прекорачили сваку умереност и прекршили природне законе и напустили мајку Природу...

Одрекли смо се Природе и хоћемо нечему да научимо њу, њу која нас је досада водила тако срећним и поузданим путем. Одрекли смо се Природе, а овамо наша људска мудрост мора свакога часа да позајмљује примере храбрости, невиности, правде, поштења и спокојства из грубе средине простих и неуких ратара који су, у свом незнању, још очували по неки знамен и траг њеног добротворног утицаја! Зар није чудно да се људи од науке, људи пуни дубока знања, морају поводити за том глупом простотом, и то још у најзнатнијим стварима овога света, — у животу и смрти, у чувању својине и љубави, у одгајивању деце и правосуђу?!...

Нема ничег мудријег него се свим срцем одати Природи. О, како је слатко, како је благодетно, како је пријатно узглавље одабранима — неукост и просто срце!

ТРИШЉИВОСТ.

Превисоко цени своје мишљење онај који због њега спаљује живе људе!... Упорност и страсност у мишљењу најпоузданији је знак глупости и ограничености. И реците ми, шта би то могло бити увереније, шта тврдокорније и презирљивије, шта пак замишљеније, важније и озбиљније него што је магарац?!,...

Глупост је, збиља, врло ружна особина. Али, бити нетрпљив према туђој глупости, беснети због ње, то би, верујте, била друга врста исто такве особине, која би била исто тако ружна, непријатна и одвратна, као што је и она прва...

Ја се упуштам у расправу ма с ким и расправљам лако и слободно, и ако моји докази наилазе на тако тле у које врло тешко продиру!.. Никакво мишљење мене не задивљује и чуди, никаква ме религија не вређа, ма како противна била мојим начелима и уверењима; нема ексцентричне, бујне и безумне фантазије која се мени не би чинила са свим природним производом човечијег ума.

Ми, који своје уму не придајемо право да изриче коначне пресуде, благо и с пуно

опрокштаја посматрамо и слушамо различита мишљења. Противност моме мишљењу не сметрам, дакле, за никакво непријатељство, нити за увреду. Напротив, противност ме пријатно узбуђује и неодољиво гони да и ја мислим...

Ми се клонимо противности у мишљењима, а овамо би требало да их баш тражимо и да их примамо с радошћу, а нарочито кад се она не износе као непогрешна догма...

Кад се неко не слаже с нама, ми се не питамо и не хајемо има ли он права, него једино како би се само одбранили од његових приговора, макар то било и на штету саме свете истине! Место да их примамо раширених руку, ми себесомучно боримо противу њих.

Мени би се миљило кад би ме пријатељи осуђивали: »ти си глуп, ти бунцаш!«, јер ја волим да поштени људи исказују своје мишљење слободно и отворено и да им речи долазе за мислима. Треба ојачати наш размажени слух, треба га одвицати од блјутавих ласкања...

Кад ми неко противречи, он ме само узбуђује, порађа ми пажњу, а не гњев. Ја сам идем у сусрет оном који се опире и који ме тиме поучава. Интерес истине треба да буде заједнички интерес и једне и друге стране!

А што може онај тамо да одговори! Гле, срдитост му је отела способност да здраво суди, а узбуђеност му је надвладала снагу сваког расуђивања!...

Ма у каквим рукама ако наиђем на истину, ја је пријатно и весело поздрављам; предајем се радосно и полажем оружје као по-

беђени, чим из даљине сагледам истину. Ако се са мношћом не слажу неки, и ако то још не чине са достојанствено-доктринарским изразом, ја просто уживам, и често се, баш због тога, сложим с противничким мишљењем. То чиним више из неке захвалности, а не из признања да имају право, тојест, само да бих показао како високо ценим најпотпунију слободу расправљања, одговора и мишљења.

ЧОВЕК И ЊЕГОВО ЗНАЊЕ

Гордост је наша природна и наследна болест. Човек је најнесрећнији и најкржљавији од свију створова, али је, уједно, и најнадувенији; осећа да је у глибу, да је прикован за онај трули део овога света, за подземљем бескрајне васионе, да је безмерно далеко од неба, да је у сусеству са животињама, али, што се тиче гордости, човек узноси себе и над звездама и ногама гази небо!

Ми мислимо само оно што желимо да мислимо, и то само за оно време док желимо. Као кожа на хамелеону, под утицајем разних прилика око нас, наше се биће непрестано мења..... Човек је отеловљење колебања и непостојаности, и сви се ми крећемо као неки аутомати. Не идемо сами, већ допуштамо да нас вуку, као ствари које носи матица, час полако, час брзо, према томе да ли је матица бујна или тиха... Увек се колебамо између својих и туђих различитих мишљења; ништа не желимо слободно, ништа апсолутно, ништа постојано..... Ноге су ми тако несталне, тако слабе, стају на тако лабаво тле, те сваки час мислим да

ћу пасти и пропасти негде; вид ми је тако слаб да ми је *наште срце* нешто сасвим друкчије, него ли после ручка, кад сам сит. Ако сам здрав, и време ми је онда лепо, љубазан сам и врло пријатан према околини; ако ли ме пак жуљеви узнемирују, онда се мрштим, постајем пакостан и бивам недружеван.

Ви, например, разлажете какву своју ствар адвокату, а он вам одговара нејасно и без икаквог свог уверења; осећате врло лепо да је потпуно равнодушан према ствари, коју му разлажете и да му је апсолутно свеједно бранио ову или ону страну. Али, покушајте да му ставите у изглед масну награду, и он ће одмах отпочети да живо учествује у ствари. Почеће чак и да се жести, напрегнуће му се воља, која је дотле мирно дремала; употребиће одмах сав свој разум, све своје знање, па му се, ево, чини чак да види баш на вашој страни несумњиву правду и истину, у шта донекле и искрено верује, те и вас приморава да верујете у оправданост вашег захтева.....

Непостојани, лабави и променљиви човечији ум не застаје, већ се непрекидно колеба и блуди као чунић кад га на пучини затекне бура!...

Наша се питања састоје све из самих праних речи, а одговори су исто таки. Ви тврдите, рецимо, да је камен једно тело, али онај, који је почео да вас испитује, наставља питања: »А шта је тело?« — Супстанција! — »А шта је супстанција?« — и тако дотерао би вас, напослетку, дотле да не би знали шта да одговорите. Једну реч замењује друга, а она је баш неразумљивија од прве. Ја боље знам шта

је човек него ли шта је животиња, боље знам шта значи смртан него ли разуман. Људи желе да униште једну сумњу, па место ње стварају друге три нове. Ово нас много потсећа на главу оне лернијске хидре...

Нема ништа постојано и чврсто, ни у природи, ни у нама. И ми сами, и сва наша мишљења, и сви предмети неуздржљиво се котрљају, клизе и протичу. Не може бити икаквог непроменљивог и сталног односа између наше мисли и спољашњег света, јер и сам посматрач, као и оно што он посматра, непрестано се колеба и мења.

Данас се ми кудикамо више забављамо објашњењем објашњења, него ли објашњавањем саме ствари. С тога има више књига које расправљају о књигама, него ли о ма каквом другом питању. Ми знамо само да пишемо примедбе један о другоме. Свуда извиру све самни коментари, а мало, врло мало самосталних творина.

Налик на птице што држе у кљуну зрно које не гутају, већ га брижљиво посе својим младунцима, да би им га у кљун метули, и наши су педанти накљуцали којеккаквог знања по разним књигама и држе ту храну само у својим устима да би је, после, избацили недирнуту..... Напори и трошкови наших родитеља иду на то да нам, рекао бих, напуне главе различитим знањем. За ум и за врлине нико се не брине!

Ловачки се пас цени по брзини, а не по

огрлици; соко по крилима, а не по прапорцима. Зашто ли онда не ценимо и човека по ономе што сачињава њега самога? Онај има раскошан намештај, велелепну палату, има велике дохотке, али све је то само око њега, а не и у њему самом.....

Погледајте краља који нас засењује и залешљује својим величанством и својим сјајем, погледајте га када се спусти завеса: најобичнији човек, често гори и од најгорег свог поданика!... Мекуштво, неодлучност, славољубље, злоба, завист — узбуђују и њега као и сваког другог људског бедника!

*Јер ни ликтори, нити икакво благо не могу укло-
нити буру из душе, као ни бриге које ти над главом лете.*

Немир и страх држи и владара за гушу, и ако је опкољен силом своје војске. Бриге се ни мало не плаше од звекe сјајног оружја... Зар ће грозница, главобоља, подагра поштедети пре краља, него ли нас обичне смртне? Зар ће га, онда када му се старост попне на леђа, одбранити страже које су му пред вратима? Зар ће му силни дворани помоћи штогод кад и њега заокупи самртна стравa? Зар ће му наше клањање повратити душевни покој, кад је зловољан или кад буде љубоморан? Јесте, оне лепе завесе над постељом, извезене бисером и златом, нису ни мало у стању да краљу ублаже самртне муке, када буде на издисају!

МОНТЕЊ НА ПУТОВАЊУ.

Путовање ми изгледа као неко врло корисно вежбање.

Душа на путовању има стално движење, јер посматра све нове и непознате ствари.

И, као што сам често понављао, ја не знам никакве боље школе за израђивање нашег живота, него што је ово непрестано изношење разноликости других живота, других ђуди и обичаја, других понашања и навика, других мишљења и нарави. Незнам никакве боље школе него што је пружање овог уживања у сталној и непрекидној разноликости облика наше Природе.

Тело на путовању није ни у доколици, нити пак у раду, и ово умерено кретање даје му новог полета.

Ја се држим у седлу без сјаживања и без досаде, ма колико да сам болестаи, по осам до десет часова:

Преко снаге и услова старости.

(Virgиліје, Ек. VI, 114).

Никакво време није ми непријатно, сем жестине опекулог сунца...

Фртунић, Монтењеви Огледи.

Ја, који најчешће путујем само ради задовољства, не руководим се баш рђаво. Ако је рђаво десно, ја скренем лево; ако ми се досади да јашем, ја ти онда сјашем и зауставим се где се нађем.

Ако сам случајно оставио или заборавио да видим нешто иза себе, ја се повратим: и то је мој пут.

Ја не повлачим никакву одређену пругу ни праву, ни кружну.

Не нађем ли тамо где сам стигао оно о чему су ми говорили, (као што се често дешава да се туђа мишљења не слажу са мојим и да су, поврх тога, најчешће лажна), ја зажалим само свој учињени труд: дознао сам да оно о чему се говорило не постоји.

Састав ми је тела слободан и укус према животу обичан, као и код сваког светског човека.

Разноликост обичаја међу једним и другим народом тиче ме се само по задовољству које нам пружа разноликост.

Сваки обичај има свој разлог. Били то тањир од калаја, биле то обичне каленице или чанкови, или сахани; било кувано или пржено; путер или уље, били ораси или маслине; било ладно или топло-свеједно ми је, и то тако свеједно да, старећи, ја све више откривам код себе ову срећну способност, тојест да ми је свеједно, и благосиљам себе...

Кад сам бивао на страши и када су ме, из пажње, питали да ли желим да ме послуже по француски, ја сам то исмејавао и седао сам одмах за најгрубљу туђинску трпезу.

Стидим се што видим наше људе, размажене глупавом ђуди, како се срде на обичаје и навике које су противне њиховим обичајима и навикама. Њима изгледа да су ван свога елемента онда када су ван свога села. Ма где се нашли, они се понашају на свој начин, гнушајући се странаца.

Нађу ли каквог земљака у Мађарској, они просто прослављају тај велики догађај; ено, одмах се свежу и удруже да би осудили тако варварске обичаје и нарави које непрестано гледају пред очима. И зашто не варварске. Боже мој, кад, ето, нису баш француски?! А баш су били врло трезвени људи они који су ми се овако изражавали и који су ми ово изјављивали!

Већина одлази у иностранство само да би се после отуда вратила. Они путују заогрипти и опасани ђутљивом и недружељубивом озривошћу, бранећи се, на тај начин, од заразе непознатог поднебља....

Насупрот томе, ја путујем као човек пресит наших обичаја и нашег начина живљења, и не зато да бих нашао Гаскоњца у Сицилији (доста сам их, хвала Богу, оставио дома!). Ја радије истражујем Грке и Персијанце; прилазим њима и њих посматрам и ценим; ту се ја предајем и ту се трошим. И чак шта више, и што је најглавније, изгледа ми да нисам нашао обичаје и нарави који не би били вредни и достојни наших. Уосталом, на све то ја тако мало полажем, и ево ме тек што сам изгубио из вида ветерушку са свога замка.

брани од сваког насиља. Обавештавам га већ унапред да ће бити најгора ова странка која ће га позавадити. С тога се ја за њега бојим само од њега самог, а бојим се сада за Париз као и за сваки део ове државе.

Доклегод Париз траје, ја се нећу бринути где бих се повукао и где ћу испустити последњи свој дах. Париз ми је довољан да све забравим и да не жаљим што сам изгубио свако склониште, свако прибежиште.

— Крај —

П А Р И З

Ја никако нећу да сметнем с ума, да меникада не љути толико Француска, колико ме весели и колико ми годи Париз.

Париз ми је, још из раног детињства, претео срце и он ми је постао као нека ванредна драгоценост. Што сам год више виђао других лених градова доцније, тим се све више увећавала лепота ове вароши, и Париз је све више задобијао у мојој љубави. Ја га волим по њему самом, и више по његовом сопственом бићу, него ли онако претовареног страном и чудноватом помпом. Ја га волим нежно, ја га волим страсно, волим га толико да сам чак заволео и његову рђу и његове мрље. Ја сам Француз само по тој великој вароши, великој по своме живљу, великој по срећи свога положаја и животних услова, али нарочито великој по разноврсности и разнострукости свога благостања и добродојма. Париз је слава вечне Француске и један од најплеменитијих украса овога света!

Нека нас Бог сачува од сваке подвојености. Као целокупан и сједињен, Париз ће се

...де постоје неке одличне знаменитости, те једна
...доброг језика, а једна одлична знаменитост.
...и једном добром преводу. А једна одлична знаменитост.
...и једном добром преводу. А једна одлична знаменитост.
...и једном добром преводу. А једна одлична знаменитост.

...једна одлична знаменитост, те једна одлична знаменитост.
...једна одлична знаменитост, те једна одлична знаменитост.
...једна одлична знаменитост, те једна одлична знаменитост.

РЕЧ НА КРАЈУ.

Г. Владамир Вујић, критичар из *«Српског
Књижевног Гласника»*, приказујући моје *Об-
расце воље и среће од Епиктета и Марка Ау-
релија* (Српски Књижевни Гласник, књига VI,
Број 4, од 16 јуна 1922.), рекао је, између ост-
талог, и ово: *«Она (књига Обрасци воље и
среће) је лична, личнија од превод, јер је из-
бор. Сваки избор и свако одабирање је посао лич-
ности и носи тип личности. Одабрати из.....,
значи извући себе из....., тако да је, са једне
стране, избор приказ личности која одабира.....»*
и т. д.

Ја сам склон да мислим да је све тако, и
зато, читаоче, прими на исти начин и ову књигу.

Ако, случајно, имам неку заслугу према
теби што ти пружам једног ретко доброг писца
бар у штуром изводу, ја је примам скромно и
са захвалношћу. Него, нико ми неће, ваљда,
замерити што се баш ја нађох да, код толиких
наших одличних зналаца и француског језика
и самог предмета, извршим ову дужност према
теби. Изгледало ми је да посао чека и, вере
ми, да баш нико неће ни да се накани и да га
прихвати. Даће Бог да овај мој слаби покушај

БИБЛИОГРАФИЈА

- I. — Essais de Montaigne (tome I, II, III)
- II. — Les meilleurs auteurs classiques. Paris. E-
- III. — O. Lanson: Histoire de la littérature
- IV. — Émile Faguet, de l'Académie fran-
- V. — Les meilleurs auteurs classiques. Paris.
- VI. — Les meilleurs auteurs classiques. Paris.
- VII. — Les meilleurs auteurs classiques. Paris.
- VIII. — Les meilleurs auteurs classiques. Paris.
- IX. — Les meilleurs auteurs classiques. Paris.
- X. — Les meilleurs auteurs classiques. Paris.

буде пострек неком одличном зналцу, те ћеш тако, добри читаоче, имати целога Монтења у верном и добром преводу. А знај да Монтењ то заслужује више него и један француски или ма који други страни писац.

Држећи да је тачно оно што критичар из *Српског Књижевног Гласника* рече, не треба, ваљда, нарочито наглашавати да све махне ове књиге падају на мене. Не би било лепо да икаква сенка падне на светлу личност великог Монтења.

Само, ипак, не треба заборављати да је Монтења тешко читати, још теже разумети, а најтеже превести на наш језик. У то име збогом, читаоче!

У Вучитрну.
17. јула 1922.

Д. Ф.

Др. Ф.
38568

ERRATA.

Налазећи се још једнако у примитивним приликама за штампање оваквих књига, а, при том, у осуству самог приређивача, који није могао водити сам коректуру, дело није могло изаћи из штампе онако како то треба. Тако, поред логичне интерпункције, комбиноване са француском, која је у рукописи доследно изведена, а коректуром упропашћена, поткрале су се, грешком коректора, још и ове знатније погрешке које читалац треба унапред сам да исправи.

Дакле,

Стр. 12.,	6 ред одоздо,	м. »адеквентно«	стави адекватно
„ 15.,	7 „ одозго	„ »а он је«	„ тако да је
„ 21.,	2 „ „	„ »рансениста«	„ јансенист
„ 21.,	13 „ „	„ »побирао«	„ побујао
„ 24.,	14 „ одоздо	„ »вођен«	„ рођен
„ 29.,	8 „ одоздо	„ »Ла Бријеро«	„ Ла Бријер
„ 32.,	6 „ „	„ »генерална«	„ генијална
„ 32.,	12 „ „	„ »у ссварању«	„ у ствари
„ 33.,	3 „ „	„ »обратити«	„ обртати
„ 36.,	5 „ одозго	„ »који«	„ шта
„ 37.,	12 „ „	„ »истраживању«	„ одстрањивању
„ 43.,	7 „ „	„ »да ли ће она«	„ да ли ће ми она
„ 37.,	9 „ одоздо	„ »речице«	„ речце
„ 51.,	последњи ред одљка	место »окрепљујем,	стави око-
		репљујем На истој страни 51,	Наше нас афекције.... јесте
		наслов пове главе.	
Стр.,	52., 3 ред одозго,	између »два« и »овога«	унети реччлана
„	52., 9 „ „	место »И она«	стави И онај

Стр. 53.,	13	ред одозго место	»нерад«	стави	неред
„ 54.,	1	„ „ „	„остаје	„	још остаје
„ 59.,	6	„ примедбе	„ »Торенис«	„	Турину
„ 60.,	13	„ одозго	„ »и инима«	„	и очим
„ 63.,	9	„ „	„ »која ми«	„	која им
„ 63.,	14	„ одоздо	„ »папада«	„	позади
„ 64.,	11	„ „	„ »оплеонли«	„	оплеменили
„ 66.,	1	„ „	„ »за то«	„	Утога
„ 72.,	6	„ одозго	„ »за радњу«	„	за једну
„ 73.,	7	„ „	„ »Од качела«	„	од ничега
„ 75.,	2	„ „	„ »који сам му«	„	који сам вам
„ 76.,	4	„ „	„ »ужас и страст«	„	ужас и трепет
„ 77.,	7	„ „	„ »доброзиесена«	„	добро донесена
„ 79.,	10	„ одоздо	„ »продушо«	стави	продужно
„ 79.,	9	„ „	„ »најрадије«	„	нерадије
„ 70.,	5	„ „	„ »ре лечим«	„	налепим
„ 79.,	5	„ „	„ »већ просто«	„	и просто
„ 116.,	3	„ одозго	„ »светиња«	„	аветиња
„ 123.,	10	„ „	„ »наоружане руке«	„	наоружана рука
„ 126.,	3	„ „	„ »баш зато«	„	баш се зато
„ 130.,	3	„ одоздо	„ »Гонсор«	„	Ронсар
„ 132.,	9	„ „	„ »слабуњав«	„	сладуњав
„ 134.,	16	„ одозго	„ »овоме«	„	овиме
„ 137.,	14	„ одоздо	„ »одликовањем«	„	одсикавањем
„ 138.,	16	„ „	„ »рад«	стави	ред
„ 149.,	7	„ одозго	„ »рад«	„	ред
„ 157.,	1	„ „	„ »дивним«	стави	дивљим
„ 156.,	10	„ „	„ »дивне«	„	дивља
„ 156.,	13	„ „	„ »Дока«	„	А
„ 157.,	17	„ „	„ »зватног«	„	златног
„ 163.,	14	„ „	„ »очарања«	„	очајања
„ 170.,	6	„ одоздо	„ »раду«	стави	јаду

Напомена. У недостатку латинских и старогрчких слова, Монтељеви цитати из старогрчких и латинских писаца, који су посејани целим делом, дани су само у највернијем српскохрватском преводу.

ИЗДАВАЧ.

POUNSTENO

SAVEZNO IZVRŠNO VEŠE
CENTAR ZA INFORMACIJU I
DOKUMENTACIJU I
BEOGRAD

Inv. br. 452

SIGN.

САДРЖАЈ

	Страна
О Монтељу, студија од г. Д. Фртунића	9—40
Монтељеви Огледи (одабране стране)	41—
Читаоцу	43—44
Славни порази	45—46
О тузи	47—51
Наше нас афекције пребацују и заносе	51—53
О Доколици	53—55
О Страху	55—58
Само после смрти треба судити о срећи	58—62
Филозофирати значи научити мрети	62—77
Добитак једног, штета је другог	77—78
Јачина наше маште	79—86
Моћ навике	86—90
О Васпитању или како се постаје човек	90—142
Блаженство праве самоће	142—147
О Пријатељству	147—156
Канибали	156—160
Будимо јаки према болу	160—164
Домаће трзавице и Монтељев епикуризам	164—171
Треба ли желети да се умре међу својима	171—174
Вештина живљења	174—180
Лична слобода и закони	180—182
О сељаку и природи	182—186
О трпељивости	186—189
Човек и његово знање	189—193
Монтељ на путовању	193—196
Парпз	196—198
Библиографија	198—199
Реч на крају	201—203
Erratta	203—204

САДРЖАЈ

Етета 203—204
 Закон на граѓа 201—203
 Економска политика 198—199
 198—199
 Монитор на пазарот 186—198
 186—198
 Закон и негово значење 183—185
 183—185
 О правна состојба 180—182
 180—182
 О селане и нивното 82—180
 82—180
 Економија и закон 180—182
 180—182
 Правна политика на селане 174—180
 174—180
 Превидна политика на селане 171—173
 171—173
 Закон за трговија и индустрија 167—171
 167—171
 Закон за трговија и индустрија 164—166
 164—166
 Закон за трговија и индустрија 156—160
 156—160
 О правна состојба 147—156
 147—156
 Развојство правна состојба 142—147
 142—147
 О Васпитна и правна состојба 90—142
 90—142
 Морална 82—90
 82—90
 Јавна и приватна 77—81
 77—81
 Јавна и приватна 74—76
 74—76
 Филозофска и правна состојба 67—73
 67—73
 Закон за трговија и индустрија 54—66
 54—66
 О Страну 47—53
 47—53
 О правна состојба 42—46
 42—46
 Закон за трговија и индустрија 37—41
 37—41
 О правна состојба 32—36
 32—36
 Закон за трговија и индустрија 27—31
 27—31
 О правна состојба 22—26
 22—26
 Закон за трговија и индустрија 17—21
 17—21
 О правна состојба 12—16
 12—16
 Закон за трговија и индустрија 7—11
 7—11
 О правна состојба 2—6
 2—6
 Закон за трговија и индустрија 1—5
 1—5

Сва права издавања и прештампавања овога дела, које је сада у првом пздњу изашло свега у две хиљаде примерака, задржава искључиво за себе приређивач—преводилац.